

A**C****L**

Nr. 1A
2013

Acta Centri Lucusiensis

Secolul
preburebistan

Dacia
Restituta

Revistă editată de
Centrul de Studii
DacoRomanistice

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

nr. 1A/2013

**Centrul de Studii DacoRomanistice LUCUS
Timișoara**

<http://laurlucus.ro>

Colegiul științific

coordonator: prof. univ. dr. Dan Negrescu
secretar: prof. univ. dr. Sergiu Drincu
membri: prof. univ. dr. Ștefan Buzărnescu
lect. univ. dr. Valy-Geta Ceia
lect. univ. dr. Călin Timoc

Colegiul de redacție

director: Laurențiu Nistorescu
secretar de redacție: Daniel Haiduc
redactori: Cătălin Borangic
Basarab Constantin
Daniela Damian
traducători: Raul Genescu, Elena Tudorache

Cuprins

Secolul preburebistan	
<i>Cătălin Borangic, Sorin Paliga</i>	5
Note pe marginea originii și a rolului armurilor geto-dacice în ritualurile funerare	
<i>Laurențiu Nistorescu</i>	24
Un precedent al arhe-ului burebistan: cooperarea daco-getică din epoca lui Rubobostes și Oroles (II)	
<i>Constantin Elen</i>	41
Clarificări conceptuale în chestiunea “pluralității de religii” la geto-daci	
Dacia Restituta	
<i>Invitatul ediției: Virgil Mihăilescu-Bîrliba</i>	46
“Interacțiunea dintre lumea dacilor liberi și romanitatea antichității târzii a fost complexă, contradictorie și cu consecințe de durată”	
<i>Dan Negrescu</i>	50
Dionisie Exiguul, părinte al erei și ordonator al ierarhilor	
<i>Claudia S. Popescu, Laurențiu Nistorescu</i>	57
Însemnare despre armistițiul de Paști de la Tomis	
Lecturi critice	
<i>Valy-Geta Ceia</i>	66
Patristica perrenia aucta. Părinți de limbă latină și scrierile lor	
<i>Daniela Damian</i>	67
Quaestiones Romanicae	
<i>Constantin Basarab</i>	69
O sinteză necesară privitoare la tezaurele dacice	
Convergente	
<i>Alexandru Berzovan</i>	73
Un istoric al cercetării celei de-a doua epoci a fierului pe teritorii arădean	
<i>Octavian Milca</i>	89
Reflectarea mileniului post-aurelian (sec. III-XIII) în manualele de istorie	

Secolul preburebistan

Cătălin Borangic, Sorin Paliga

Note pe marginea originii și a rolului armurilor geto-dacice în ritualurile funerare

Complexitatea și problematica fenomenului militar din spațiul nord-dunărean, din ultima jumătate a mileniului I î.Hr. și în primele două secole a celui următor, sunt două subiecte vaste și fascinante deopotrivă, prin faptul că oferă o perspectivă asupra unuia dintre elementele definitorii ale civilizațiilor Antichității de la Dunărea de Jos, al căror caracter marțial răzbate vizibil din textele antice. Această trăsură este reliefată și de descoperirile arheologice, care au relevat fortificații, morminte și arme, al căror cumul și număr implică existența unor elite politice, religioase și militare, secondate de o însemnată forță economică, în măsură să mobilizeze și să susțină economic și moral numeroasele campanii militare și eforturile arhitectonice remarcabile. Dincolo de infrastructura militară, mult mai vizibilă arheologic, această elită a fost posesoarea unui armament complex, eterogen, dar mai ales eficient, asupra căreia și-a pus amprenta și care, până la urmă, i-a construit propria identitate marțială. Panoplia acestei elite, modificată și adaptată permanent la realitățile momentului, a avut întotdeauna particularități diverse, fie morfologice, predilecția pentru arme ofensive curbe, celebrele pumnale *sica*, spre exemplu, fie tactice, ilustrată de adaptabilitatea și inventivitatea remarcabilă a acestor războinici profesioniști. Unul dintre cele mai interesante astfel de elemente, în care se împletesc, adesea atât de strâns încât este aproape imposibil de separat, inovația proprie de plagiatură tehnică, este armura. Nu putem ști cu siguranță când a apărut acest element de echipament în dotarea războinicilor din zonă, dar putem reconstitui, fie și parțial, traseul acestor piese de armament, plecând de la necesitatea firească a luptătorilor de a se proteja și până la artefactele propriu-zise. Ce se poate spune însă cu siguranță este că armurile, de toate tipurile, au individualizat dintotdeauna purtătorul lor, i-au modificat statutul și imaginea, l-au însoțit în momentele importante din viață, pe timp de război, dar și pe timp de pace. Importanța acestor armuri rezidă din valențele multiple cu care au fost investite, izvorâte din funcția lor practică și care sfârșesc prin a le sacraliza rolul. Războinicii participau la ceremoniile comunității purtându-le, oficiau ritualurile echipați ca de război și, într-un final, erau înmormântați cu ele, într-o formă sau alta. Imaginea acestor elite nu era completă fără armamentul lor, în toate momentele vieții și chiar după moarte, într-o încercare disperată de a transfera în plan fantastic, atributele și funcționalitățile din planul real.

Legătura dintre armament, în special dintre armuri, și concepțiile religioase ale elitelor care le-au utilizat oferă ocazia de a sonda puțin cunoscuta, dar efervescenta lume a geto-dacilor, în căutarea acelor motivații sacre care au avut ca efect coagularea autorității aristocrației războinice în jurul unui nucleu suficient de puternic, în stare să mobilizeze dispersata forță a geto-dacilor. Obiecte de prestigiu, armurile¹, dincolo de rolul lor practic, confereau posesorului o poziție aparte, contribuind la afirmarea statutului său, atât în raport cu propriul grup cât și cu inamicii săi, fiind echipamente dificil de realizat, de procurat și de întreținut². Purtarea lor în cadrul evenimentelor speciale ale comunității și depunerea în morminte sugerează importanța ce le era acordată precum și investirea lor cu anumite proprietăți

¹ Deși am operat cu noțiunea de *armuri* la modul general, studiul are ca fundament cămășile de zale, model de cuiră mai bine reprezentat și mai cunoscut decât restul tipurilor de armuri folosite în spațiul geto-dacic. Excepționând evidentele deosebirii de ordin tehnic, celelalte aspecte ce țin de psihologie și spiritualitate sunt, în principiu, similare și deci circumscrise noțiunii de armură.

² Borangic 2011a, *passim*.

magico-religioase și sociale al căror sens și importanță pot fi, cel mult, bănuite. Plecând de la aceste premise, se poate contura imaginea războinicului ca membru marcant al comunității, exponent al autorității, cu îndatoriri preponderent sau exclusiv militare. Caracterul neomogen al structurilor sociale și militare care îl conțin, poate fi surprins, fie și numai parțial, pe baza a armamentului depus în morminte, la care se pot adăuga particularitățile evidente ale armelor sau influențele alogenilor ori vecinilor. Dispersia în profil teritorial (Fig. 1; Fig. 2) a scos în evidență, la

Fig. 1. Distribuția geografică a descoperirilor de armuri de zale din nordul Dunării (* piesă incertă). Geographical distribution of chain mail armor North of the Danube (* uncertain item).

rândul ei o serie de întrebări suplimentare referitoare la punctul de origine al zalelor, la traseul lor și implicat al purtătorilor lor. Chiar dacă elementele constitutive ale fenomenului militar ce le conține oferă, de cele mai multe ori, doar dovezi circumstanțiale, ele permit ipoteze de lucru viabile, nu atât prin corectitudinea lor, discutabilă acolo unde se termină documentul concret, ci prin faptul că, folosind logica istorică se pot aborda unele aspecte ce țin de mecanismele psiho-sociale care construiesc, până la urmă, o mentalitate colectivă. Sistemul de conexiuni relevant a permis, chiar dacă pe alocuri doar intuitiv, completarea unui tablou în care armurile tind să rămână în fundal, prim-planul revenindu-i războinicului care le-a utilizat și contextului istoric ce l-a conținut. Cămășile de zale se dovedesc atât de atașate imaginii acestui războinic, sub toate aspectele, militar, religios și psihologic, încât disocierea dintre armă și posesor apare ca fiind anacronică, făcând inutilă studiarea stratificată, selectivă a acestor echipamente. Multitudinea de direcții de cercetare are însă și părți slabe, cauzate de dispersia atenției, și implicat a filonului cercetării, precum și de redundanța informației, ceea ce e posibil să afecteze uneori coerența ideilor formulate sau a scopului în sine.

Considerăm util ca, înainte de abordarea problematicii propuse, să formulăm un scurt excurs etimologic privind originea „enigmaticului” termen românesc *zale*, sing. (refăcut după plural) *za*. Nu ne propunem aici un studiu aprofundat, ci doar schițarea unei posibile căi de cercetare mai detaliată, pe care ne-o propunem pentru o comunicare ulterioară, mai amplă³. DEX înregistrează forma de sing. *za*, pentru care dă pl. *zale*. Originea este propusă a fi din neo-grecescul *záva*, cu frecvență neangajare a autorilor dicționarului („cf. ngr. *Záva*”). Enigmatic termen, neexplicat la rândul său, dar el nu este, de fapt, neogrec, cum eronat indică DEX, ci bizantin⁴. În primul rând, termenul nu apare în greaca modernă, el este un termen exclusiv bizantin timpuriu, deoarece nu apare în perioada sec. VII–IX. Într-un lexicon bizantin, accesibil online⁵, citim:

ζάβα, -ας} ἡ θώρακας L. lorica, cuirass. Justinian. Novell. 85, 4. Mauric. 1, 2. Chron. 625, 13. Mai. 322, 19. Zeo. Tact. 6, 2. 25.

ζαβαρεῖον, ου, το. (ζάβα) Αποθετήριον ζαβών (θωράκων). Σουῖδα

ζαβάτος, η, ου. (ζάβα) Ο θωρακοφόρος, lat. loricator, Mauric. 10, 1. Chron. 719, 14.

³ Sesiunea internațională de comunicări științifice „Arheologia mileniului I. p Chr.”, Ploiești, 29-31 august, 2013.

⁴ Mulțumim pe această cale colegilor Tudor Dinu, Alexandru Popp și Ionu Vasile care, cu profesionalism și promptitudine, ne-au oferit o serie de amănunte și surse bibliografice extrem de necesare.

⁵ http://www.stougiannidis.gr/byz_uniforms.htm, 20.02.2013.

Ar fi, aşadar, un termen militar specific acestui areal, neexplicat din punct de vedere etimologic. Conform unei vechi tradiții filologice, se pare fără bibliografie, cuvântul ar fi de origine persană. Problema este însă că în persană nu poate fi identificat nici un termen care ar putea fi considerat originea formei bizantine. Noi credem că aveam de-a face, ca și în alte cazuri⁶, de un recurs nefericit la un idiom oriental. Ajunși aici, cercetările par a se învârti în cerc:

1. termenul bizantin *zaba* dispăre din documente după sec. IX și nici anterior nu era foarte frecvent. Oricum, el nu se păstrează în neo-greacă.

2. O formă însă evident înrudită se păstrează în română: *zale*. DEX consideră că am avea un singular *za*, din care ar deriva pluralul. Noi credem că și aici DEX greșește: forma veche și originară este *zale* (articulat *zalele*), din care se formează ulterior un singular

za, art. *zaua* și care este reflectat în biz. *ζάβια*, pronunțat deja *v* și/sau *w*, deci semivocalic. Modelul de derivare regresivă a fost, desigur, un cuvânt uzual și frecvent precum *zi*, art. *ziua*, pl. *zile*, art. *zilele*. Asemenea cuvinte scurte sunt rare în fondul latin al românei, ca atare nu formează un grup numeros, care să ofere multe exemple. Într-o situație similară este *stea* < lat. *stella* (cu *ll* slab, care dispăre în latina populară din Dacia) și *'a* < lat. *sella*, pl. (nou) *șei* (forma veche *șale*), cu o evoluție de sens nu tocmai clară în detalii, dar – altminteri – acceptată (și acceptabilă, deoarece latina populară are destule situații similare). Pe acest model latin de derivare se adaptează neologisme precum *sanda*, creație nouă, din *sandală*, pl. *sandale* (forma „corectă” de singular, *sandală* este azi mult mai rar folosită decât cea „alterată”, *sandă*). Originea este fr. *sandale*, adaptare după lat. *sandalium*. Similar se adaptează *lalea*, art. *laleaua*, pl. *lalele*, art. pl. *lalelele*, ngr. *βαλάνης* cuvânt „balcanic”: bg. și s-cr. *lale*, împrumut din turcă.

Revenim acum la *zalele* noastre, căci acesta este termenul de la care am pornit analiza. După părerea noastră, opțiunea de a explica forma românească din (neo)greacă și apoi făcând referințe la forma bizantină, intră pe un făgaș fără ieșire: am explica *obscura per obscuriora*. De fapt, forma românească, evident veche, își mai găsește o paralelă doar în textele bizantine timpurii, termenul dispărând după sec. VII. Analiza istorică și arheologică ne arată, fără dubiu, că avem de-a face cu un obiect militar specific lumii trace și care, imediat în afara arealului trac, este fie absent, fie cu totul rar (Fig. 3). Ca atare, este logic să ne oprim o clipă asupra resturilor de limbă tracă, foarte puțin studiate, totuși atât de utile, până la urmă. Ele ne clarifică situația formei *zale*. La Dimităr Dečev observăm glossa *ζαλμός* (*zal-mos*) „piele (de animal), pielea unui animal folosită ca protecție a corpului”⁷. Explicația etimologică a mers, de la bun început, fiind citați acolo Tomashcek și Jokl, pe linia corectă: apropierea de forma gotică *hilms*, german modern *Helm* „coif” și „protector, apărător” (Beschützer), englez *helmet*, toate din rădăcina indo-europeană *ōel, gel „a acoperi, a proteja” (german *verhüllen*, *bergen*), cu evoluția – întru totul firească – ie. *ō*, *g* > tr. z. Rădăcina se întâlnește și în cazul unor antroponime trace compuse, în care a doua formă este *-zelmcs*, *-zelmis*, *-zemos* etc⁸.

⁶ Un caz similar este cel în care termenul „boier” ar proveni dintr-o presupusă rădăcină altaică *baj-*, *boj-* „mare, înalt”, despre care am vorbit cu alte ocazii (Paliga 1990), și exemplele ar putea continua.

⁷ Dečev (Detschew) 1957, pg. 175; traducerea lui Dečev este în germană: „Fell”.

Fig. 2. Distribuția geografică a armurilor de zale din sudul Dunării.
Geographical distribution of chain mail armor south of the Danube.

Așa explicau anticii forma *Zalmoxis*, căci acest zeu trac se va fi acoperit cu o blană de urs, *zalmos*, conform unor tradiții – naive, evident – care circulau în lumea grecească⁹. Sau era „apărătorul, protectorul”¹⁰. Cuvintele existau, în mod cert, altminteri grecii nu ar fi făcut asocierea *Zalmoxis* ~ *zalmos*, după cum, știm azi, forma *Zalmoxis* este metateza formei *Zamolxis*, rădăcină ie. *ōem „pământ”. Din analiza acestor forme putem conchide, cu prudența de rigoare, desigur, că în tracă și rădăcina *zam ol* „pământ” și rădăcina *zal m* „protecție; zale” aveau sens și erau asociate unor cuvinte uzuale, ale lexicului comun. Rom. *zale*, cu sing. refăcut *za* după modelul *zile* ~ *zi*, *stele* ~ *stea*, *șale* ~ *șa* continuă ter-

Fig. 3. Descoperiri de armuri de zale din Europa, în perioada Latene. *Geographical distribution of chain mail armor in ancient Europe.*

menul trac. Păstrarea lui *l* intervocalic este absolut firească în elementele de substrat, precum arată – fără dubiu – formele *bală*, *balaur*, *căciulă* și încă destule altele pentru a trage concluzia, definitivă de data aceasta, că în elementele autohtone *l* intervocalic NU rotacizează. Un exemplu îl constituie și hidronimul *Zalău*, în pronunția locală *Zălău*, înrudit cu hidronimul *Zala* de la frontiera sloveno-maghiară. În arealul celtic există și alte hidronime înrudite cu *Zala* și cu *Zalău* (nu, nu este un hidronim de origine maghiară, după cum s-ar crede la o analiză superficială)¹¹. Într-o viitoare ediție, cuvântul *zale* va trebui, credem, să își găsească locul cuvenit. Dimităr Dečev era, de fapt, aproape și de etimonul formei românești, pe care nu o citează acolo, probabil din cauza faptului că nu o cunoștea. Să îi aducem și pe această cale un pios omagiu pentru marele lucrări de tracologie pe care le a scris și care ne oferă încă un bogat material de studiu, încă neexploatat până la capăt. O ultimă notă: a se observa că și ro-

⁸ Dečev (Detschew) 1957, pg. 181.

⁹ [...] numit *Zalmoxis*, deoarece - la naștere - i se aruncase deasupra o piele de urs. Tracii numesc pielea [aceasta] „*zalmos*”[...]. Cf. Porphyrios, *Viața lui Pitagora*, 14.

¹⁰ Formele *Zalmoxis*/*Zamolxis* sunt discutate de Dimităr Dečev. Cf. Dečev (Detschew) 1957, pg. 173–175.

¹¹ Despre acestea, vezi în lucrarea noastră Paliga 2006.

mânescul *zale* și cuvintele din limbile germanice citate mai sus (*Helm, helmet* etc.) aparțin terminologiei militare și au sensul generic „protecție, apărătoare”. Sunt cuvinte esențiale într-o lume în care războaiele erau uzuale, iar apărarea vieții făcea parte din preocuparea de bază a oricărui soldat.

* * *

Din punct de vedere cronologic armurile de zale utilizate de către elitele militare nord-dunărene se regăsesc în intervalul cuprins între secolul II î.Hr. și secolul II d.Hr. Perioada vizată cuprinde o serie de evenimente sociale și militare ce premerg ridicarea puterii dacilor și marchează solidificarea regalității geto-dacice sub seria de regi ce începe cu Burebista și se termină cu căderea Regatului dac a lui Decebal, odată cu sfârșitul războaielor daco-romane (101-102 și 105-106 d.Hr.). Asupra identității războinicilor purtători de zale nord-dunăreni, istoriografia românească este unitară în a admite că aceștia erau geto-daci, cu excepțiile cunoscute. Etnonimul însă a generat și generează încă discuții aprige, cu argumente mai mult sau mai puțin convingătoare, utilizarea termenilor de geți, daci, daco-geți și geto-daci, în funcție de o serie de factori culturali sau politici moderni fiind o constantă, chiar dacă adesea e de preferat o distanță prudentă față de astfel de abordări „regionale”. În cazurile mai puțin supuse speculației sau diferitelor determinări însă, sintagma „geto-daci”, argumentată consistent de către Z. Petre¹², oglindește îndeajuns realitatea istorică studiată. Totuși, concentrarea pe elementele aparținând geto-dacilor este o consecință a atribuirii neechivoce, a majorității armurilor de zale, acestui grup etno-cultural. Spațiului nord-dunărean i-au lipsit aproape întotdeauna granițe etno-politice fixe¹³, care să cuprindă în interior exclusiv anumite grupuri etnice. Într-o bună măsură, istoriografia contemporană delimitează arealul geto-dac între limitele expansiunii populațiilor de limbă tracă, fără a ține cont de faptul că, între aceste limite, amestecul de etnii a fost un fenomen aproape permanent¹⁴, atrăgând atenția doar identități tribale clar nuanțate. Cel mai adesea violente, dar nu numai, infiltrările diverselor grupuri etno-culturale au format uneori adevărate enclave etnice în mijlocul populației locale¹⁵, care, la rândul ei, se extinsese adeseori către periferia propriului areal. Disoluția acestor enclave, constatată la aproape toate populațiile care au pătruns în interiorul arealului geto-dacic, a urmat firesc și a dat dimensiunea capacității de asimilare a acestora. Aceste conexiuni etno-geografice au permis intense schimburi, nu numai în ceea ce privește cultura materială sau spirituală, ci și cu aplicabilitate practică, în special pe linie militară, referitoare la tehnicile de producere a armelor, tactici, strategii, arme noi, mentalități și identități, toate adoptate și adaptate de oameni aflați în conflicte endemice, atât între ei cât și cu vecinii lor. Selectând pragmatic tipurile de arme și, implicit, tehnicile diferite de mănuire și fabricare, autohtonii au dovedit o deloc surprinzătoare capacitate de asimilare a caracteristicilor militare specifice populațiilor cu care au venit în contact, adaptând aceste împrumuturi la realitățile de moment, creând astfel o sinteză eficace între propriile valori militare și cele noi¹⁶.

Armurile de zale reprezintă unul dintre aceste echipamente care, odată adoptate, au fost produse

¹² Petre 2004, pg. 276-289. Un istoric al problemei la Barangă 2011, pg. 13-17. Istoriografia românească actuală tinde să utilizeze terminologia în mod nuanțat, fie pentru poziționări cronologice, fie geografice, dar fără să reușească întotdeauna o abordare neutră.

¹³ Prezumpția aceasta suferă ea însăși de nevoia unei nuanțări, în sensul că nu poate fi generalizată nici pe toată durata de existență a existenței de sine stătătoare a „grupului etnocultural” geto-dacic, nici în cazul tuturor formațiunilor politico-juridice/statale din spațiul acestora. Sigur că frontiera nu avea, în general, determinarea riguroasă pe care o cunoaște în epoca modernă târzie și contemporană, dar există o serie de informații literare antice care atestă explicit sau implicit existența unui proces de delimitare teritorială în raport cu vecinii. Un astfel de exemplu este vecinătatea teritoriilor geto-dacice cu cetăților grecești din Pontul Stâng, ca-re-și delimitau teritoriile cu aproape aceeași rigurozitate ca în zilele noastre. O situație aparte se reliefează și în epoca târzie de existență a regatului dac, pe ale cărui „granițe” existau o serie de fortificații care pot fi echivalate cu o frontieră în adevăratul sens, clar delimitată (cf. Pop 2006, pg. 66-67, Rustoiu 2006-2007, pg. 24).

¹⁴ Dumitrescu, Vulpe 1988, pg. 93.

¹⁵ *Partea inferioară a fluviului, pînă la Pont - de-a lungul căreia trăiesc geții -, ei o numesc Istru. Dacii au aceeași limbă ca și geții. Aceștia sînt mai bine cunoscuți de eleni, deoarece se mută des de pe o parte pe alta a Istrului și totodată mulțumită faptului că s-au amestecat cu tracii și cu misii. Același lucru s-a petrecut și cu tribalii, ei fiind de neam trac. Căci și ei au primit imigrări, întrucît vecinii lor îi cotopeau, fiind mai slabi. Ba chiar, acei de dincolo de Istru – și anume scîții, bastarnii și sarmații -, după ce îi învingeau, treceau și fluviul o dată cu cei alungați de ei, statornicindu-se chiar, unii dintre aceștia, fie în insule, fie în Tracia.* Strabon, VII, 3, 13 (C 306).

¹⁶ Vulpe, Zahariade 1987, pg. 69-70.

pe plan local și au devenit ele înseși expresia ideologiei elitelor care le-au utilizat, însemne vizibile de prestigiu, atât ale indivizilor, cât și ale puterii militare a comunităților lor, individualizând încă odată temuții războinici geto-daci din mozaicul de războinici ai Antichității. Relația omului cu armele sale este atât de veche încât e aproape imposibil de urmărit traiectoria acestui binom până la punctul de origine. Armele și echipamentele militare utilizate au însoțit specia umană de la începuturile istoriei, ele făcând parte din tabloul general al evoluției și istoriei umanității, reflectând cu acuratețe nivelul tehnologic al comunităților care le-au creat, canalizând cea mai mare parte a resurselor unei colectivități pentru fabricarea, întreținerea și dezvoltarea lor. În acest sens, competiția dintre armele ofensive și cele defensive a debutat la fel de timpuriu, angrenându-se într-o cursă ce nu s-a terminat nici până astăzi. Privit din acest unghi, fenomenul militar a solicitat nenumărate resurse economice și intelectuale indispensabile perfecționării armamentului ofensiv, iar pentru neutralizarea lor, o altă sumă de rezolvări, necesare la contracararea efectelor acestora. Practic dezvoltarea tehnologiei militare a fost de la început bipolară: o parte s-a dezvoltat având ca scop uciderea, iar cealaltă având ca scop împiedicarea acestui fapt. Între cele două părți s-a instaurat, încă de la început, un echilibru constant, întotdeauna precar, întrerupt doar de avansul tehnologic al uneia dintre părți, cel mai adesea fiind vorba despre armele ofensive. Sub acest aspect, echipamentele defensive au participat activ la „cursa înarmării” prin adaptarea permanentă la funcționalitățile armelor de tăiat, împuns sau lovit.

Fără îndoială, primele echipamente de acest gen au fost rudimentare, utilizate fiind materiale aflate la îndemână: lemn, os, piele, blănuri, țesături din care au fost confecționate coifuri, scuturi și platoșe. Apariția metalelor și a tehnologiilor metalurgice a dus rapid la înglobarea acestora în efortul de a obține echipamente defensive performante, capabile să reziste șocurilor și acțiunilor armelor ofensive, ce în ce mai letale. Dacă, despre cuirasele realizate din materiale perisabile, dovezile arheologice păstrate sunt, evident, mult mai puține, cele din metal, cupru, bronz sau fier, descoperite atât în Orientul Apropiat, cât și în Europa, rămân exemple convingătoare ale utilizării lor. Populațiile orientale, trăitoare în Mesopotamia și Egipt, au utilizat încă de timpuriu platoșe și cuirase, la început confecționate din piele groasă sau țesături compacte, apoi din aramă sau bronz, ce se prezentau sub forma unor exoschelete, deosebit de incomode dacă ținem seama de climatul zonei. Poate fi acesta unul dintre motivele care au determinat căutarea unor soluții care să permită eficientizarea armurilor, fără a le diminua calitățile defensive. O sursă de informație o reprezintă izvoarele istorice, chiar dacă, în cele referitoare la epocile mai vechi, există o însemnată doză de incertitudini ce au permis nenumărate interpretări ulterioare. Totuși, menționarea echipamentelor defensive denotă că ele făceau parte din arsenalul luptătorilor, indiferent cărui neam sau tabără aparțineau. Una dintre cele mai interesante mențiuni ale unei armuri, realizată, se pare, din solzi și inele, o găsim în Vechiul Testament, legată de momentul în care viitorul rege al israeliților, David, îl înfruntă pe uriașul Goliath¹⁷: *Pe cap avea un coif de aramă și purta niște zale de solzi, în greutate de cinci mii de sicli¹⁸ de aramă* (1 Regi 17:5). Evenimentul este poziționat cronologic cu puțin înaintea domniei lui David (cca. 1010-961 î.Hr.), deși unele păreri critice identifică armura ca fiind de inspirație grecească, tipică secolului al VI-lea î.Hr., bazându-se, printre altele, și pe soluționarea conflictului în stil *homer*, potrivit căruia disputele se tranșau printr-o luptă între doi combatanți, adesea căpetenii sau regi rivali¹⁹. Nu poate fi vorba în nici un caz de armură de zale propriu-zisă, ci de una în care solzii erau probabil articulați cu inele metalice, dacă admitem veridicitatea informației. Utilizarea echipamentelor defensive pare și mai evidentă dacă parcurgem

¹⁷ Este interesant de observat că războinicul Goliath face parte din populația stabilită pe coastele Palestinei, undeva în secolul XIII î.Hr., identificată sub numele de filistenii, parte a conglomeratului cunoscut ca *popoarele mării*, cel mai probabil de proveniență balcanică. Cf. *EIU*, p. 621; pg. 1037.

¹⁸ Greutatea este desigur exagerată: 5000 sicli = 57,5 kg doar armura, la care se adaugă coiful, lancea, cnemidele și scutul, totalizând o masă totală ce, cu toată supradimensionarea personajului, face imposibilă purtarea luptei propriu-zise.

¹⁹ Yadin 2004, pg. 373. Episodul este departe de a fi singular, o situație asemănătoare găsim narată în *Iliada*. Aici confruntarea dintre mai tânărul Nestor și experimentatul Erefthalion are același deznodământ (cf. Homer, *Iliada*, VII, 125-160), lucru ce sugerează o practică îndelungată, curentă. Ipoteza este sprijinită de un alt element important, care modifică percepția evenimentului, și anume faptul că scrierea *Cărții regilor* este atribuită lui Ieremia, profet a cărui activitate religioasă s-a desfășurat undeva între 626 î.Hr. și până după cucerirea Ierusalimului de către babilonieni, întâmplată în 587 î.Hr., sau a unui contemporan al acestuia, probabil scribul său personal, Baruch ben Neriah (cf. Ieremia 36:4-8).

o altă veche sursă scrisă, în care apar și armuri utilizate de către populațiile tracice, *Iliada*, operă ce redă realități mai apropiate momentului redactării și în care abundă platoșele și cuirasele de metal sau piele²⁰. Aceste semnalări ale istoriei scrise se adaugă numeroaselor dovezi arheologice care atestă utilizarea, începând cu Epoca Bronzului, a variate asemenea cuirase, în tot Orientul Apropiat²¹, în Peninsula Balcanică și chiar mai departe spre centrul Europei²².

Revenind la spațiul nord-balcanic, se pare că aici a existat o adevărată tradiție a utilizării echipamentelor defensive de către experimentații războinici traci, suficient de bine împământănită, cât să fie atribuită acestora inventarea lor, alături de cea a metalurgiei²³. Dincolo de această mitologizare, întregul tablou relevă faptul că au existat premisele dezvoltării echipamentelor defensive realizate, mai târziu, doar din inele de metal. Totuși, izvoarele istorice poziționează în zonele occidentale ale Europei inventarea acestui tip de armură. Astfel, Marcus Terentius Varro, poet și scriitor latin (116 – 27 î.Hr.), pune pe seama celților invenția cămășii de zale propriu-zise²⁴, ceea ce vine în completarea informațiilor furnizate de Strabon²⁵ și Diodor din Sicilia²⁶. Realitățile arheologice relevă o situație ușor diferită, ce apare oarecum în contradicție cu aceste izvoare istorice scrise. Deși opinia general acceptată, de către majoritatea specialiștilor²⁷, este aceea că celții occidentali sunt primii utilizatori ai acestui tip de armură, cele mai multe descoperiri arheologice aparțin ariei est-europene, dominate de către populațiile celtice și tracice. În ciuda acestui fapt și din cauză că majoritatea cămășilor de zale au fost descoperite puternic deteriorate de arderile pe rug, de trecerea timpului și de natura solului în care au fost depuse, la care se adaugă lipsa unor analize detaliate de metalografie, rămâne foarte greu de stabilit exact locul sau momentul apariției ori tipologii indubitabile. Cele mai vechi astfel de descoperiri sunt datate către sfârșitul secolului al IV-lea și aparțin unei depuneri ritualice descoperite la Hjortspring, în Danemarca²⁸, armurile provenind, după părerea specialiștilor, din spațiul Europei centrale sau chiar din zona balcanică. Cuirasele, ale căror resturi indică cu probabilitate cca. 10-12 exemplare (?), au fost atribuite unor căpetenii²⁹ ale unui corp expediționar germanic, cu o recrutare mai largă, ce

Fig. 4. Fragmente din cămașa de zale de la Horný Jatov (Slovacia). După Benadik et alii, 1957. Chainmail from Horný Jatov (Slovakia). After Benadik et alii, 1957.

²⁰ Homer, *Iliada*, *passim*.

²¹ Tsursumia 2011, pg. 66-69.

²² Harding 2007, pg. 79-81.

²³ Ogenova-Marinova 2000, pg. 11; Homer, *Iliada*, I, 593.

²⁴ Varro, *De lingua latina*, V, 24, 116; *Lorica quod e loris de corio crudo pectoralia faciebant; postea subcidit gallica e ferro sub id vocabulum, ex anulis ferrea tunica*. [*Lorica* (platoșă), o apărătoare de piept pentru că o făceau din *lora* (fâșii) de piele crudă, după care s-a înțeles prin acest cuvânt și cea galică, o tunică făcută din inele de fier]. Nu trebuie omis aspectul privitor la durata mare dintre momentul la care a scris Varro și cele mai vechi armuri de zale descoperite, cu o largă marjă de eroare de două secole, răstimp suficient ca artefactele să informățiile sa devieze de la traseul istoric corect. Trebuie, de asemenea, ținut seama și de expansiunea teritorială celtică și mobilitatea ideilor și ideologiilor militare pe tot acest spațiu.

²⁵ Strabon, *Geografia*, III, 3, 6 – C 154. *Ἀνοθεώρακε; οἱ πλείονες; σπάνιον δὲ ἀλυσίδεσσι; χροῖνται καὶ τριλοφίας; οἱ δ' ἄλλοι νεκρίνοι; κράνεσσι; οἱ πλείονες δὲ καὶ κνημίδας; ἔχουσιν* [Cei mai mulți îmbracă pieptare de in, doar puțini se folosesc de zale și de cască în trei colțuri].

²⁶ Diodor din Sicilia, *Biblioteca historica*, V, 30, 3. *θώρακας; δ' ἔχουσιν οἱ μὲν στήθεσ; ἀλυσίδεσσι; οἱ δὲ τοῖς ἐπὶ τῆς πλάτης; δαδόμενοι; ἀρκοῦνται; γυμνοὶ μαχόμενοι*. [Mulți își acoperă pieptul cu zale de fier. Alții drept platoșă au doar pielea lor, și se luptă goi].

²⁷ Robinson 1975, pg. 164; Feugere 1993, pg. 127.

²⁸ Flemming 2003, pg. 213-217. Cu bibliografie suplimentară, Rustoiu 2008, pg. 26.

Fig. 5. Cămașa de zale de la Ciumești.
Foto M. Ardeleanu. Chainmail from
Ciumești, Romania. Photo M.
Ardeleanu.

a atacat insula Als³⁰, ulterior anului 350 î.Hr.

Revenind către est, o armură de zale a fost descoperită în Slovacia, la Horný Jatov, într-un mormânt celtic de înhumatie (Fig. 4) datat în secolul III î.Hr.³¹, anterior deci mai celebrului mormânt de la Ciumești. În cazul cămașii de zale de la Ciumești (Fig. 5), studiile au relevat că ea a aparținut unui șef celt, al cărui arsenal heteroclit mai conținea un coif de fier împodobit cu o pasăre de bronz, un vârf de sulită și o pereche de cnemide³², alături de care se presupune că ar mai fi avut în dotare scut, cuțit și spadă³³, nedepuse în mormânt sau pierdute ulterior. Pe lângă inventarul acestui mormânt, de certă factură celtică, dar care cuprindea și armament provenit din lumea grecească și sud-tracică, ceea ce dovedește nu doar traseul parcurs de posesor, ci și adaptabilitatea și capacitatea de absorbție a unor arme noi, utilizarea armurilor de zale în mediul celtic, atât în vestul Europei cât și în Asia Mică, mai este susținută și de unele descoperiri arheologice sau de o serie de izvoare istorice. O astfel de cămașă, aparținând tolistobogilor, a fost recuperată fragmentar din tumulul C din necropola celtică de la Karalar³⁴, anticul Blucium/Blukion³⁵ (azi Turcia), iar o alta, foarte probabil o pradă de război, a fost depusă ca ofrandă în sanctuarul de la Samothrace³⁶. Această descoperire este susținută de unele reprezentări de zale celtice în lumea elenistică, care deschid calea figurărilor de armuri de zale în artă³⁷.

În ceea ce privește spațiul balcanic, putem vorbi de o serie importantă numeric de armuri de zale descoperite în complexe funerare, specifice grupului Padea – Panagjurskii Kolonii, îndeosebi situate în nordul Bulgariei actuale³⁸, similare unei alte serii de alte asemenea

piese de armament ce apar în nordul Dunării, începând cu secolul II î.Hr.³⁹. Câteva alte descoperiri aparținând celei de a Doua Epoci a fierului, au fost făcute în sudul și sud-estul Europei, la care se adaugă unele piese din Occident și nordul Africii⁴⁰. Statistic însă cele mai multe armuri aparțin arealului est-european, făcând parte din arsenalul războinicilor traco-daci și celți⁴¹. În spațiul Daciei preromane, cea mai veche astfel de armură este cea descoperită la Cetățeni, județul Argeș, datată pe parcursul sec. II î.Hr., perioadă după care se poate observa o creștere a numărului de astfel de piese⁴².

²⁹ Numărul estimat al armurilor, cca. 10-12, pare a indica un corp de comandă, ce a avut în subordine un detașament constituit de cca. 60-100 de războinici, poate mai mulți, reprezentând forța militară a unei comunități de cca. 3-5000 de oameni. Cf. Rustoiu 2008, pg. 43. Aceste estimări aruncă o lumină asupra organizării și efectivelor militare în cadrul unui astfel de trib.

³⁰ Pentru această ipoteză pledează existența între armele care au făcut obiectul sacrificiului, a unei lănci-seceră de tip *rhomphaia*, utilizată exclusiv de către traci în secolele IV-II î.Hr. Cf. Borangic 2011, pg. 218.

³¹ Benadik *et alii* 1957, pg. 31-32 (tafel X/4-5).

³² Rusu, Bandula, *passim*.

³³ Rustoiu 2008, pg. 18.

³⁴ Arik, Couprie 1935, pg. 140.

³⁵ Strabon, XII, 5, 2, (567).

³⁶ Lehmann 1953, pg. 9-10 (Pl. 5/a).

³⁷ Borangic 2012, pg. 181-192.

³⁸ Torbov 2004, pg. 57-69. Cercetătorul bulgar caută originea cămașilor de zale în cadrul civilizației tracice din nordul Peninsulei Balcanice, independent de influențele celtice, pe care însă nu le exclude complet.

³⁹ Borangic 2011, pg. 171-227.

⁴⁰ Waurick 1979, pg. 322-324; Rustoiu 2008, pg. 170.

⁴¹ Rustoiu 2008, pg. 27-30.

⁴² Borangic 2011b, *passim*.

**Fig. 6. Tip „clasic” de cămașă de zale geto-dacică.
Reconstituire. Type „classic” Dacian coat of mail.
Reconstitution.**

fologică, în raport cu armurile mai timpurii provenind din spațiul sud-tracic, arată o evoluție a lor și, în același timp, o eficientizare, concretizată în reducerea greutateii, la care se adaugă, adesea, și nituirea inelelor de legătură, operație extrem de laborioasă, dar care conferea o rezistență superioară întregii plase metalice, uneori suplimentată și cu solzi metalici, destinați să mărească rezistența zonelor cele mai expuse⁴³. Ulterioare acestui orizont cronologic și cultural, sunt numeroase fragmentele de cămăși de zale descoperite în lumea sarmatică nord-pontică, datate începând cu secolul II î.Hr., dar utilizarea acestor echipamente devine certă abia din secolul I î.Hr. O caracteristică a armurilor sarmatice constă în combinarea dintre armurile de solzi și zale sau utilizarea armurilor bimetalice, fier și bronz⁴⁴. Probabil sarmații au preluat acest tip de echipament defensiv din Asia Mică⁴⁵, unde au ajuns în perioada războaielor din anii 183-179 î.Hr., la care au participat în calitate de aliați ai regelui Pontului, Pharnaces I⁴⁶. Descoperirilor arheologice⁴⁷, ale diferitelor tipuri de armuri, li se adaugă unele reprezentări din artă (Fig. 8) care, deși mult mai târziu, vin să confirme importanța acestui tip de echipament în războinica lume a sarmaților. Eficacitatea acestor elemente defensive a determinat preluarea lor timpurie de către armatele romane, devenind, în scurt timp, parte a echipamentului standard, cu toate că, potrivit informațiilor lui Varro, asumate de o parte a istoriografiei contemporane, cămășile de zale au fost preluate de romani direct din lumea celtică. Reprezentările de armuri de zale în arta romană

Din fericire au fost descoperite și armuri întregi, astfel că se poate stabili, cu o mare probabilitate, morfologia cămășilor de zale utilizate de către geto-daci. Aceste echipamente au forma unor tunici (Fig. 6), cu mâneci scurte. Pentru această morfologie pledează și lipsa aproape generală a pieselor ce formau sistemul de închidere, în contrast cu zona sudică, tracică, unde cămășile cu suprapuneri peste umeri par dominante. Această concluzie este sprijinită și de redările cămășilor de zale capturate, figurate pe Columna traiană (Fig. 7). Diferențierea mor-

**Fig. 7. Armură de zale figurată pe
Columna lui Traian. Body armor
figured on Trajan's Column.**

⁴³ Borangic 2011a, pg. 191.

⁴⁴ Bărcă, Symonenko 2009, pg. 296-306.

⁴⁵ *Ibidem*, pg. 305.

⁴⁶ Pharnaces I (185-169 î.Hr.), fiul lui Mitridate I, a încercat să creeze un mare regat în Asia Mică, fiind învins de coaliția dintre Pergam, Bitinia și Capadocia, în anul 179 î.Hr.

⁴⁷ Cca. 66 de descoperiri până în acest moment; Cf. Bărcă, Symonenko 2009, pg. 296.

sunt dublate de o serie de descoperiri arheologice⁴⁸, contribuind astfel la conturarea unei imagini de ansamblu privind utilizarea armurilor de zale în armata romană, moment ce coincide cu acceptarea de-

Fig. 8. Călăre sarmat. Stela lui Trifon din Tanais. După www.twcenter.net (10.04.2011). *Sarmatian cavalry. Trifon's Stela from Tanais. After www.twcenter.net (10.04.2011)*

numirii de *lorica hamata*, dată cămășii de zale. Chiar dacă starea precară a aproape tuturor descoperirilor nu permite observații indubitabile privind apariția și evoluția acestui tip de echipament, se poate remarca o anumite tendință spre perfecționarea elementelor defensive, cu accent pe calitate și mobilitate. Dacă platoșele metalice ale Epocii Bronzului sau cele din Hallstatt ofereau un grad mare de protecție împotriva majorității armelor ofensive, ele limitau, prin greutatea și imobilitatea lor, libertatea de mișcare a luptătorilor. Pare firească dorința războinicilor de a obține o armură ușoară și flexibilă, efect obținut probabil prin aplicarea unor bucăți de metal pe o îmbrăcăminte de piele sau pânză. Acest lucru era la îndemâna războinicilor mai puțin avuți, care nu își permiteau cuirase întregi de metal, mulțumindu-se să-și aplice pe îmbrăcăminte dife-

rite bucăți de lemn, os, colți de mistreț, carapace de țestoasă și, ulterior, plăci metalice. Acestea puteau fi cusute independent una de alta sau puteau fi articulate între ele cu inele metalice. Aceste „armuri combinate” au oferit, probabil, primele modele ce au stat la baza creării țesăturilor realizate exclusiv din zale de metal, inițial cusute individual pe pieptarele de pânză sau piele, din acest punct și până la unirea inelelor nemaifiind decât un pas. La fel de bine și războinicii posesori de platoșe trebuie să își fi dorit eliminarea unor dezavantaje evidente ale cuiraselor, între care cele mai deranjante erau păstrarea căldurii și umidității corpului, absorbția căldurii externe și distribuția inegală a greutateii cuirasei pe corp. Aceste inconveniente au fost eliminate doar după ce s-a ajuns la articularea armurilor lamelare. Toate categoriile de luptători au avut interesul de a-și perfecționa armura și de a obține un nivel ridicat de protecție și confort, chiar dacă din motive diferite și în moduri diverse⁴⁹. Având la bază o îndelun-

⁴⁸ Robinson 1975, pg. 171-172.

⁴⁹ Fără îndoială că modificarea armamentului și realizarea lui din metal a fost, în principal, un apanaj al elitei, luptătorii de rând continuând multă vreme să poarte echipament de protecție rudimentar, atunci când îl aveau. Spre exemplu, vorbind despre sarmații roxolani angajați în războaiele mithridatice, Strabon spune că *se folosesc de coifuri și platoșe făcute din piele de bou netăbăcită, poartă scuturi împletite din nuiele* (VII, 3, 17), iar Pausanias (*Descrierea Greciei*, I, 21, 8) spune că armurile acestora sunt făcute din *plăcuțe tăiate din copite de cai*. Tacitus (*Istoriei*, I, 79, 3) completează tabloul afirmând că armurile sarmaților sunt făcute din lame lustruite din coarne de vită, fixate pe tunici de pânză. Am putea spune că acest tip de armuri compensează resursele limitate de fier sau accesul restrâns la astfel de materiale (Tacitus, *Istoriei*, I, 79, 1) sau/și nivelul metalurgiei la populațiile stepice, dar astfel de cuirase ușoare erau utilizate și de către părți sau romani (Cf. Bărcă, Symonenko 2009, p. 306), ceea ce demonstrează eficacitatea acestora și implicit preferarea lor.

gată tradiție în utilizarea platoșelor și cuiraselor, populațiile din zona Balcanică și cea a Orientului Apropiat s-au dovedit deosebit de inventive în acest sens. Un aport deloc de neglijat l-au adus și populațiile alogene, în special cele celtice, recunoscute atât prin aptitudinile militare dovedite, cât și prin iscusința meșterilor metalurghi.

Privind retrospectiv datele problemei și punând împreună informațiile autorilor antici și dovezi arheologice, legate de momentul și locul apariției armurilor de zale, se poate contura ipoteza unui cumul de factori ce par să fi concurs. Astfel, deși tradiția istoriografică atribuie altor zone și populații inventarea acestor echipamente, este probabil că ele provin din arealul balcanic, contextul istoric și dinamica militară a populațiilor ce au trăit sau doar tranzitat zona oferind condițiile necesare dezvoltării armamentului în general, între care tehnica defensivă a avut permanent o importanță majoră. Nu lipsit de însemnătate este faptul că o astfel de armură, în ciuda costului de producție și întreținere ridicat, oferea un grad de protecție relativ limitat, în raport cu realitățile de pe câmpul de bătălie. Eficiența redusă, în special față de efectul săgeților, sulitelor și lăncilor, trebuie să fi fost un handicap serios, deloc de neglijat. În această cheie trebuie privite și armurile de zale descoperite în contextele arheologice, în spațiul nord-dunărean, în special cele din complexe închise, care provin din amenajările funerare ale unor membri de cel mai înalt rang ai elitelor militare. Armurile de zale apar astfel ca având un dublu rol, atât ca echipament de protecție, cât și ca piesă de prestigiu, element de identificare exterioară. Proveniența cămășilor de zale din mormintele aristocratice obligă la o regândire a rolului efectiv al acestei elite în desfășurarea bătăliilor, unde nevoia de protecție era maximă. Fie înalții comandanți nu participau efectiv la confruntări, lucru greu de crezut la o elită atât de războinică, fie zalele nu erau purtate în astfel de lupte, rămânând un element de paradă, ipoteză puțin probabilă și ea. Totuși trebuie că aveau un rol practic, căci, pentru a compensa protecția mai redusă, s-a recurs adesea la nituirea inelelor de legătură, operație extrem de laborioasă, dar care conferea o rezistență superioară întregii rețele metalice. În același registru, unele armuri de zale aveau o grosime mai mare a firului de sârmă folosit pentru realizarea inelelor, aspect care deși poate fi pus pe seama nivelului tehnologic al armurierului, califică echipamentul ca fiind unul de luptă. Utilizarea armurilor în spațiul nord-balcanic de către populațiile războinice de aici, se poate susține și prin faptul că aceste echipamente apar reprezentate pe diferite suporturi, fie că înfățișează divinități sau căpetenii. Un caz special îl reprezintă coifului de aur de la Poiana-Coțofenești, com. Vărbilău, jud. Prahova⁵⁰, pe al cărui obrăzar apare un personaj ce poartă clar o armură redată într-o manieră artistică destul de ambiguă (Fig. 9). Incertitudinile ce planează, de regulă, asupra altor reprezentări similare din artă, nu mai sunt posibile în cazul coifului princiar. Armura apare în acest caz redată clar, ba mai mult, aceasta poate fi interpretată ca fiind o armură de zale, ceea ce complică discuțiile despre locul și perioada când acestea au apărut. Indiferent de acest aspect, detaliul se adaugă numeroaselor reprezentări de cavaleri în armuri figurați în arta traco-getică (Agighiol, Surcea, Letnița, Rogozen, Lupu, Răcățau de Jos etc), constituind suficiente exemple ale importanței armurilor în cadrul elitelor militare și politice locale.

Cămășile de zale, ale geto-dacilor în acest caz, par să fi avut un rol important în timpul regalită-

Fig. 9. Coiful de aur de la Poiana-Coțofenești. Detaliu. După Miclea și Florescu 1980. Gold helmet of Poiana-Coțofenești. Detail. After Miclea, Florescu 1980.

⁵⁰ Crișan 1993, vol. II, p. 52.

ții dacice, momentul de maximă afirmare a caracterului și valorii aristocrației militare care le-a folosit.

Sectorul cronologic, asupra căruia se poate sus-ține cu siguranță o intensă utilizare a armurilor de zale, aparține secolului I î.Hr., perioadă ce corespunde unei efervescente economice și militare a civilizației geto-dacice. Prezența armurilor, pe reliefurile Columnei lui Traian⁵¹, arată însă că aceste echipamente erau încă uz, ceea ce demonstrează folosirea lor în acțiuni militare de către elita războinică dacică încheștată în teribila confruntare cu romanii, chiar dacă dovezile arheologice, care ar cimenta definitiv problematica în acest sens, lipsesc deocamdată. Eliminarea acestei elite, odată încheiată cucerirea Daciei, a pus capăt și utilizării armurilor de către daci, chiar dacă din punct de vedere militar aceștia, prin acțiunile celor rămași în afara provinciei, au continuat să reprezinte o amenințare pentru *limes*-ul roman. Pentru geto-daci, referitor la folosirea armurilor, există o singură mențiune, destul de ambiguă însă. Este vorba despre Dion Chrysostomos, retor și filozof elin, care, exilat fiind în anul 87 î.Hr., în ținuturile getice, observă pregătirile dacilor pentru confruntările cu romanii. El notează că *acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, platoșe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați*⁵². Nu este clar dacă *platoșele* dacilor erau de un tip anume, de metal sau piele, de zale, dacă erau creații proprii sau capturi din războaiele anterioare, dar reiese în mod evident, Dion fiind un observator direct, că aceste echipamente existau în număr suficient de mare încât să iasă în evidență și autorul să se noteze acest aspect. Se adaugă astfel încă un argument, pe lângă mai puțin echivocele dovezi arheologice, care sprijină ideea unei forțe militare dacice, cel puțin în preajma războaielor cu Traian, echipată la standardele epocii. Între aceste echipamente, cele defensive ocupau un loc important, a căror utilitate practică nu mai necesită nici o discuție, ipoteza *barbarilor daci*⁵³ înarmați rudimentar, în raport cu puternica armată romană, neavând un suport solid. Privind retrospectiv problematica în discuție, se poate spune că tradiția balcano-orientală privitoare la armuri, alături de cunoștințele metalurgice și inventivitatea geto-dacilor, la care se adaugă experiența și aportul tehnologic al alogenilor, pot oferi un set de argumente logice și istorice care să permită reconstrucția traseului istoric al acestor echipamente în Antichitate, rămânând ca cercetări și descoperiri viitoare să confirme sau nu această ipoteză.

* * *

Dar a fost armamentul doar un instrumentar pragmatic, produs și folosit exclusiv pentru funcția lui marțială? Greu de admis această monotonie, în condițiile unei largi palete de concepții spirituale ce au animat imaginația și viața comunităților antice. Războiul și armele sunt cea mai directă conexiune cu acest tip ca formă de rezolvare a disensiunilor între diverse entități sociale, a căpătat de timpuriu o dimensiune religioasă, dată de calitatea sa de instrument precis al morții. Conflictul armat, prin extrapolare, a oferit omului clipa când a putut să își privească moartea în ochi (M. Eliade spunea că războiul era el însuși o formă a morții) moment ce a răsfânt înapoi, asupra societății, un imens bagaj simbolistic, mistic și spiritual, din care armamentul făcea parte intrinsecă.

Civilizațiile antice, a fost condiționate din cele mai vechi timpuri de implicațiile economice și sociale ale confruntărilor armate între diferite comunități, ce au impus modificări fundamentale ale cursului istoriei, provocând ample mișcări de populație⁵⁴ și, nu de puține ori, determinând succesiunea unor etape istorice ori dezvoltarea sau regresul organismelor sociale. Societatea războinică a geto-dacilor, cu un mental înclinat spre eroism, de certă moștenire indo-europeană, nu putea face abstracție de aceste valențe ale sacralului, perceput prin prisma armelor⁵⁵. Manifestările religioase cotidiene, asocia-

⁵¹ Baza monumentului este decorată cu arme, reprezentând *congeries armorum*, probabil dintre cele mai de soi prăzi de război: coifuri, scuturi, arcuri și tolbe ornamentate, topoare și berbeci de asalt, spade, lănci și săbii curbate. Între aceste trofee un loc special îl au diferitele tipuri de armuri, aici figurând atât *lorica segmentata* (realizate probabil din piele tare), *lorica squamata* (cu solzi ce puteau fi de piele groasă sau de metal, aparținând atât aliaților sarmați ai lui Decebal, cât și, la fel de firese, războinicilor geto-daci), dar și *lorica hamata*, a căror redare confirmă morfologia originală, tipică.

⁵² Dion Chrysostomos, *Discursuri*, XII, 16, 20, cf. *Fontes I*, pg. 449.

⁵³ În fapt această imagine a războinicului dac a fost o reflexie în trecut a imaginii țăranului român medieval, participant la diverse conflicte militare, în special în cadrul mobilizării generale, imagine utilizată ca informație subliminală pentru a creea o mai puternică legătură între daci și români, dar și pentru a nivela stratificarea claselor sociale dacice, rezumate de istoriografia de dinainte de 1989 la antonimele nobil-țaran.

⁵⁴ Pinter 1994, pg. 9.

⁵⁵ Eliade 1980, pg. 28.

Fig. 10. Coiful de aur de la Poiana-Coțofenești. Propunere de reconstituire calotă de Radu Oltean. Gold helmet of Poiana-Coțofenești. Proposal for reconstitution by Radu Oltean.

te fenomenelor marțiale, sunt mai greu de urmărit, din cauze evidente, puținele informații care implică armamentul în contexte magico-religioase sunt mai bine relevate de arheologia funerară și, într-o și mai mică măsură, de reprezentările artistice. Faptul că personajele ilustrate sunt eroi, căpetenii, zeități sau membri ai elitelor suprinși în activități specifice și nici într-un caz în luptă, poziționează scenele redată în sfera preocupărilor cu caracter mai puțin marțial. Vânătoarea, ospetele – adevărate „instituții sociale”⁵⁶ – sunt tot atâtea ocazii de a-și etala echipamentul de luptă, a cărui valoare era adesea sporită prin deco-rarea cu metale prețioase. Prezența armurilor în aceste scene are, în cel mai rău caz, o valoare simbolică, ele indicând rangul personajului redat, artiștii epocii operând cu tipizări și șabloane⁵⁷. Ceea ce rămâne de reținut este tocmai prezența acestor armuri în arsenalul războinicilor respectivi. Dacă prezența armurilor în contexte mai prozaice pare firească, privită în această cheie, ceva mai problematică este contextualitatea cu evident caracter sacrosanct, în care aristocratul este reprezentat astfel echipat. Deja amintitul coif de la Poiana-Coțofenești (Fig. 10), între decorurile sale, conține acel personaj înzăat ce oficiază un sacrificiu ritualic. Armura, redată foarte clar, subliniază clar valențele marțiale ale personajului, iar scena redată poate ilustra inițierea războinică a individului, căci altfel purtarea întregului costum de luptă pare ușor nepotrivită cu momentul solemn al jertfei.

Existența cuiraselor în evidente momente și contexte cu caracter religios, redată în artă, este legată nemijlocit de rolul marțial al personajului în raport cu comunitatea lui, dar rolul armurilor nu se oprește aici. Dacă le privim ca simboluri ale prestigiului și puterii, este foarte posibil să nu greșim, dar este la fel de probabil că aceste echipamente și-au depășit condiția. Prezența lor în mormintele elitei poate însemna transferul, în plan fantastic, al calităților defensive⁵⁸, cu evident rol apotropaic. Totuși ceea ce oferă substanță și sentimentul de concret unei arme este, până la urmă, artefactul în sine, cu toate incoerențele ce rezidă din distanța dintre depunerea în sol și momentul restaurării și intrării piesei în circuitul științific. Descoperirile arheologice, lipsite de ambiguitățile literare sau de minusurile și adlugarile artistice, permit formarea unei imagini mai corecte despre morfologia armamentului. Contextualitatea pe care însă o oferă, completează tabloul din care ele fac parte, atât în plan concret, cât și spiritual. Reconstruirea imaginii societăților nord-balcanice, văzută prin prisma dimensiunilor lor militare, este direct conectată la materialul arheologic, la contextul istoric și arheologic din care provin piesele, la analogiile existente, ceea ce face din armele provenite din descoperiri arheologice, surse istorice de primă valoare. Raritatea armurilor în cadrul săpăturilor sistematice este o rezultantă directă a discreției riturilor funerare, îndeosebi a celor situate la nordul Dunării, unde erau preferate mormintele plane, mai greu detectabile. Mult mai vizibili, tumulii au oferit, de-a lungul timpului, ocazia de a studia o întreagă panoplie de arme depuse în morminte. Trofee răvnite, armele în general, se regăsesc cu greutate în contexte arheologice care să permită așezarea lor în scenariu istoric indubitabil, dar, indiferent de forma de descoperire, ele sunt cu atât mai importante cu

⁵⁶ Sîrbu, Florea 1997, pg. 113.

⁵⁷ Nemeti 1999-2000, pg. 121.

⁵⁸ Bochnack 2006, pg. 155. În această cheie, se poate explica lipsa armelor în cazul mormintelor cenotaf (Sârbu 1994, pg. 133.), caz în care comunitatea a încercat să officieze ritul de trecere, dar, în absența cadavrelor, armamentul nu și-ar mai fi avut sensul.

cât oferă o imagine corectă a morfologiei lor și a modului în care erau echipați războinicii cărora le-au aparținut. Imaginile artistice sunt tributare în-spirației ori abilităților tehnice ale artistului care le-a ilustrat, monumentului pe care sunt redade, momentului și contextului istoric din care provin. Astfel că doar documentul arheologic poate oferi o imagine corectă și reală a armamentului pe care geto-dacii l-au utilizat de-a lungul istoriei lor, aflată în bună măsură, sub semnul războiului. În acest cadru devine o condiție *sine qua non* conectarea datelor oferite de reprezentările artistice cu cele obținute de arheologie. Descoperirile arheologice, lipsite de ambiguitățile literare sau de minusurile ori adăugirile artistice, prin numărul pieselor și prin relativa lor standardizare, permit însă formarea unei imagini mai corecte și, implicit, mai complete a acestor arme.

Majoritatea armurilor de zale descoperite în nordul Dunării provin din contexte funerare, ceea ce întărește certitudinea că mormintele pot fi atribuite unor membri ai elitelor militare și, admitând acest lucru, ele oferă o bună perspectivă privitoare la arsenalul care i-a însoțit în moarte pe acești războinici. Aparținând unor personaje de prim rang, armurile de zale provin covârșitor din morminte de incinerare, fapt ce a dus la degradarea pieselor. Multe astfel de armuri au fost recuperate într-o stare avansată de degradare, datorată parțial practicilor rituale⁵⁹, dar și solurilor acide din zonă. Nominal, repartiția contextelor funerare arată o preponderență a descoperirilor din Muntenia, Oltenia⁶⁰ și în Transilvania⁶¹ și mai rare spre periferia lumii geto-dacice⁶². Întregul lot de piese oferă un set de date deosebit de importante referitoare la statutul proprietarului, la arsenalului acestuia, dar și la concepțiile spirituale ale elitei care le utiliza și ale epocii căreia îi aparțin. Contextele din care provin armurile au, în general, un caracter izolat, fiind parte a unor complexe arheologice elaborate, respectiv morminte ale unor indivizi cu o anumită poziție pe scara socială. Plecând de la această realitate, la care se adagă valoarea economică și tehnologia deloc ieftină, se poate justifica, parțial, raritatea acestor valoroase piese de echipament. Depunerile de armuri în mormintele războinicilor aduc cele mai multe informații referitoare nu doar la detaliile tehnice ale acestora, ci și la semnificațiile magico-religioase ale ritualurilor funerare, contribuind, adesea exclusiv, la trasarea unor concluzii referitoare la fenomenul militar nord-dunărean anterior cuceririi romane. Percepția socială asupra tipului de existență din *viața de dincolo* influențează în cea mai mare măsură riturile și ritualurile de trecere, necesare desprinderii de lumea pământească, iar inventarul depus în morminte are în mod cert rolul de a ajuta defunctul să facă față provocărilor necunoscute de care se va lovi. Continuitatea în cealaltă dimensiune a modului existențial de aici oferă o bună ocazie de a descifra, prin înțelegerea inventarului sepulcral, prin surprinderea ritului funerar, felul în care a trăit decedatul, preocupările sale cotidiene, statusul și rolul jucat în cadrul comunității sale, deoarece exista credința în continuarea după moarte a tipului de activitate desfășurat în timpul vieții⁶³. Chiar mai mult, tipologia rituală condiționează în mod expres accesarea corectă în altă dimensiune. Plecând de la aceste premise, este general acceptat faptul că mormintele care conțin armament pot fi atribuite, fără teama de a greși, unor războinici marcanți. La fel cum alți decedați, din alte sfere sociale, sunt însoțiți în morminte de inventare specifice funcției sau ocupației din timpul vieții și războinicii au depuse alături arme, uneori echipamentul întreg⁶⁴.

⁵⁹ Un alt impediment, ce împiedică reconstituirea exactă a pieselor, îl reprezintă faptul că, în cele mai multe cazuri, armurile au fost distruse intenționat, înainte de ardere, Armuri întregi s-au descoperit doar la Popești (T4) și Radovanu.

⁶⁰ Cetățeni (jud. Argeș), Popești (jud. Giurgiu), Radovanu (jud. Călărași), Poiana-Rovinari (jud. Gorj). La aceste descoperiri se poate adăuga o informație potrivit căreia în arealul de la Radovanu sunt de fapt descoperite două armuri de zale. Cf. Morintz, Șerbănescu 1985, pg. 27.

⁶¹ Hunedoara (jud. Hunedoara), Cugir (jud. Alba). Alte două fragmente, descoperite la Măgura Moigradului și Șimleu Silvaniei (jud. Sălaj), provin din contexte nefunerare, respectiv dintr-o locuință și perimetrul unei așezări dacice de meșteri metalurgi.

⁶² O descoperire în Moldova, la Răcățiu de Jos (jud. Bacău) și două exterioare granițelor actuale, la Mala Kopyany (Ucraina) și Zemplin (Slovacia).

⁶³ Cioată *mss.*

⁶⁴ Incinerarea războinicilor cu armele lor (preferate?), adesea cu întregul armament, este o caracteristică definitorie a grupului Padea – Panaghiurski Kolonii. Obiceiul de a îngropa echipamentul complet alături de proprietar a apărut inițial în nord-vestul Traciei, în decursul secolului II î.Hr., de unde apoi s-a răspândit, prin migrația acestui grup, la nord de Dunăre. Cf. Domaradzki 1986, pg. 227-228. D. Măndescu aduce însă în discuție tradiția celtică a acestui ritual (Măndescu 2012, pg. 343-345), lucru explicabil prin aportul substanțial al celtilor la eterogena confrerie militară. Contribuția tracică la acest *condominiu* (compus în principal dintr-o mixtură etnică între războinici scordisci, triballi și daci), sunt atât arme și echipamente specifice (pum-

Armamentul, prin valoarea și numărul componentelor sale, oglindește statutul social al defunctului, iar depunerea sa are ca finalitate conti-nuitatea acestei poziții în postexistență.

Un element interesant este dat de faptul că, deși ritul de trecere⁶⁵ asigură integrarea individului într-un anumit plan, prin uniformizare cu grupul și elitizare în raport cu alți indivizi, inventarul său funerar poate adesea să nu fie unul reprezentativ pentru comunitate sau pentru întregul fenomen militar din care provine, ci el poate reflecta doar poziția și calitățile personale ale defunctului⁶⁶. De asemenea, armele, sau doar anumite tipuri de arme, pot face parte dintr-un set prestabilit de elemente necesare ritualului⁶⁷. Dincolo de mesajele, mai mult sau mai puțin codificate, transmise sau simbolistica pieselor de armament depuse în apropierea defuncțiilor, ele nu sunt cu nimic diferite de cele aflate în uzul războinicilor geto-daci. Privind din acest punct de vedere, putem fi siguri că armele depuse în contexte funerare sunt identice cu cele utilizate și în luptă, chiar dacă nu neapărat – deși este greu de crezut – de indivizii alături de care au fost așezate⁶⁸, neexistând dovezi ale recurgerii la avataruri. Soluția pentru accederea în „lumea de apoi” și a traseului ce trebuia urmat pentru transcenderea la această zonă, conținea gestul ritualic al distrugerii, cel puțin a unei arme, fie spada, fie lancea ori pumnalul, prin îndoire/ruptură, sau a cămășii de zale prin tăiere⁶⁹ – vizibilă în multe complexe de tip Padea-Panagjurski Kolonii. Deformările voite ale unor piese de armament, scumpe oricum le-am privi, reprezintă o formă de sacrificiu evidentă, comunitatea renunțând la aceste arme, în ciuda pragmatismului la care era permanent obligată. Elocvent este cazul cămășii de zale descoperite la Hunedoara, la care apare documentat faptul că locul depunerii inventarului funerar, cuveta, a fost puternic arsă și curățată anterior depunerii unei părți din cămașa de zale, armura nefiind întregibilă, dar fragmentarea armurilor este prezentă la majoritatea pieselor de acest gen, descoperite pe teritoriul de azi al României, cu mici excepții.

Dar practica sacrificării armurilor este mai veche și îmbracă forme nuanțate. Cazul de la Hjortspring este nu doar cel mai vechi cunoscut, ci și unul în care valoarea arsenalului sacrificat a fost substanțială. Comunitatea locală a dorit ca prin acest gest ritualic să ofere o protecție cât mai mare împotriva altor jefuitori, oferind armele lor cine știe cărei autorități divine, capabile să le ofere protecție. Sacrificându-le armamentul, cea mai evidentă expresie a forței, localnicii renunță la valoarea concretă a acestuia și abia putem să ne închipuim ce soartă au avut eventualii prizonieri⁷⁰. În orice caz, elita sau decidenții locali⁷¹ s-au asigurat că mesajul – cu toate nuanțele lui – a fost transmis, atât către potențialii dușmani, cât, mai ales, către propriul grup. Timpurile homerice, când dușmanii erau uciși și jefuiți de arme în cel mai pragmatic mod, păreau să fi trecut. Sau cel puțin să se fi modificat, căci armurile celților invadatori învinși au decorat templele din Samothrace și alte locuri din Grecia, ca expresie a valorii, economice și spirituale, aspect care pare să fi rămas definitiv pentru zale. Elitele războinice nord-dunărene își vor confirma apartenența la „casta” războinică și prin riturile și ritualurile funerare practicate, ca parte a identității și ideologiei proprii. Prin instituționalizarea acestora, comunitatea, din punct de vedere social, își reglă și confirma ierarhiile interne și externe, iar din punct de vedere spiritual se asigura că decedatul se integrează corect în structurile imaginarului colectiv acceptat.

nalele *sica*, zăbalele de tip tracic), cât și tradiția construcțiilor funerare, tumuli, ce au o istorie care începe în Epoca Bronzului târziu. Reculul acestor amenajări în lumea celtică occidentală, permite să atribuim tracilor această contribuție spirituală.

⁶⁵ Ritul funerar este doar unul dintre riturile de trecere ce marchează existența unui individ.

⁶⁶ Este la fel de posibil că doar anumiți indivizi sau categorii ierarhice să fi avut dreptul de a purta arme și în post-existență, ca o reflecție a stării de lucruri din existență. Cf. Cioată *mss*.

⁶⁷ Spre exemplu pumnalele curbe de tip *sica* sau vârfurile de lance sunt prezente constante în mormintele grupului Padea – Panaghiurski Kolonii.

⁶⁸ Cioată *mss*. Acest aspect poate fi regăsit în cazul personajelor decedate foarte tinere, de exemplu.

⁶⁹ Metonimia *pars pro toto* pare să explice de ce în multe cazuri mormintele războinicilor conțin doar fragmente din echipament, altfel destul de consistent. Un astfel de caz este armura (combinată?) de la Răcățanu, unde sunt depuși trei solzi, în condițiile în care numărul de astfel de plăcuțe necesare este de cca. 2000-2500, pentru o armură completă, iar pentru zona pectorală, predispusă la ranforsări, numărul acestora este de aprox. 400 de bucăți.

⁷⁰ Într-o situație oarecum asemănătoare, la Ribemont-sur-Ancre (Franța), trupurile învinșilor au făcut parte din decorul unui impresionant și macabru trofeu. Numărul mare de cadavre, cca. 500 (cf. Rustoiu 2008, p. 43.) permite presupunerea că majoritatea au căzut în luptă și, probabil, doar o parte au fost captivi sacrificați și expuși alături de armele lor.

⁷¹ Nu putem exclude din tablou importanța decidenților religioși, adesea mai mare decât a celor militari și/sau politici.

Prezența masivă a armelor în contexte funerare și distrugerea lor indică o modificare de statut, defunctul schimbându-și nu numai reședința, ci și „mediul social”. Prin deces, acesta se desparte de grup – familie, tovarăși de arme, trib etc – și devine membru al comunității strămoșilor, acțiune posibilă numai în urma săvârșirii unor ritualuri din care fac parte intrinsecă depunerea de arme și scoaterea lor din uz. Deteriorarea voită a armelor poate sublinia dubla trecere în „lumea de dincolo”, încercarea de a pune întregul, om și zestre, de aceeași parte, cea a nefuncționalității⁷², evidențiind astfel intrarea într-o nouă dimensiune cosmică, guvernată de alte reguli. Arderea pieselor de inventar, alături de incinerarea cadavrului⁷³, completează acest mod de înțelegere sau de raportare conceptuală la lume a dacilor și reprezintă o proiecție a credințelor și mentalităților acestora despre post-existență, despre puntea dintre lumi, dar mai ales despre purificare, prin foc, ca și cutumă⁷⁴. Armurile de zale apar cu precădere în mormintele aristocratice tumulare, amenajările funerare, ceremoniile complexe, inventarele, ofrandele și proximitatea unor centre fortificate certifică existența unor elite tributare ideologiei războinice⁷⁵. Indiferent însă de modelul identitar abordat sau de locul în care se află, mormintele descoperite aparțin unor războinici de rang înalt, iar prezența cuiraselor de zale nu poate decât să confirme complicatul angrenaj magic și spiritual din care omul de arme și arsenalul său făceau parte.

Bibliografie generală:

I. Izvoare literare

Diodor din Sicilia

Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, ed. Iliescu, Vladimir, trad. Hîncu, Radu, Iliescu, Vladimir, Ed. Sport-Turism, București, 1981.

Homer

Homer, *Iliada*, ed. D. M. Pippidi, trad. George Murnu, Ed. Teora, București, 1999.

Varro

Varro, Marcus Terentius, *De Lingua Latina Libri*, Ed. Apud Weidmannos, Berolini, 1885.

Strabon

Strabon, *Geografia*, vol I, II, III, trad. Vant-Ștef, Felicia, Ed. Științifică, București 1972, 1974, 1983

Fontes

Fontes I – Izvoare privind istoria României, I, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1964.

⁷² Pinter 1994, pg. 18.

⁷³ Chiar incinerarea, ca rit funerar, este tot o încercare de a accede în plan cosmic în modul cel mai complet și corect. Omul, în mitologiile indo-europene, este tripartit, compus din corp (*soma*), suflet (*psyche*) și rațiune (*nois*), moartea despărțind aceste entități. Prin arderea cadavrului se asigură trecerea în cealaltă dimensiune a omului întreg. Dacă sufletul și rațiunea puteau fi presupuse a păși dincolo fără îndoială, corpul urma la cer prin fumul rugului funerar, la fel cum ofrandele aduse divinităților erau și ele arse. Nu lipsit de importanță este aspectul potrivit căruia ritul funerar era în legătură directă cu statutul defunctului, accesarea la cer și implicat incinerarea, fiind un apanaj al elitelor. Cf. Haudry 1998, pg. 97.

⁷⁴ Comunitatea, foarte atentă la aceste aspecte, după cum rezultă din contextele funerare ale elitelor în discuție, extinde aceste complicate ritualuri nu numai la războinicii grupului, ci și la adolescenți sau copii decedați, în credința că astfel pot completa ciclul, chiar și în absența unor etape, obicei păstrat în ritualurile de înmormântare ale tinerilor necăsătoriți din epocile ulterioare în întreaga Peninsulă Balcanică. Cf. Borangic 2010, pg. 99.

⁷⁵ În prelungirea acestei ideologii trebuie pusă și capacitatea evidentă de asimilare a echipamentelor militare – și exemple ale acestui potențial de absorbție sunt multe și nu doar în cazul producerii armelor – ale tuturor etajelor sociale implicate în fenomenul militar, de la utilizatori la producători ai armelor. Cazul armurilor – și cele de zale nu sunt decât expresia cea mai vizibilă – demonstrează faptul că, o dată adoptat un model de artefact, acestea sunt, cu cea mai mare probabilitate, produse pe plan local.

II. Literatură modernă - sinteze

- Barangă, Barangă 2011
- Barangă P., Barangă R., *Controverse și certitudini ale istoriei tracilor, geților și dacilor*, Ed. Excelsior Art, Timișoara
- Bărcă, Symonenko 2009
- Bărcă V., Symonenko O., *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic*, Ed. Mega, Cluj-Napoca
- Benadik *et alii*, 1957
- B. Benadik, E. Vlček, C. Ambros, *Keltische Gräbeifelder der Südwestslowakei*, Bratislava
- Crișan 1993
- Crișan I. H., *Civilizația geto-dacilor*, Ed. Meridiane, București
- Dečev (Detschew) 1957
- Dečev (Detschew) D., *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, R.M. Rohrer
- Dumitrescu, Vulpe 1988
- Dumitrescu V., Vulpe A., *Dacia înainte de Dromihete*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București
- Eliade 1980
- Eliade M., *De la Zamolxis la Gengis-Han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, trad. Ivănescu, Maria, Ivănescu Cezar, Ed. Științifică și Enciclopedică, București
- Feugère 1993
- Feugère M., *Les Armes des romains de la République à l'Antiquité tardive*, Éd. Errance, Paris
- Harding 2007
- Harding A., *Warriors and Weapons in Bronze Age Europe*, Archaeolingua, Budapesta
- Haudry 1998
- Haudry J., *Indoeuropenii*, Ed. Teora, București
- Miclea, Florescu 1980
- Miclea I., Florescu R., *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Geto-dacii*, București
- Paliga 2006
- Paliga S., *An Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*, Fundația Evenimentul, București
- Petre 2004
- Petre Z., *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Ed. Polirom, Iași
- Pop 2006
- Pop H., *Fortificațiile dacice din vestul și nord-vestul României*, Ed. Mega, Cluj-Napoca
- Robinson 1975
- Robinson H. R., *The armour of Imperial Rome*, Londra
- Rustoiu 2008
- Rustoiu A., *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești*, Ed. Mega, Cluj-Napoca
- Rusu, Bandula 1970
- Rusu M., Bandula O., *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare
- Sîrbu, Florea 1997
- Sîrbu V., Florea G., *Imaginar și Imagine în Dacia Preromană*, Ed. Istros, Brăila
- Vulpe, Zahariade 1987
- Vulpe A., Zahariade M., *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, Ed. Militară, București

III. Literatură modernă - articole

- Arik, Coupry 1935
- Arik R. O., Coupry J., *Les Tumuli de Karalar et la Sépulture du Roi Deiotaros II*, în *Revue Archéologique*, vol.6, pg.133-151.
- Bochnack 2006
- Bochnack, T., *Panoplie de guerrier et tombe de guerrier. Problème de la pertinence des trouvailles sépulcrales (d'après des exemples de culture de Przeworsk à la période préromaine précoce)*, în *Acta Terrae Septemcastrensis Journal, Proceedings of the 7th International Colloquium of Funerary Archaeology, Special number*, Bibliotheca Septemcastrensis, XVII), V (1), pg. 152-163.
- Borangic 2010
- Borangic C., *Posibile semnificații magico-religioase ale utilizării armelor curbe în lumea dacică*, în *Terra Sebus*, II, pg. 93-104.
- Borangic 2011
- Borangic C., *Incursiune în arsenalul armelor curbe tracice. Rhomphaea, lancea-seceră sau coasa de luptă*, în *Bibliotheca Musei Porolissensis*, XIII, vol. colectiv *Identități culturale locale și regionale în context european – Studii de arheologie și antropologie istorică*, In memoriam Alexandri V. Matei, Ed. Mega, Ed. Porolissum, Cluj-Napoca, pg. 215-225.
- Borangic 2011a
- Borangic C., *Armuri de zale, meșteri și ateliere în Dacia preromană*, în *AMP*, XXXIII, Zalău
- Borangic 2011b

- Borangic C., *Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (sec. II a. Chr.-sec. II p. Chr.) – partea I*, în *Terra Sebus*, 3, pg. 171-227.
Borangic 2012
- Borangic C., *Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (partea a II-a). Reprezentările Antichității*, în *Terra Sebus*, 4, pg. 179-209.
Cioată mms
- Cioată D., *Războinici și armament în Dacia. Sec. II a. Ch. – I p. Ch.*, teză de doctorat, îndrumător Ioan Glodariu, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca, manuscris.
Domaradzki 1986
- Domaradzki M., *Les épées en Thrace de la deuxième moitié du Ier millénaire avant notre ère*, în *Revue Aquitania*, supplément 1, pg. 227-231.
Flemming 2003
- Flemming K. *The Hjortsprings find. The oldest of the large Nordic war booty sacrifice*, în L. Jørgensen et alii, eds., *The spoils of victory: The North in the shadow of the Roman Empire*, Copenhagen pg. 212-223.
Morintz, Șerbănescu 1985
- Morintz, S., Șerbănescu, D., *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctul „Gorgona a doua” jud. Călărași. I. Așezarea din epoca bronzului. 2. Așezarea geto-dacică*, în *Thraco-Dacica*, VI, 1-2, pg. 5-31.
Nemeti 1999-2000
- Nemeti S., *Zeii cavaleriei în spațiul nord-balcanic (sec. V a. Ch. - I p. Ch.)*, în *EphNap*, IX-X, pg. 107-129.
Ogdenova-Marinova 2000
- Ogdenova-Marinova L., *L'armure des Thraces*, în *Archaeologia Bulgarica*, IV, 3, pg. 11-24.
Paliga 1990
- Paliga S., *Este boieria o instituție împrumutată?*, în *Revista Arhivelor*, 67, vol. 52, 3, pg. 250-260.
Pinter 1994
- Pinter Z. K., *Aspecte ale cultului armelor. Valoarea spirituală și simbolică a pieselor de armament în mentalitatea medievală*, în *AICSU*, Sibiu, pg. 9-42.
Torbov 2004
- Torbov N., *Chain-Mails from Northern Bulgaria (III-I C BC)*, în *Archaeologia Bulgarica*, VIII, 2, pg. 57-69.
Tsurtssumia 2011
- Tsurtssumia M., *The Evolution of Splint Armour in Georgia and Byzantium Lamellar and Scale Armour in the 10th-12th Centuries*, în *Byzantina Symmeikta*, 21, pg. 65-99.
Waurick 1979
- Waurick G., *Die Schutz Waffen im numidischen Grab von Es Soumâa*, în H. G. Horn, C. B. Rüger (eds.), *Die Numider. Reiter und Könige nördlich der Sahara*, Köln - Bonn, pg. 305-332.
Yadin 2004
- Yadin A., *Goliath's Armor and the Israelite Collective Memory*, în *Vetus Testamentum*, 54, 3, pg. 373-395.

Abrevieri

AICSU – *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, Revista Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu al Academiei Române, Sibiu, 1994, sqq.
AMP – *Acta Musei Porolissensis*. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
EIU – *Enciclopedia de istorie universală*, traducere Al. Balaci, M. Chelemen, R. Gâdei, S. Venier, Editura All Educational, București, 2003.
EphNap – *Ephemeris Napocensis*. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca
SCIV(A) – *Studii și cercetări de istoria veche*. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
Terra Sebus – *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
Thraco-Dacica – *Thraco-Dacica*. Institutul Român de Tracologie. București.

About the age of the chain mail armours of the Geto-Dacians

Despite the fact that the historical tradition attributes the invention of chain armor to other areas and other populations, it is quite possible that these types of equipments were originated in the Balkan area. The dynamics of the populations which transited the area and lived there could have offered the necessary conditions for the development of weaponry in general, hence, of the defensive techniques, which have always had an important role. The archaeological realities show that most of the discoveries belong to the East-European area, dominated by the Celts and Thracians. This comes as a contradiction to the historical sources. The North-Balkan space has had an important tradition as far as the defensive equipments used by the experimented Getic-Dacian warriors were concerned. The chain amours, all with profound social connotations, have constituted the ideological expression of military elite with enough determination to establish a barbaric kingdom.

Laurențiu Nistorescu

Un precedent al *arhe*-ului burebistan: cooperarea daco-getică din epoca lui Rubobostes și Oroles (II)

Tectosagii și bazinul dunărean

Introdusă în istoriografia românească cu aproape o jumătate de secol în urmă, printr-o preluare necritică de problemă într-un context socio-cultural și informațional de natură să scuze eroarea, ipoteza identificării lui Rubobostes cu Burebista a fost demontată la vremea sa, cu argumente și astăzi valabile, pe care, tocmai din acest motiv, le-am reluat și actualizat în cele expuse până acum. Așa stând lucrurile, punerea în discuție a reformulărilor recente ale aceleiași ipoteze poate părea lipsită de motivație, mai ales întrucât *remake*-ul interpretativ nu se întemeiază pe nici un argument inedit, ci doar pe o autoproclamată „analiză critică a izvoarelor”, care maschează o succesiune de erori de metodă și chiar de logică². Am considerat însă că redeschiderea și reactualizarea informațională a argumentelor relative la problema în speță poate fi de natură să contribuie la creionarea unui tablou fenomenologic mai coerent asupra unui spațiu și a unei perioade care rămâne încă lacunar cognoscibilă. Scenariul pe care îl putem reconstitui în urma acestui exercițiu se validează, considerăm, nu doar prin valorificarea contraargumentelor la ipoteza neconsacrată analizată, ci, mai ales, prin convergența sa cu ceea ce această prezumție eronată a ignorat: datele oferite de celelalte izvoare (literare și nu numai) care se referă la același context evenimential, direct sau indirect, fără a-l nominaliza pe Rubobostes.

La trei generații după criza în care a fost aruncat ca urmare a dezastrului militar cu care s-a încheiat campania balcanică din anii 280-277 î.Hr., regimul celtocratic reinstaurat în arealul de la Dunărea mijlocie³ traversează o nouă criză majoră, ale cărei coordonate primare pot fi reconstituite fără prea mare dificultate din informațiile literare contemporane sau cvasicontemporane. Una din componentele acestei crize, explicit atestată, este comprimarea potențialului militar-demografic al grupării scordisce, atât ca urmare a conflictelor endemice în care era angajată (cel cu triballii⁴ fiind cel mai solicitant, dar fără îndoială nu

¹ Prima parte a studiului de față a fost publicată în “Studii de Istorie a Banatului” 2010, pg. 23-42

² Avem convingerea că și urmarea unei căi care se dovedește ulterior eronată poate avea un rol progresist în cercetare, cu condiția (pe care o recunoaștem fără rezerve principalilor promotori ai ipotezei nevalidabile) ca această abordare să se facă în grila profesionalismului și a deontologiei științifice. Mai mult, dorim să subliniem încă o dată că lucrările care repun în discuție această ipoteză nu pot fi rezumate la „erorarea Burobostes”, ele expunând o largă gamă de aspecte întru totul valide, inclusiv relative la acest subiect, așa cum – spre exemplu – este cazul cu evidențierea contemporaneității dintre Rubobostes și Oroles sau cu propunerea de identificare a Zargidavei ca reședință a celui din urmă.

³ Avem a presupune, sub eticheta “celtocratiei”, nu un singur pol de putere, ci mai curând o rețea de asemenea structuri, mai mult sau mai puțin înrudite etno-politice (în rândul cărora gruparea scordisce ocupa o poziție dominantă), care s-a poziționat față de grupările etno-politice preexistente în regiune fie ca autoritate cuceritoare (în cele mai multe cazuri), fie ca adversar (precum în cazul triballilor), fie ca hegemon, așa cum prezumăm că s-a întâmplat în cazul grupării dacice de la Rhabon/Jiu, care prezintă datele unei subordonări mai curând de tip clientelar.

⁴ Appian, *Illyr.* 3. Sursa este cât se poate de explicită în privința mecanismului prin care cele două tabere s-au epuizat reciproc și sugerează că principalii beneficiari ai acestei situații sunt geții, la care, de altfel, se refugiază triballii înfrânți.

singurul din acel moment), cât și datorită rolului pe care-l joacă mercenariatul în modelul politico-economic al celților dunăreni. Această *decrementa Scordiscii* se suprapune unei alte dimensiuni a crizei, specifice tuturor regimurilor de dominat militar pe măsura istoricizării lor: instituirea graduală a unui sistem de complicități între elita de ocupație și elitele autohtone (ori preexistente), proces care erodează unitatea de acțiune a ansamblului politico-militar inițial și formează centri alternativi de inițiativă politică⁵. Dacă acest proces, indubitabil accelerat de contextul antrenării celților dunăreni în sistemul complex și contradictoriu al politicii balcano-elenistice (caracterizată în epocă de frecvente reconfigurări ale alianțelor și raporturilor conflictuale⁶) este mai puțin vizibil, un alt factor de alimentare a crizei este surprins cu claritate de sursele literare: intervenția Romei în problematica balcanică, atât în prelungirea stării de beligeranță cu Cartagina⁷, cât și în consecința frontului nordic de expansiune, deschis împotriva diferitelor grupări celtice, din Hispania și până la Dunăre⁸. În fine, fără pretenția de a trata exhaustiv situația de criză a regimului de celtocrație de la Dunăre, vom evoca și un alt aspect major al acesteia: disensiunile instalate între diferitele grupări celtice din regiune, problematică asupra căreia ne atrage atenția chiar Trogus Pompeius via Iustinus⁹. Cum sursa îi nominalizează pe tectosagii, vom zăbovi puțin asupra acestora.

Potrivit cărții a XXXII-a a *Epitomei*, tectosagii, despre care știm că sunt originari din Galia piri-neică¹⁰, s-au reîntors în ținuturile primare din zona Tolosa, unde ar fi aruncat într-un lac fabuloasă comoară pe care ar fi spoliat-o în timpul campaniei din Grecia, pentru a scăpa de o molimă pe care au interpretat-o ca fiind atrasă asupra lor din cauza sacrilegiului comis asupra templului de la Delphi. Ulterior, dorința de jaf i-ar fi readus în Iliria, unde i-au subjugat o vreme pe istriani, pentru ca mai apoi să se reamplaseze în Pannonia. Această desfășurare a evenimentelor este însă pusă sub semnul întrebărilor de Strabon, care opinează, citându-l pe Poseidonius, că ideea potrivit căreia comoara aruncată la Tolosa ar fi provenit de la Delphi este greu de crezut, fie și numai pentru că celebrul templu grec nu putea dispune de o asemenea avuție, întrucât fusese jefuit de phocieni înainte de atacul celților din 279 î.Hr. În plus, mai afirmă Strabon, tectosagii nu s-au îndreptat spre Galia, ci s-au risipit în mai multe părți, astfel încât orice pradă ar fi acumulat până atunci s-ar fi împărțit o dată cu ei¹¹. Evoluția evenimentelor din regiunea egeeană, din ajunul și de după bătălia de la Lisimacheia¹², îl confirmă pe geograful de la Amaseia: o mare facțiune a tectosagilor ia parte, alături de trocmi și tolisobogi, sub conducerea lui Lutarius și Leonnorijs, la invazia Asiei Minor, forța de invazie fiind suficient de numeroasă pentru a se instala durabil în centrul acestei regiuni¹³, în vreme ce o altă facțiune, nici ea neglijabilă sub aspect

⁵ Procesul nu este nemijlocit atestat în izvoarele literare, dar poate fi susținut cu argumente logico-istorice și comparatiste (sens în care este de folos analizarea speței similare a grupării celtice contemporane și înrudite de la Tylis), ca și prin evocarea unor indicii sugestivi (precum deductibila coabitare instituită între nou-sosiții celți și populația preexistentă a singilor, în care pot fi recunoscuți aparent enigmaticii *sigynai* ai lui Herodot, aceștia fiind cei care dau numele centrului politic al scordiscilor, Singidunum, atestat încă din 275 î.Hr.). Argumente de natură arheologică și de context istoric ne fac să presupunem că în acest model relațional se încadrează și dacii lui Rubobostes, grupare aflată mai degrabă în relații clientelare decât de strictă subordonare față de celții dunăreni.

⁶ De observat că prologul cărții XXXII a lui Trogus Pompeius prin Iustinus consemnează, doar pentru intervalul 190 – 175 î.Hr., cel puțin șase mari conflicte regionale, aproape toate marcate de schimbări dramatice de alianțe: Liga Acheeană vs Sparta, Macedonia vs Roma (cu angajarea bastarnilor), Pergam vs galații lui Ortiagones, Pergam vs Bithynia, același Pergam vs Regatul Pontului, respectiv, Roma vs Regatul Seleucid.

⁷ Confruntarea dintre Roma și Cartagina are, prin dimensiunea forțelor angajate, amploarea geo-politică, durată și consecințe, caracteristicile unui „război mondial”. Deloc neglijabilă, în procesul de contaminare conflagrațională, este prezența temutului general Hannibal la curtea regelui Prusias al Bithyniei și rolul jucat de acest aspect în motivarea intervențiilor militare romane în Asia Minor și Regatul Seleucid, via Macedonia (vezi și Appian, *Maced.* 14).

⁸ Wallbank 2008, p. 245

⁹ Iustinus, *Epitome* XXXII, 3, 9-12

¹⁰ Smith 1957, vol. I, p. 926 și urm., vol. II, pg. 1118. Originari din Galia pirieneică, tectosagii au fost antrenați în marea migrație celtică de la jumătatea secolului IV î.Hr., participând la invazia balcanică a acestora alături de scordisci și de alte grupări, în armata lui Brennus, care a fost înfrântă în 277 î.Hr.

¹¹ Strabon, *Geogr.* 4, 1, 13

¹² Evenimentul s-a petrecut în 277 î.Hr., comandantul victorios al armatei macedonene, Antigonus al II-lea înscăunându-se rege la Pella după înfrângerea celților. „Regatul” celtic de la Tylis luase ființă mai devreme, în anul 279 î.Hr.

numeric, a dat consistență dominației celtice asupra Traciei, în cadrul „regatului” de la Tylis, astfel că numărul tectosagilor care ar mai fi putut întreprinde retromigrația spre Tolosa n-ar mai fi putut fi decât cel mult simbolic. În acest context, ne atrage atenția faptul că în suita de așezări cvasiurbane care iau ființă de-a lungul Dunării inferioare, în contemporaneitatea sau succesiunea imediată a „regatului de la Tylis” și în prezumabilă dependență politico-militară de acesta (precum Durostorum, Arrubium, Aliobrix, Noviodunum ș.a.) își face apariția¹⁴ și o așezare al cărui nume face trimitere transparentă la tectosagi¹⁵: Sacidava¹⁶. În contemporaneitatea acesteia există, după cum se știe, și o a doua Sacidava – iar faptul că ea este situată în inima domeniului pe care Rubobostes și l-a apropiat pe cursul Mureșului mijlociu nu mai are, în lumina celor de mai sus, de ce să ne surprindă: și aici, toponimia este un indicator al faptului că o anumită comunitate de saci/tectosagi a continuat să existe în mijlocul masei autohtone geto-dacice, păstrându-și o oarecare identitate, dar integrându-se ansamblului. Cele două Sacidava nu sunt, de altfel, singurele „amprente toponimice” ale sacilor din bazinul carpato-balcanic în care această populație s-a mișcat în decursul secolelor IV-II î.Hr. Cel puțin alte două exemple pot fi evocate în acest sens, Sakissos, în zona traco-odryșă și, respectiv, Sakos, în cea traco-macedoneană, ambele aflate deci în regiuni în care prezența sacilor/tectosagilor este atestată de izvoarele literare. Iar la acestea putem adăuga, tot din toponimia de la Dunărea de jos, cazul Aedava, care trimite la o altă ramură tribală a ansamblului tectosagic, aegosagii¹⁷.

Închidem aici digresiunea toponimică, notând că dispersia acestor așezări pe un teritoriu foarte larg este, de asemenea, în concordanță cu observația lui Strabon despre risipirea tectosagilor – dar și că, cel puțin în cazul Aedavei și a Sacidavei mureșene, o dependență nemijlocită de centrul de la Tylis (și cu atât mai puțin de marea regroupare tectosagă din Galata) este foarte puțin verosimilă, atât datorită distanțelor, cât mai ales din cauza interpunerii unor entități politico-statale capabile să-și impună controlul asupra posibilelor rute de comunicare: Macedonia¹⁸ în primul rând, iar după 193 î.Hr., și Tracia refăcută după revolta împotriva lui Cavarus¹⁹. Mult mai probabil, comunitățile tectosage din acest areal (pe care trebuie să ni le imaginăm ca formând o dizidență secundară sub aspect numeric în raport cu gruparea din arealul Chersones – Galata) au luat parte la configurarea centrului de putere scordisc de la confluența Dunării cu Sava²⁰, care dobândește individualitate în al doilea sfert al secolului III î.Hr. În această perioadă, cel mai devreme, va fi putut avea loc și episodul întoarcerii la Tolosa a unei mici grupări tectosage de care are știință Trogus Pompeius²¹, poate a unei elite politico-sacerdotale, interesantă ca status-rol pentru cronicarii momentului, dar faptul că o comunitate tectosagă consistentă a staționat vreme îndelungată în bazinul mijlociu și inferior al Mureșului este susținut atât de evidențierea arheologică a ansamblului habitatual de profil celtic din această zonă, cât și de coroborarea (pe care am încercat-o aici) a informațiilor istorico-literare cu indicii toponimici.

¹³ Strabon, *Geogr.* 12, 5, 1-2. Dimensiunea resursei demografice a forței celtice care a trecut Strămtorile trebuie să fi fost foarte mare, devreme ce a produs consecințe de durată, cea mai însemnată dintre acestea fiind apariția unei noi entități etno-politice, care va supraviețui până la cucerirea romană: Gallograecia – viitoarea provincie Galata.

¹⁴ Există, cel puțin potrivit datelor cunoscute până în prezent, un decalaj important, cert multigenerațional, între apariția salbei de emporii acceptate tacit ca celtice („seria Durostorum”) și cea a Sacidavei dunărene, dar ceea ce ne interesează aici nu este habitatul amenajat, ci comunitatea care-i dă naștere acestuia și care, indubitabil, îl precede.

¹⁵ O pertinentă evaluare etimologică a etnonimului „tectosagi”, cu remarcarea faptului că avem de-a face cu un termen compus, în care determinant sub aspect identitar este sufixul, la Garzonio 2003, p. 253 – 275.

¹⁶ Toponimul ne indică limpede, prin sufixul consacrat *dava*, că, la momentul la care a dobândit acest nume, Sacidava aparținea realității instituționale și de geografie umană dacică – ceea ce nu exclude însă faptul că în această realitate s-au resorbit și elemente externe.

¹⁷ Potrivit lui Polybius (5, 77-78), în anul 218 î.Hr., Attalos I i-a angajat pe celții aegosagi ca mercenari pentru conflictul cu Achaiei, strămutându-i peste Strămtori în Asia Mică, împreună cu familiile lor, ceea ce înseamnă că, anterior aceluia an, aegosagii se aflau în zona de nord-est a Peninsulei Balcanice, posibil chiar în bazinul dunărean, unde este localizată *dava* omonimă.

¹⁸ După victoria de la Lisimacheia a lui Antigonos al II-lea împotriva forței celtice de invazie, din anul 277 î.Hr., Macedonia redevine hegemonul situației politice din regiunea balcanică.

¹⁹ O’Hogain 2002, p. 71. „Regatul” de la Tylis dispare gradual, în cadrul unui proces inițiat prin răscola din 212 î.Hr. și finalizat abia în 193 î.Hr., golul de autoritate fiind reocupat de regatul autohton al Traciei.

²⁰ Textul lui Iustinus (*Epitome* XXXII, 3, 8) este explicit în acest sens

²¹ Iustinus, *Epitome* XXXII, 3, 9

Conexiuni istro-tectosage

Următorul episod al epopeii tectosage invocate de Iustinus este cel al interacțiunii cu istrianii – populație illiră din peninsula dalmată numită și astăzi Istria, față de care (faptul ne atrage atenția în mod special) epitomatorul resimte nevoia să-i pună în legătură cu ceilalți istrieni²², locuitorii din preajma fluviului Istru/Dunărea. Detaliile acestui episod, care pare să aibă o însemnătate mai mare pentru istoria noastră decât transpare la prima lectură, sunt relativ bine cunoscute datorită altor izvoare literare istorice, de prim rang fiind aici cărțile 39-41 ale operei lui Titus Livius²³. Istoricul roman povestește²⁴ cum, sub consulatul lui Postumius Albinus și Marcius Phillipus (deci în anul 186 î.Hr.), un oarecare grup de celți transalpini au trecut Alpii și s-au așezat pe un areal din teritoriile anterior ocupate de veneti și s-au apucat să-și amenajeze o așezare întărită, aparent fără a perturba alte comunități și fără a se angaja în vreun conflict. Infiltrarea pașnică a grupării respective nu indică o comunitate neînsemnată sau dezarmată (Titus Livius precizează câteva paragrafe mai departe²⁵ că romanii se alarmează, iar trimișii lor în zonă, care sunt secondați de două legiuni, găsesc, trei ani mai târziu, peste 12.000 de bărbați apti de luptă, înarmați cu echipament ușor), situația explicându-se prin faptul că o mare parte a neamurilor celtice autohtone – boiomii²⁶, cenomanii, insubrii ș.a. – făceau, chiar în acei ani, obiectul unei politici sistematice a Romei de expulzare peste Alpi, ca represali pentru implicarea lor în al doilea război punic de partea lui Hannibal și, implicit, pentru a crea o zonă de securizare a Italiei în foarte complicata conjunctură internațională a momentului²⁷. Nou sosiții nu pretind că revin pe pământurile lor, ci că n-au avut unde să se așeze dincolo de Alpi, pe când la sud de aceștia au găsit un teritoriu pustiu²⁸, și nici nu provin dintr-o comunitate etno-politică celtică de peste munți – fapt confirmat de negările vehemente ale conducătorilor celorlalte neamuri celtice din regiune, interogate de romani cu privire la identitatea și intențiile nou-sosiților²⁹.

Că tectosagii sunt primii (și, practic, singurii) la care trebuie să ne gândim când căutăm identitatea acestei comunități de intruși ne-o arată nu doar nominalizarea lor expresă din *Epitomele* lui Iustinus, ci și desfășurarea ulterioară a evenimentelor, care confirmă în detaliu și întregesc tabloul structural-fenomenologic consemnat în contextul lapidarei mențiuni depre Rubobostes. Astfel, după ce reușesc să-i convingă pe celții intruși să părăsească fără luptă Italia, printr-o demonstrație de forță armată în cadrul căreia le confiscă armele, recoltele, vitele și celelalte bunuri mai însemnate pe care le aveau³⁰,

²² Faptul că și aceștia erau desemnați adesea prin referențialul hidrografic este îndeajuns demonstrat prin episodul *Rex Histrianorum*.

²³ Titus Livius, *Ab urbe condita*

²⁴ Titus Livius 39, 22

²⁵ Titus Livius 39, 54-55

²⁶ Optăm, aici și în continuare, pentru utilizarea formei „boiomi” în loc de „boi”, pe de o parte din dorința de a evita supărătoarele confuzii cu cuvântul românesc respectiv, iar pe de alta, pentru a sublinia corelația nemijlocită dintre această grupare etno-politică (subliniem, așa cum s-a reconfigurat ea în bazinul Dunării mijlocii) și toponimul Boemia, apărut tocmai ca urmare a așezării boiomiilor în arealul respectiv.

²⁷ Roma este, în acest moment, extrem de preocupată în regiune, unul din obiectivele explicit stabilite de Senat pentru intervențiile în nordul Adriaticii fiind stabilirea unui aliniament strategic pe Alpi (Titus Livius 34, 22) și expulzarea celților dincolo de această frontieră, deziderat pentru care, fără îndoială, diplomația romană căuta mijloacele necesare în întregul bazin al Dunării. O succintă trecere în revistă a etapelor intervenției romane în regiune, la Bandelli 2003, p. 100-103

²⁸ Detaliul este relevant pentru nivelul atins de densitatea de locuire din Galia Transalpină după alungarea celților din Italia septentrională

²⁹ Liderii celților transalpini nu numai că declară că nu au știință de mișcarea grupului în cauză, ci și că aceștia nu sunt supuși autorității lor, pentru ca, după retragerea relativ pașnică a nou-sosiților din Italia, să reproșeze Romei că i-au tratat cu indulgență, lăsându-i să plece nepedepsiți.

³⁰ Roma este, în acest moment, extrem de preocupată în regiune, unul din obiectivele explicit stabilite de Senat pentru intervențiile în nordul Adriaticii fiind stabilirea unui aliniament strategic pe Alpi (Titus Livius 34, 22) și expulzarea celților dincolo de această frontieră, deziderat pentru care, fără îndoială, diplomația romană căuta mijloacele necesare în întregul bazin al Dunării. O succintă trecere în revistă a etapelor intervenției romane în regiune, la Bandelli 2003, p. 100-103

³¹ Titus Livius 39, 54-55. Autorul menționează atât numele comandanților militari romani care i-au intimidat pe celți, consulul M. Claudius Marcellus și proconsulul L. Porcius, cât și numele magistratului care a mediat audiența în Senat a solilor tectosagi, pretorul C. Valerius, și chiar a investigatorilor romani care au supravegheat

decizii nu poate fi decât una singură: după părăsirea Galiei Cisalpine, tectosagii s-au repliat în teritoriul neamului illiric al istrianilor – pe care, potrivit surselor oficiale romane, căroră li se face ecou opera lui Trogus Pompeius via Iustinus, celții i-au subjugat și jefuit, dar pe care alte surse³² îi prezintă mai degrabă ca aliați într-o confruntare „a ultimei șanse” cu Roma, circumscrisă la rândul său conflagrațiilor regionale desemnate drept „războaiele illirice” și „războaiele macedonene”.

Cel mai important argument că, în campaniile din 178 și 177 î.Hr, romanii se confruntă cu o coaliție a tectosagilor și istrianilor îl furnizează tot Titus Livius. Descriind bătălia din zona lacului Tamavius, din 178 î.Hr., cronicarul lui Augustus vorbește simultan, dar nu într-un totu sinonimic, de illiri, celți și istriani³³. Illirii sunt cei împotriva flotei căroră sunt mobilizate 20 de vase de război, dar suntem obligați să admitem că prin „illiri”, Titus Livius îi numește chiar pe istriani, întrucât menționează că „cele zece vase de sub comanda lui Furius au fost trimise în cel mai apropiat port al istrianilor”. În schimb, tabăra inamică pe care o întâlnesc trupele de uscat conduse de Manlius Vulso³⁴ este expres și repetat numită galică (de rezonanță celtică fiind și numele comandantului ei, Catemelus) – pentru ca, în desfășurarea fazelor bătăliei, luptătorii din armata regelui istriean Aepulo să fie desemnați, indistinct, și gali, și istriani. Forța de care dispune tabăra ostilă Romei în acest război sugerează, la rândul ei, o combinare a potențialului militar istriean și celt/tectosag: Titus Livius vorbește inițial doar de tabăra galilor de lângă Aquileia (unde erau încartiruiți 3.000 de celți), pentru a menționa apoi că principalul contingent adversar era masat după un deal, dar și că victoria inițială a a inamicului (care cucerește tabăra romană) a fost de natură să genereze panică atât printre trupele de uscat, cât și printre cele ale flotei, ba chiar să genereze îngrijorare la Roma³⁵. Numărul victimelor contraatacului roman în coaliția galo-istrieană (aproape 8.000 de oameni³⁶) este, de asemenea, de natură să indice un potențial militar-demografic pe care este greu de presupus că istrianii singuri, care se aflau într-un conflict de durată cu Roma începând cu anul 221 î.Hr., l-ar mai fi putut etala³⁷. Nu în ultimul rând, faptul că după dezastruoasa înfrângere din anul următor, când romanii asediază și distrug complet principalele trei centre urbane ale istrianilor, inclusiv capitala Nesactium³⁸, această populație continuă să fie considerată o sursă potențială de ame-

returnarea unor bunuri și plecarea din Italia: L. Furius Purpurio, Q. Minucius și L. Manlius Acidinus.

³¹ Atragem atenția asupra faptului că, în cursul secolelor V-III î.Hr., termenul Galia nu avea încă sensul riguros geografic pe care l-a dobândit mai târziu odată cu organizarea provinciei romane omonime, ci – întrucâtva analog termenului Scitia din vecinătatea noastră geo-istorică – înțelesul mai vag de „nord extra-italic”.

³² Spre exemplu, Florus, care afirmă (în *Epitome* 1,26) că romanii i-au atacat pe istriani „imediat după aetoliene, pentru că le-au fost alături acestora în război”, confirmându-l astfel riguros pe Iustinus (*Epitome* XXXII, 1,1). Indirect, Titus Livius infirmă și el legenda spoliei istrianilor de către tectosagi, întrucât afirmă (în *Ab urbe...* 41, 9-11) că motivul pentru care istrianii se revoltă după înfrângerea din 178 î.Hr. este faptul că romanii le-au confiscat averile, pentru a consemna totodată și că trupele lui Claudius Pulcher găsesc, după cucerirea cetății Nesactium și celorlalte două orașe istriane asediate în războiul final, prăzi de valori impresionante.

³³ Titus Livius 41, 1-5

³⁴ Nu putem să nu atragem atenția că acest C. Manlius Vulso este unul și același cu cel care a condus expediția romană din centrul Asiei Minor, din anul 189 î.Hr., explicit nominalizat în prolegomena cărții a XXXII-a a *Epitomelor* lui Iustinus

³⁵ La Roma, îngrijorarea este atât de mare, încât se iau măsuri speciale de siguranță, iar consulul M. Junius trece la recrutarea în grabă a unei noi armate, pe care o demobilizează doar după ce la Roma ajung veștile despre victoria asupra armatei lui Aepulo.

³⁶ Titus Livius 41, 1-5

³⁷ Dimensiunile relativ restrânse ale teritoriului ocupat de istriani (care nu depășea cu mult peninsula omonimă), caracterul accidentat și dens împădurit al zonei, precum și absența unor aglomerări urbane semnificative ne obligă să apreciem că istrianii puteau dispune de cel mult două-trei zeci de mii de bărbați în stare de luptă.

³⁸ Titus Livius 41, 9-11. În prima bătălie din primăvara anului 177 î.Hr., istrianii pierd 4.000 de oameni. Ulterior, romanii supun capitala Nesactium unui asediu sălbatic, care-i împinge la sinucidere pe mulți dintre cei aflați între ziduri (inclusiv pe regele Aepulo), iar când pătrund în oraș, măcelăresc o parte însemnată a locuitorilor și iau în sclavie peste 5.600 de supraviețuitori. Scene similare se petrec, potrivit lui Titus Livius (un autor altminteri preocupat să atribuie celorlalți atrocitățile războiului), și în celelalte două orașe istriane. Reșinem aici și similitudinea până la detalii dintre asediul de la Nesactium și cel de la Sarmizegetusa, care va avea loc la aproape un secol după moartea lui Titus Livius, dar nu dăm acestui fapt altă semnificație decât cea

nințare pentru orașele romane³⁹, converge spre aceeași concluzie: în campaniile Romei contra istrianilor din anii 178 și 177 î.Hr., de partea celor din urmă se afla și importantul contingent al celților tectosagi.

Ceea ce ne-a atras atenția asupra tectosagilor și istrianilor, dincolo de menționarea lor în cartea în a cărei epitomă apare regele Rubobostes, este nevoia pe care o resimte rezumatorul de a explica legătura dintre istrianii din peninsula dalmată și istrienii propriu-ziși, din jurul fluviului Istru⁴⁰, prin inserarea oarecum neașteptată a legendei argonauților. O lectură atentă a textului ne dezvăluie că nu legenda în sine, cu elementele sale de fabulos, îl interesează pe narator, ci ilustrarea faptului că fluviul Istru și prelungirea sa prin râul Sava au constituit dintotdeauna un coridor privilegiat de circulație între vestul și estul regiunii pe care o desemnăm acum drept balcanică. Devine de înțeles, astfel, de ce fabula argonauților este amintită imediat după precizarea că, după episodul din Istria, tectosagii au plecat spre Pannonia⁴¹ (ținut imediat învecinat cu dacia), și înainte de menționarea faptului că acești daci sunt un vlăstar al geților⁴².

Că această rută era activă în chiar anii pe care-i acoperă cartea a XXXII-a a *Epitomei* lui Iustinus o confirmă un episod consemnat, independent unul de altul, de Titus Livius și Florus, dar, din păcate, aproape cu totul ignorat de istoriografia noastră. În anul 181 î.Hr., Filip al V-lea al Macedoniei își conduce trupele într-o expediție pe crestele Munților Haemus, „împărtășind convingerea că, de acolo, puteau fi observate în același timp Pontul, Adriatica, Istrul și Alpii, ceea ce ar fi fost de folos planurilor sale de război cu Roma”⁴³. Modul de a se manifesta al suveranului macedonean pe platoul montan atins – unde ridică două altare, pentru Jupiter și Apollo, cărora le aduce sacrificii – ne este foarte familiar: la fel procedase Filip al II-lea în 341-340 î.Hr., când și-a marcat frontiera de la gurile Dunării în fața sciților lui Aeteas, dar și fiul său, Alexandru cel Mare, în 335 î.Hr., când și-a marcat limita de suveranitate teritorială pe Istru, în fața geților. Vom reveni asupra acestui episod din perspectiva istoriei politico-militare, ceea ce ne interesează în acest moment fiind această informație se adaugă dovezilor care certifică posibilitatea unei relații concrete, nemetaforice, între tectosagi și istriani, pe de o parte, și daco-geții de pe Istru.

Putem schița, așadar, în temeiul celor de mai sus, următoarea reconstituire probabilistică a mișcărilor politico-geografice ale tectosagilor dependenți de gruparea de la Muntele Scordus, din prima generație a secolului II î.Hr. – „generația Rubobostes”. Cândva, nu cu mult înaintea anului 186 î.Hr., cea mai mare parte a comunității tectosage care ocupase până atunci amplasamentele din bazinul mijlociu și inferior al Mureșului⁴⁴ s-a pus în mișcare spre Galia alpină, dislocarea făcându-se cel mai probabil voluntar⁴⁵, ca urmare a instigărilor curții macedonene, interesate să creeze presiuni asupra Romei, inamicului său din acea epocă⁴⁶. După demonstrația de forță a Romei din anul 183 î.Hr., această facțiune tectosagă se instalează (puțin important, pentru noi, dacă prin forță sau pe cale consensuală) în regatul istrianilor

că acesta este un procedeu narativ larg răspândit în literatura istorică antică.

³⁹ După declanșarea celui de-al treilea război macedonean, din 171 î.Hr., o delegație a cetățenilor romani din Aquileia își prezintă în Senat îngrijorarea că vor face obiectul unor contraatacuri ale istrianilor, ca urmare a imprudentei declanșări a ostilităților de către consulul C. Cassius (Titus Livius 43, 1)

⁴⁰ Iustinus arată în mod clar că înțelege prin istrieni pe locuitorii din preajma fluviului Istru/Dunăre explicit pe geto-daci, pentru că la ei se referă în continuarea relatării.

⁴¹ Iustinus XXXII, 3, 12

⁴² Iustinus XXXII, 3, 16

⁴³ Titus Livius 40, 21-22. Relatând același episod, Florus (*Epitome* I, 28, 4) este și mai explicit, afirmând că interesul lui Filip era să studieze topografia acestei zone de frontieră (implicit și să supravegheze mișcărilor pe această rută strategică), în perspectiva redeschiderii războiului cu Roma.

⁴⁴ Pornind de la informația lui Titus Livius că galii așezați lângă Aquileia numărau circa 12.000 de oameni apti de luptă (supra, nota 109), putem estima că numărul tectosagilor dislocați din bazinul mureșan se cifra la 40-50 de mii de indivizi, un ordin de mărime verosimil în raport cu dimensiunile habitatului în discuție.

⁴⁵ Părăsirea voluntară a habitatelor mureșene este de natură să explice și informațiile deduse arheologic, potrivit cărora așezările celtice din sud-vestul Transilvaniei nu par să fi fost abandonate ca urmare a unui conflict militar de anvergură.

⁴⁶ Între anii 200 și 196 î.Hr., Filip al V-lea se aflate în război cu Roma și aliații acesteia, în prelungirea unei stări de beligeranță apărute încă din 221 î.Hr. (data declanșării primului „război macedonean”), regele de la Pella fiind înfrânt și pierzându-și statutul de hegemon al regiunii balcanice. Prelungirea stării de ostilitate romano-macedonene a fost evidențiată și de dificultățile întâmpinate în zona traco-macedoneană de armatei lui Manlius Vulso, la întoarcerea din campania asiatică – un argument suplimentar al implicării macedonene în gestul galilor tectosagi de a se instala la sud de Alpi fiind faptul că, în anul următor, 185 î.Hr., la curtea lui

lui Aepulo, în tandem cu care, din nou la instigarea Macedoniei lui Filip al V-lea⁴⁷, se va antrena în operațiuni de hărțuire a romanilor în Adriatica de nord și va suferi contraatacul acestora din 178-177 î.Hr. După drastica înfrângere de la Nesactium a coaliției aflate sub autoritatea regelui Aepulo, avem a deduce că o parte dintre tectosagii supraviețuitori s-au refugiat în zonele părăsite cu aproape un deceniu în urmă⁴⁸, însoțiți, poate, de o parte a elitei istriane, devenită indezirabilă pentru romani.

Cvasiomonimia dintre numele regelui istriian și una din așezările protourbane emblematice ale tânărului stat dacic, Apoulon, ne pune în fața unei posibilități care trebuie reținută cel puțin la nivelul de *ipoteză-de-inventar*: posibilitatea ca o parte a elitei istriane supraviețuitoare a căderii Nesactiumului, să se fi refugiat în cuprinsul regatului dacic, constituind comunitatea apulilor⁴⁹. Ipoteza este mai puțin hazardată decât ar părea la prima vedere. În primul rând, un asemenea refugiu n-ar fi singular în epocă, izvoarele antice consemnând explicit și alte strămutări de necesitate în spațiul daco-getic ale unor comunități supraviețuitoare ale unor evenimente de tip catastrofic – cele mai elocvente exemple în acest sens fiind cele ale autariaților⁵⁰ și triballilor. În al doilea rând, nu se poate trece ușor peste faptul că această așezare, care a avut de la începuturile sale un statut suprarural, se află situată la limita arealului de marcă celtică pe care prezumăm că și l-a apropiat Rubobostes⁵¹, fiind poziționată (și fortificată corespunzător) ca un avanpost al statului dacic, la sfârșitul primei faze a expansiunii sale. De asemenea, sugestia unei asemenea strămutări este conținută chiar în interesanta digresiune pe care Iustinus o inserează înainte de povestea despre dacii care serveau în armata lui Oroles⁵², insolita inserare în narațiunea eminamente istorică a cărții XXXII a lui Iustinus putându-se explica, foarte verosimil, ca rezumând o relație mai consistentă între istrianii adriatici și istrienii geto-daci, pe care originalul lui Trogius Pompeius o va fi detaliat. În fine, poate cel mai important argument în favoarea reținerii acestei, subliniem, doar ipoteze-de-inventar este sincronismul dintre începuturile așezării de la Piatra Craivii, așa cum au fost ele evidențiate de cercetările arheologice⁵³, și acest episod din nu foarte îndepărtata Istrie adriatică.

Momentul Rubobostes: oportunitate, motivații, resurse

O dată cu angrenarea tectosagilor mureșeni în proiectele antiromane ale curții macedonene (moment pe care îl datăm cândva, între anii 189-186 î.Hr.⁵⁴), pentru Rubobostes se deschide o fereastră de

Filip al V-lea a sosit o ambasadă romană, condusă de Q. Caecilius Mettelus.

⁴⁷ Atragem atenția asupra perfectului sincronism dintre fundarea romană a cetății Aquileia (avanpost împotriva celților dislocați din Galia Cisalpină) și demonstrația de forță pe care Filip al V-lea o face pe crestele Munților Haemus - mișcarea fiind menită, în interpretarea noastră, să inhibe o reacție adversă a geților (suntem în momentul schimbului de ambasade macedo-bastarne!) și să-i convingă pe scordisci, polul de putere tutelar al tectosagilor mureșeni, să se ralieze proiectelor antiromane ale curții de la Pella.

⁴⁸ Așa se poate explica apariția Sacidavei mureșene, ca o enclavă tolerată în apropierea noului pol de putere al dacilor, din Munții Orăștiei.

⁴⁹ În pofida unor aprecieri puse în circulație în istoriografia română mai veche și perpetuate fără necesarele verificări, populația apulilor nu este atestată ca atare în nici un izvor antic. Des citatele versuri 387-388 din "Consolatio ad Liviam de Morte Drusi", scris prin anii 9-8 î.Hr. de un poet imitator al lui Publius Ovidius Naso, pe nume Albinovanus Pedo, nu vorbesc de o populație a apulilor, ci de un topos Apulus, care ar putea fi (dar ar putea și să nu fie) identic cu Apoulonul de la Piatra Craivii: "...et Dacius orbe remoto / *Apulus* (huic hosti perbreve Pontus iter)". Ca atare, prima atestare certă rămâne cea de la Ptolemeu, *Geogr.* 3,8,4.

⁵⁰ Potrivit lui Appian (*Illyr.* 4), acest neam, care fusese asociat cu cimbrii în campania dusă sub conducerea lui Molostimus împotriva grecilor, a fost decimat de furtuni și molime, supraviețuitorii retrăgându-se, după o călătorie de 23 de zile, într-un ținut pustiu de pe teritoriul geților în apropierea bastarnilor.

⁵¹ Iosif Vasile Ferencz și Aurel Rustoiu apreciază (Ferencz 2008, pg. 92) că grupuri originare din zona alpină au participat la primele raiduri celtice din spațiul intracarpatic, vehiculând chiar unele tehnologii. O asemenea stare de fapt conferă ipotezei strămutării unui grup istriian în arealul mureșan un caracter și mai puțin neobișnuit.

⁵² Iustinus XXXII, 3, 13-15

⁵³ Propunerile de datare a începuturilor cazului așezării de la Piatra Craivii oscilează între sfârșitul sec. III î.Hr. (potrivit lui Berciu și Al. Popa) și jumătatea sec. II î.Hr. (potrivit lui Vasile Moga) (Gheorghiu 2005, pg. 95-97).

⁵⁴ Argumentul pentru această datare este sugerat tot de Iustinus, care precizează (în *Epitome*, XXXII, 3, 3-5), că Filip făcuse „mari pregătiri pentru războiul cu romanii”, care-i implicau explicit pe galii scordisci (deci, deducem noi, și pe cei dependenți de aceștia), acțiunea regelui macedonean fiind explicit plasată, în

oportunitate: la nordul domeniului său teritorial, un areal foarte bogat în câteva resurse strategice – sare, fier, aur –, incomoda forță militară a celților tectosagi dispare, lăsând un gol de autoritate. Plecarea tectosagilor nu este însă singura componentă a ferestrei de oportunitate de care a beneficiat Rubobostes la începutul deceniului secund al secolului II î.Hr. În acest orizont cronologic, presiunea pe care dacii lui Rubobostes ar fi putut-o resimți din partea celui mai agresiv vecin, regimul scordisc din dreapta Dunării, era mult redusă, atât datorită uzurii pe care scordiscii o resimțeau de pe urma conflictului endemic cu triballii⁵⁵, cât și datorită angrenării acestora în proiectele lui Filip al V-lea⁵⁶. La rândul său, vecinătatea getică nu se putea implica în regiune în nici o formulă, întrucât forțele sale erau imobilizate în confruntările cu bastarnii, iar sfera sa de imediat interes o constituia reafirmarea suveranității în teritoriile sud-dunărene degajate de hegemonia celtică, situație care readucea acest stat într-o vecinătate problematică cu Macedonia.

Pentru a evalua cât mai corect gradul de probabilitate și câmpul de manifestare al unei acțiuni – în cazul de față, al celei desemnate de sursa literară drept *incrementa Dacorum* și pusă sub patronajul regelui Rubobostes –, este necesar să analizăm nu numai oportunitatea, ci și motivațiile și, respectiv, mijloacele de care a dispus actorul politic implicat. Am evocat deja, ca un prim set de motivații, interesul pe care centrul de putere de pe Rhabon/Jiu îl putea avea în înlăturarea unui vecin problematic (așa cum ne imaginăm că au fost tectosagii de pe Mureș) și în apropierea unor resurse majore intrate sub controlul acestora: sarea, fierul și aurul, resurse cu atât mai prețioase cu cât circuitele comerciale prin care puteau fi valorificate erau deja formate, legând domeniul dacilor potulatenși de coloniile grecești din Pontul Stâng (cu sau fără intermedierea geților), de Thassos, Larissa, Apollonia și Dyrrhachium (cu sau fără intermedierea macedonenilor și a celților de la Singidunum) și de Italia romană. Trebuie să amintim, în sprijinul acestei aserțiuni, că în această generație de la cumpăna secolelor III/II î.Hr, Roma își face simțită în mod consistent prezența la Dunărea dacică, implicarea sa economică fiind marcată și printr-o deloc neglijabilă circulație a monedei romane în această zonă⁵⁷.

De altfel, interesul Romei în regiune nu are doar o componentă economică, iar instrumentele politico-diplomatice pe care le etalează în sau împrejurul regiunii dacice sunt, la rândul lor, de natură să genereze motivații ale acțiunii lui Rubobostes. Cele mai vechi ambasade romane despre care se menționează explicit că traversează teritoriile geto-dacice, sunt cele menționate de Appian⁵⁸, din anul 172 î.Hr., trimise de Senatul Romei la bastarni. Este însă neîndoielnic faptul că misiuni diplomatice romane au traversat și mai devreme teritoriile geților și dacilor, în contextul tot mai consistentei implicări romane în afacerile politico-militare ale *commonwealth*-ului elenistic, și, respectiv, al operațiunilor anticelece de la nord de Alpi, fiind de presupus că cel puțin o parte a misiunilor diplomatice romane i-au avut ca interlocutori direcți pe suveranii de la Pelendava și Sargedava (ori Zargedava)⁵⁹. Iar Roma nu este singura care participă la jocul diplomatic ce-i implică pe tracii dunăreni și pe cei așezați alături de diplomații Romei iau pulsul celorlalte grupări celtice din Galia Transalpină³¹ și, după ce informează Senatul că aceștia susțin alungarea lor din regiune, consulul M., Claudius Marcellus primește ordinul să se pregătească de război cu... istrianii. În contextul dat, interpretarea acestei aparent surprinzătoare acțiuni: ambasadele regelui macedonean Filip al V-lea traversează și ele regatul getic în anul 180 î.Hr.⁶⁰,

paragrafele aceleiași cărți, în contextul campaniei lui Manlius Vulso în Asia – ceea ce fixează anul 189 î.Hr. ca *terminus pro quo* al plecării tectosagilor mureșeni spre Alpi, în vreme ce anul 186 î.Hr., al consemnării prezenței acestora la sud de Alpi, devine *terminus ante quo*.

⁵⁵ Appian, *Illyr.* 3

⁵⁶ Iustinus, *Epitome*, XXXII, 3, 5

⁵⁷ Monedă romană de sfârșit de secol III î.Hr. și din primul deceniu al secolului următor este semnalată la Călinești-Teleorman, Căpreni-Gorj, Cerbăl-Hunedoara, Cornetu-Gorj (Preda 1994, p. 268-269, 270, 288, resp. 355), Dunăreni-Dolj, Fărcașele-Olt, Gura Padinii-Olt, Hotărani-Mehedinți (Preda 1996, p. 94, 123-124, 210-211, resp. 243); Orbeasca de Sus-Teleorman (Preda 2000, p. 238), dar și dincolo de domeniul asupra căruia prezumăm că a domnit Rubobostes, la Cadea-Bihor (Preda 1994, p. 234) etc.

⁵⁸ *Maced.* 17

⁵⁹ Avem în vedere reședința regală a statului getic, dar actualul stadiu al cercetărilor permite doar o identificare probabilistică a acesteia

⁶⁰ Trimișii lui Filip al V-lea traversează Geția în 180 î.Hr. și obțin un important succes diplomatic, în anul următor (anul morții regelui macedonean) bastarnii trimițând o importantă armată în sudul Dunării. Geții vor face și ei obiectul unor ambasade distincte în 168 î.Hr. (Appian, *Maced.* 32), atitudinea suveranului macedonean din ajunul bătăliei de la Pydna lăsând să se înțeleagă că asemenea contacte au existat și anterior.

⁶¹ Expediția lui Filip pe Haemus, din anul 181 î.Hr. (Titus Livius 40, 21-22) este elocvent în acest sens

dacă nu chiar și mai devreme, pentru a solicita și obține implicarea aceluiași bastarni în proiectul de învăluire a Romei dinspre nord, după deja consacratul model hannibalic.

Este necesar, poate, să subliniem faptul că includerea dacilor (ca și a geților) în jocul diplomatic supraregional prezenta, pentru marile centre de putere ale vremii, mize importante. Astfel, pentru Roma, care este angajată într-un mare număr de conflicte simultan, curtea lui Rubobostes reprezenta un potențial aliat local, prin intermediul căruia să stânjenească mișcările noilor locuitori ai Pannoniei (boiomii alungați din Galia Cisalpină și mai sus amintiții tectosagi), dar și ale unor grupări capacitate de Macedonia în proiectele sale antiromane, așa cum erau în primul rând scordiscii. Suveranii de la Pella aveau, la rândul lor, motivații simetrice – și, dacă în cazul Romei, mizele mai sus deduse rezultă doar din analiza logico-istorică, în cazul lui Filip al V-lea, ele sunt prezentate aproape explicit chiar în relatările antice⁶¹. În plus, chiar dacă am presupune că agitația diplomatică a momentului n-ar fi putut produce efecte în rândul dacilor, extensia militară a acestora n-ar fi putut lăsa indiferent micul centru de putere de la Pelendava. Să amintim aici că, doar în cele două decenii cuprinse între 190 î.Hr. (data implicării Romei în conflictul cu Antiochus⁶²) și 168 î.Hr. (anul confruntării decisive de la Pydna⁶³), în bazinul Dunării de Jos fac poliție militară⁶⁴ sau se confruntă efectiv armatele scordiscilor, triballilor, cele ale diferitelor grupări celtice, ale bastarnilor, tracilor și geților (cei din urmă dovedind, în 168 î.Hr., sub comanda lui Cloilios⁶⁵, un remarcabil potențial militar), poate și altele, rămase anonime.

Știm că, dintre toate aceste conflicte, cel scordisco-triball a avut cele mai complexe repercusiuni asupra daco-geților. Appian⁶⁶ este cât se poate de explicit în menționarea acestui fapt: între triballi și celții regrupați în regiunea Scordus a existat o confruntare de durată, care a cuprins mai multe episoade beligerante epuizante pentru ambele tabere, în final scordiscii reușind să tranșeze conflictul în favoarea lor și să-și alunge adversarii peste Dunăre. Nu avem foarte multe indicii care să ne permită să estimăm perioada în care s-a desfășurat acest conflict endemic. Faptul că Appian îl evocă în cartea consacrată războaielor romano-illire pledează pentru ipoteza că debutul conflictului triballo-illir (sau a fazei sale principale) a debutat după anul 229 î.Hr.⁶⁷ sau cu cel mult trei-patru ani mai devreme; cert este că trebuie să avem în vedere o dată mult ulterioară anului 279 î.Hr.⁶⁸, întrucât procesul de refacere de după înfrângerea suferită în Grecia, dar mai ales de consolidare internă a unui conglomerat relativ eterogen⁶⁹, care se va redefini ca scordisc abia după parcurgerea acestei etape, nu putea fi decât unul de durată. O altă certitudine este faptul că, la data intrării în scenă a regelui dac Rubobostes, conflictul era deja stins, un *terminus ante quem* verosimil fiind anul 186 î.Hr.: scordiscii și facțiunile dependente de ei (precum tectosagii mureșeni) nu s-ar fi implicat în proiectele antiromane ale curții regale macedonene, rea triballă la nordul Dunării a precedat cu puțin momentul *incrementa Dacorum*, decalajul cronologic de luat în calcul fiind de cel mult două decenii, mai probabil însă sub jumătate din acest interval.

Înainte de a trece mai departe, avem însă de clarificat două aspecte secundare: au fost într-adevăr dacii destinatarii acestui aflus și, respectiv, ce amplitudine ar fi putut avea refugiarea triballă peste Dunăre? În ceea ce privește prima problemă, credem că precizarea lui Appian „peste Dunăre, la geți” nu trebuie supralicitată: pentru autorii greci (așa cum o spun explicit Strabon și Iustinus), dacii sunt doar o varietate periferică a geților, ansamblu etnopolitic cu care au relații ample și de durată. Dar că despre daci este vorba și nu despre o oarecare altă facțiune a geților, ne putem convinge de îndată ce constatăm că Oescus, capitala formațiunii politice triballe, se află situată pe malul fluviului, chiar viza-

⁶² Appian, *Maced.* 14. Trupele romane traversează Macedonia și Tracia cu acceptul regelui Filip al V-lea, care, după înfrângerea din anul precedent, devenise client roman.

⁶³ Appian, *Maced.* 17. Bătălia de la Pydna, dintre Roma și coaliția traco-iliro-macedoneană, a cărei consecință directă va fi dispariția regatului Macedoniei și transformarea sa în provincie romană, are loc în data de 22 iunie 168 î.Hr.

⁶⁴ Precizăm sensul sintagmei, care pare să iasă din uz în prezent: a face poliție militară înseamnă a exprima autoritatea politico-militară legitimă, fără ca acest fapt să implice neapărat acțiunea armatăă propriu-zisă.

⁶⁵ Appian, *Maced.* 33-34

⁶⁶ Appian, *Illyr.* 3

⁶⁷ Anul declanșării primului război romano-illir

⁶⁸ Anul înfrângerii forței celtice de invazie în Grecia centrală

⁶⁹ Gruparea reasezată la confluența Dunării cu Sava era constituită nu numai din mai multe facțiuni etno-tribale celtice, ci și din comunități de alte origini, precum singii/sigynni, populația prezumată autohtonă, a cărei continuitate este probată de menținerea toponimului Singidunum

vi de domeniul teritorial eminamente dacic – în vreme ce geții propriu-ziși ocupă, în aval de aceștia, un domeniu extins pe ambele maluri ale Dunării. În ceea ce privește amplitudinea refugiului, apreciem, din considerente logico-istorice, că orice interpretare care are în vedere strămutarea unei populații întregi (sau a unei mari părți a acesteia) este nesustenabilă, fiind, în plus, explicit contrazisă de documentele epocii: o însemnată realitate demografică triballă va continua să fie atestată la sudul fluviului chiar și după mai bine două secole de la acest moment⁷⁰. Ca atare, nu putem lua în calcul decât strămutarea unei grupări restrânse – o elită aristocratică și contingentele armate dependente de aceasta, așa cum știm că triballii mai procedaseră și anterior⁷¹.

Incontestabil, pătrunderea pe teritoriul propriu a unei comunități foarte însemnate (dacă nu sub aspect numeric, cu certitudine prin statut social-politic, poate și sacerdotal, dar și prin profesionalism militar) i-a pus pe daci într-o situație față de care neangajarea, tergiversarea adoptării unei atitudini nu mai putea fi o opțiune. Stadiul cercetărilor nu ne îngăduie să evaluăm care au fost formele de interrelaționare dintre refugiații triballi și autohtonii daci – dacă s-a stabilit o coabitare relativ pașnică ori dacă, așa cum sugerează dezafectarea cetății de la Bâzdâna, contactele inițiale au fost violente⁷²; cert este că, la un moment dat, între cele două grupări survine un oarecare aranjament de cooperare, în absența acestuia neputând fi posibilă angajarea regelui Rubobostes în nici un proiect major.

Episodul sosirii unei comunități triballe în domeniul teritorial dacic – episod care este, subliniem acest lucru, explicit menționat de sursele antice – trebuie privit și prin prisma aportului de resurse pe care noua comunitate le adaugă zestrei de mijloace de care dispunea centrul de putere de la Pelendava. Am văzut că formațiunea etno-politică potulatsă era deja articulată instituțional pe un sistem unitar de fortificații, care protejau un centru dens locuit și asigurau controlarea unei zone întinse din piemontul oltean până spre malul fluviului. În acest areal, procesul de stratificare social-economică este accentuat, supremația unei șeferii militare (prin natura sa ierahizată și polarizată) este vizibilă, iar puterea politică se exprimă printr-un aparat administrativ⁷³ care – fără a egala nivelul de dezvoltare instituțională a vecinătății apropiate elenistice – prefigurează afirmarea statală din perioada Sarmizegetusa. Instituirea unui parteneriat daco-triball multiplică aceste resurse prin adaos de populație, de forță armată, de cunoștințe organizaționale în domeniul administrativ și militar, de legitimitate politică, poate și de conexiuni cu anumite rețele privilegiate⁷⁴.

Momentul Rubobostes: acțiunea

Identificarea acestei triplete de factori – oportunitatea, motivațiile și mijloacele – ne îngăduie să reconstituim coordonatele majore ale modului concret în care a acționat centrul de putere personificat de Rubobostes, printr-o relecturare corespunzătoare a schimbărilor detectate în epoca și spațiul care-i sunt asociate acestuia, deopotrivă de o autentică analiză critică a izvoarelor și de investigațiile arhe-

⁷⁰ Ptolemeu îi menționează pe triballi (în *Geografia* III) ca locuind pe malul drept al fluviului și avându-și capitala la Oescus

⁷¹ În anul 335 î.Hr., confruntat cu amenințarea forței macedonene conduse de Alexandru, regele triball Syrmos își pune la adăpost curtea pe o insulă de pe Dunăre, locație care certifică faptul că numărul refugiaților era limitat (Arrian, *Anabasis* I, 3, 3-4, cf. Popa-Lisseanu 2007, pg. 245-246).

⁷² Întemeierea, chiar în acest orizont al începutului de secol II î.Hr., a fortificațiilor de la Polovraci, Șoimănești-Telești și Ticleni, constituie fie o repliere în fața unei amenințări din sud (exprimată aproape fără alternativă de gruparea refugiată a triballilor), fie ca un răspuns la o amenințare din nord (din partea tectosagilor mureșeni, așadar), fie ca o poziționare în perspectiva acțiunii pe versantul septentrional al Carpaților.

⁷³ Trebuie să admitem că existența unui rege implică existența unei curți regale, care reunește nu doar *principes locii*, ci și demnitari cu sarcini administrative concrete (gestiunea bunurilor, hergheliile, negocierile diplomatice ș.a.), nu în ultimul rând o instituție a monetăriei, care pare să-și facă apariția chiar în vremea lui Rubobostes), reclamate de contextul evenimential pe care l-am reconstituit și parțial confirmate de descoperirile arheologice. Cu aceeași justificare logică, acceptăm că existența fortificațiilor implică existența unor garnizoane, cu comandamentele aferente, dar și a unor servicii, oricât de rudimentare, de intențență și comunicare între curtea regală și cetățile subordonate – unele, precum fortificația de la Păisani-Stoina (indubitabil subordonată centrului Pelendava, de care este legată printr-un singur drum, de-a lungul râului Amaradia), aflându-se în afara „razei antropice”.

⁷⁴ O atare rețea ar fi putut fi sacerdoțiul dionisiac, care-și avea în zona bessică, deci în imediata vecinătate a regatului triball, unul din principalele sale centre regionale: sanctuarul pe care îl va confisca, în anul 28 î.Hr., generalul roman Crassus

heologice. Un prim asemenea indicator al schimbărilor sub amprenta Rubobostes este menționat chiar de Iustinus, în cele două redactări complementare ale cărții XXXII: adnotarea „originile panonilor” (consemnat de epitomator, în prolegomena cărții, chiar înainte de evocarea măririi puterii dacilor sub conducerea lui Rubobostes) și, respectiv, detalierea (din conținutul cărții propriu-zise) „În ceea ce-i privește pe tectosagi, deloc puțini la număr, înclinația lor pentru jaf i-a readus în Illyria, de unde, după ce i-au spoliat pe istriani, au plecat să se stabilească în Pannonia”⁷⁵. În pofida laconicității sale, dubla consemnare este de natură să lămurească mai multe aspecte: că așezarea tectosagilor în Pannonia este o urmare a evenimentelor din Istria (sub aspect cronologic, dar și causal), că instalarea acestora se încadrează în procesul mai larg al originii panonilor și că modul de desfășurare a acestui din urmă proces are legătură cu manifestarea de putere a dacilor conduși de Rubobostes.

Textul lui Iustinus nu afirmă și nu sugerează că între dacii lui Rubobostes și tectosagii așezați în Pannonia ar fi survenit vreun conflict, limitându-se să consemneze o “creștere a puterii” acestora. Or, despre această *incrementa Dacorum* dispunem și de alte informații, una din cele mai interesante reflectări ale procesului fiind debutul și evoluția primei faze a monetăriei autohtone⁷⁶. După cum este cunoscut astăzi, primele emisiuni monetare din vestul viitoarei Dacia Magna își fac apariția cu aproximativ două generații înaintea lui Rubobostes, în plină epocă celtocratică, având foarte probabil menirea de a compensa lipsa de monedă pe care a produs-o intruziunea celților în relațiile comerciale înstituite înăuntrul a ceea ce fusese, sub Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, “imperiul macedonean”⁷⁷. Seria tipurilor monetare autohtone care au fost identificate până în prezent ca aflându-se în circulație pe areale cuprinzând fie și parțial domeniul teritorial al dacilor lui Rubobostes, anterior acestuia sau începând cu generația sa, este destul de mare: tipurile Banat (datat între jumătatea secolului III î.Hr. și primele decenii ale secolului următor), Criciova, “cu cap ianiform”, Jiblea/Prundu-Jiblea, Ocnița-Cărbunești și “Larissa-dacic” (sfârșitul secolului III î.Hr.-începutul secolului II î.Hr.), Ramna (primele decenii ale secolului II î.Hr.), Agriș-Șilindia (sfârșitul secolului III î.Hr.-sfârșitul secolului II î.Hr.)⁷⁸ ș.a. Atât datarea și aria de răspândirea acestor emisiuni, cât și organizarea lor tipologică comportă unele discuții⁷⁹, dar rămâne de domeniul certitudinii faptul că formațiunea etnopolitică polarizată de centrul Pelendava emitea monedă proprie – adică exercita un atribut de suveranitate statală⁸⁰ – cu cel puțin două generații înainte de epoca lui Rubobostes.

Ne atrage atenția faptul că ariile de difuzare ale tipurilor monetare sus-amintite se suprapun pe un areal geografic relativ restrâns: periferia nordică și nord-vestică a domeniului teritorial al dacilor de pe Rhabon/Jiu⁸¹, areal ce constituie în perioada respectivă zona de contact dintre dacii potulatensi și celții mureșeni. Or, în exact același areal, începând cu ultimele decenii ale secolului III î.Hr., se declanșează

⁷⁵ Iustinus, *Epitome*, XXXII, 3, 12

⁷⁶ Avem în vedere aici autohtonismul în sens restrâns, eminent dacic și nu general geto-dacic

⁷⁷ Expresie nemijlocită a acestui „imperiul macedonean”, creat de Filip al II-lea și dezvoltat de fiul său Alexandru cel Mare, este utilizarea etalonului monetar filipic în relațiile comerciale interregionale. După cum știm de la Aristotel, care exercita rolul de consilier regal la curtea de la Pella, adoptarea acestui etalon s-a făcut deliberat, ca instrument de bună guvernare (*Etica Nicomahică*, Fil.Gr. 1955, pg. 891-892, cf. Caraganciu-Iliadi 2004, pg. 8).

⁷⁸ Părpăuță 2005, pg. 41-42.

⁷⁹ Spre exemplu, Constantin Preda apreciază (Preda 2008, pg. 22) că tipul Agriș-Șilindia trebuie datat în prima parte a sec. II î.Hr. De asemenea, în ceea ce privește tipologia Jiblea, aceasta este tratată adesea distinct de Pre-Jiblea și Prundu-Jiblea (Preda 1973, pg. 171), chiar dacă între toate cele trei (sub)tipuri există o puternică convergență cronologică, de arie a difuzării și de nominal.

⁸⁰ Nu putem fi de acord cu Carl Menger, care opinează că “banii nu sunt o invenție a statului” și că “sanțiunile autorităților politice nu sunt necesare pentru existența banilor” (Menger 1994, pg. 262). Prin faptul că deține puterea legitimă și exclusivă, în numele căreia poate impune circulația unei anumite serii monetare pe un teritoriu dat și că moneda sa este recunoscută de membrii societății pe care o guvernează, autoritatea emitentă își probează calitatea de stat. Printre teoreticienii care au insistat asupra faptului că moneda reprezintă un acord de voință între oameni și, în același timp, exprimă o autoritate acceptată ca legitimă (ceea ce constituie dimensiunea primă a unui stat), se numără și doctrinarul economic român interbelic Victor Slăvescu (în cursul “Monetă, credit, schimb”, susținut în anul 1932). În plus, acest aspect este verificat (și, totodată, se explică) prin faptul că, de-a lungul celor aproape trei mii de ani de existență a fenomenului monetar, nu poate fi citat nici măcar un singur exemplu la scara întregului mapamod, în care moneda să existe disjunct de instituția statală – în vreme ce, dimpotrivă, situația de state fără monedă este foarte frecventă.

⁸¹ Zona de habitat și influență directă a dacilor potulatensi (Oltenia și periferia sa montană) este depășită de

o viguroasă expansiune a habitatului dacic, care se manifestă inclusiv prin întemeierea unor importante aşezări fortificate, precum cele de la Cugir⁸² (a cărei primă edificare este iniţiată în a doua jumătate a secolului III î.Hr.), Pâclişa-Podei şi Ardeu⁸³ (cu începuturi de locuire plasate în primele decenii ale secolului II î.Hr.) ş.a. Atât contextul în care se produc aceste edificări (dislocări dramatice ale unor populaţii, începând cu imigrarea triballilor învinşi de scordisci şi terminând cu emigrarea grupării celtice de pe Mureş, toate dictate de evenimente şi presiuni politico-militare de anvergură continentală), cât şi natura acestei extensii habitationale (nu avem de-a face cu o oarecare repliere de locuire, ci cu o extindere dirijată a controlului teritorial) ne obligă să admitem că acest proces este consecinţa unei decizii politice – chiar a unei strategii politice, dacă avem în vedere faptul că ea a fost pusă în practică într-o durată lungă⁸⁴ – şi reflectă existenţa unor pârgii de acţiune corespunzătoare: autoritate politică, forţă armată, resurse economice şi demografice, implicit şi un eşafodaj instituţional care să articuleze toate aceste mijloace.

Ce putem spune, aşadar, în temeiul celor prezentate până acum, despre aşezământul instituţional asupra căruia domnea Rubobostes? În primul rând, ştim că este vorba despre un regat: izvorul literar primar îl numeşte explicit pe Rubobostes rege, iar existenţa unui rege în exerciţiu (aşa cum este prezentat personajul nostru) implică, prin definiţie, existenţa unui regat. Mai ştim că acest regat nu este creaţia unui eveniment recent (consecinţa unei cuceriri, spre exemplu, aşa cum fusese regatul de la Tylis), pentru că, pe de o parte, onomastica suveranului său îl dezvăluie ca aparţinând unui ordin aristocrat autohton (ordinul tarabostesilor), iar pe de alta, centrul politic pe care acesta se sprijină este dovedit arheologic ca având continuitate socio-instituţională în generaţiile precedente, ca şi în cele ulterioare. Mai mult: acest regat este înscris deja pe traseul evolutiv al transformării sale într-o structură eminentemente statală, fapt dovedit atât de existenţa unui eşafodaj instituţional coerent, polarizat şi capabil de expansiune (atribut ilustrat în primul rând de sistemul de fortificaţii⁸⁵), cât şi prin capacitatea de a emite şi utiliza monedă. Pe deasupra, o importantă forţă militară asigură acestui regat puterea de coerciţie internă şi externă, precum şi un grad ridicat de centralizare – aspect confirmat nu doar de elementele logico-istorice mai sus expuse⁸⁶, ci şi de mărturia epitomatorului, care vorbeşte fără rezerve de o *incrementa Dacorum*.

A operat această forţă militară doar în bazinul Mureşului? Intervenţia armată în această regiune este o certitudine cerută de logica referinţei literare la Rubobostes, indiferent dacă raporturile finale dintre dacii potulatensi şi tectosagii mureşeni au fost belicoase sau nu, pentru că luarea în stăpânire-redurabilă a unui teritoriu nu se putea face, în condiţiile date, decât *manu militari*. Contextul politico-militar regional şi supraregional sugerează însă că implicarea militară a dacilor a afectat şi alte vecinătăţi, în primul rând pe cea sud-dunăreană. O atare prezumţie are temei în primul rând în implicarea în afacerile dacice, într-o formulă sau alta, a refugiaţilor triballi, care nu se puteau detaşa complet de problemele arealului de origine. Dezechilibrul de forţe apărut pe malul drept al Dunării, după încheierea războiului

tipurile Criciova şi Ramna spre Crişana, iar de tipul Prundu-Jibla spre Transilvania răsăriteană.

⁸² Popa 2004, pg. 85-86, Gheorghiu 2005, pg. 126-129

⁸³ Gheorghiu 2005, pg. 95-97

⁸⁴ Nu putem să nu observăm faptul că începuturile locuirii în dava de la Cugir se plasează cu una sau două generaţii înainte de Rubobostes, ceea ce ne determină să prezumăm fie că procesul de colonizare a bazinului mediomureşan a fost iniţiat mai devreme, fie că întemeierea unei prime „emporii” potulatense în zonă a constituit ulterior precedentul, „capul de pod” pentru o intervenţie de amploare.

⁸⁵ Fortificaţii active în primul trimestru al secolului II î.Hr. sunt semnalate (conform Repertoriului Arheologic Naţional) la Cernele-Poianca, Brădeştii Bătrâni-Valea Rea, Bucovăţ, Coţofenii din Dos, Vişoara-Moşneni (judeţul Dolj), Cioaca-Boia, Vierşani-Rogojina, Polovragi, Stoina-Păişani, Toiaga-Curături (judeţul Gorj), Celei-Sucidava, Voineasa-Mărgăriteşti (judeţul Olt), Cugir (Alba) etc., la acestea adăugându-se un mare număr de puncte ce încep a fi fortificate (sau sunt doar luate în stăpânire, urmând a fi fortificate în generaţia următoare) în Banatul de Munte şi ţinutul Haţegului, aşa cum este cazul în primul rând cu reşedinţa de la Costeşti, cel mai probabil iniţiată în timpul lui Rubobostes – primele două-trei decenii ale secolului II î.Hr. (Popa 2004, pg. 119, citând Daicoviciu 1972, 48-50, 58, 60; Daicoviciu 1972 a, 151-152; Daicoviciu, Glodariu 1976, 73)

⁸⁶ Elementele logico-istorice ce probează anvergura corpusului militar sunt consistent confirmate în plan arheologic, în afara fortificaţiilor de epocă fiind evidenţiate numeroase arme şi piese de echipament militar, aşa cum este cazul, spre exemplu, a cămăşilor de zale specifice complexului cultural Padea-Panaghiurskii Kolonii, care-şi fac apariţia la nordul Dunării în orizontul cronologic marcat de domnia lui Rubobostes (Borangic 2011, pg. 191-193)

scordisco-triball, constituie, de asemenea, o circumstanță favorizantă pentru ipoteza că Rubobostes și-a folosit contingentele și în operațiuni la sudul fluviului. Către aceeași lectură pledează și împrejurarea, și ea amintită mai sus, că regele macedonean Filip al II-lea întreprinde în anul 181 î.Hr. o expediție evaluatorie (având poate și rolul de demonstrație de forță) pe Munții Haemus, într-o zonă care-l aducea în vecinătate atât cu geții lui Oroles, cât și cu dacii care ar fi operat în spațiul și în numele triballilor⁸⁷. O interferare militară dacică în vecinătatea getică este aproape explicit consemnată în textul lui Iustinus⁸⁸, numai că în acest caz avem de-a face cu o formă de cooperare și nu cu o competiție militară⁸⁹.

Dar acțiunea pe care o patronează Rubobostes nu se rezumă doar la componenta militară. Chiar dacă izvoarele de care dispunem astăzi nu o evidențiază în mod explicit, dimensiunea economică a acestei acțiuni va fi fost, de asemenea, semnificativă – această aserțiune fiind susținută atât de considerente logico-istorice (fără un suport economic considerabil, manifestarea militară n-ar fi fost posibilă), cât și de mutațiile sesizabile arheologic în spațiul occidental al viitoarei Dacia Magna, în generația lui Rubobostes și în cea imediat următoare: intensificarea schimburilor comerciale (certificată și de amplificarea circulației monetare, respectiv, a emisiunilor locale), amenajarea de noi fortificații, polarizarea unui număr sporit de comunități locale⁹⁰, afirmarea unei elite războinice, nu în ultimul rând, creșterea gradului de implicare a regatului dacic în ecuațiile politico-militare ale regiunii.

În acest ultim registru se înscrie și cooperarea militară dintre geții lui Oroles și dacii lui Rubobostes, pe care o consemnează aproape explicit Trogus Pompeius via Iustinus.

Bibliografie generală:

I. Izvoare literare

Appian

Appian din Alexandria, Appian din Alexandria, *Historia Romana*, trad. White, H., Ed. Loeb, Harvard University Press 1972

Cicero

Cicero, *M. Tullii Ciceronis Orationes*, vol. IV, Long, George (ed.), Maclean, A.J. (ed.), ed. Whittaker & Co, London 1858

Demosthenes

Demosthenes, *The Letters*, ed. Goldstein, Jonathan A., Ed. Columbia University Press, New York 1968

Diodor din Sicilia

Diodor din Sicilia, *Biblioteca Istorică*, trad. Marin, Valentin, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2004

⁸⁷ Relativa omogenizare de cultură materială între teritoriile din sudul și nordul Dunării, pe care le atestă fenomenul Padea-Panaghiurskii Kolonii, faptul că acest fenomen este specific mai ales pe dimensiunea militară a societăților din cele două teritorii, precum și împrejurarea că acest proces debutează chiar în acest orizont cronologic, constituie, de asemenea, argumente în favoarea acestei interpretări.

⁸⁸ Iustinus, *Epitome* XXXII, 3, 16. Textul vorbește despre prezența unor luptători daci în oastea lui Oroles, nicidecum despre faptul că Oroles însuși (menționat în contextul conflictului geților cu bastarnii) ar fi dac.

⁸⁹ Existența unor relații privilegiate este sugerată de precizarea privind apartenența dacilor la neamul mai extins al geților.

⁹⁰ Semnalăm aici faptul că viguroasa expansiune a regatului dacic în bazinul Mureșului mijlociu nu s-a rezumat la un proces de colonizare (care să fi antrenat, pe lângă elemente sud-carpatic, și diverse comunități alogene), ci a repolarizat și deloc puținele comunități dacice autohtone în spațiul intracarpatic, care au conviețuit, într-o formulă ori alta, cu elementul celtic. O astfel de comunitate este cea evidențiată la Târnăvioara, a cărei continuitate de locuire de-a lungul sec. III î.Hr.-I d.Hr. este bine evidențiată arheologic (Blăjan 1994, pg. 222-223 și 229). Continuități de locuire ale elementului dacic în „evul celtic” de pe Mureș au fost puse arheologic în evidență și la Cugir-Alba (Popa 2004, pg. 85-86), Cicir-Arad (Preda 1994, pg. 300), Papiu Ilarian-Mureș (Preda 2000, pg. 277), Pecica (Preda 2000, pg. 285-286) etc.

- Iordanes/Popa-Lisseanu 1986
 Iordanes, Popa-Lisseanu, G. (trad.), Drăgan, J.C. (ed.), *Getica*, ed. Centrul European de Studii Tracice – Nagard, Roma
- Polybius
 Polybius, *Istoriei*, vol. 1+3, Shuckburgh, Popescu, Virgil, Piatkowski, Adelina. (trad.), Ed. Științifică, București 1966
- Rufus
 Rufus, Quintus Curtius, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, vol 1+2, trad. Popescu, Gălășianu Paul, Smonescu, Dan, Gerota, Constantin V. Ed. Minerva, București 1970
- Strabon
 Strabon, *Geografia*, vol I, II, III, trad. Vant-Ștef, Felicia, Ed. Științifică, București 1972, 1974, 1983
- Titus Livius
 Titus Livius 1976, *Ab urbe condita*, vol 1+2, Marinescu Nour, A. (trad.), Ed. Minerva, București 1976

II. Literatura modernă - sinteze

- Petrescu-Dâmbovița et alii, 2001
 Petrescu-Dâmbovița, Mircea, Vulpe, Alexandru (coord.), *Istoria românilor* - vol. I, Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie, Ed. Enciclopedică, București
- Ashley, James R. 2004
 Ashley, James R., *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359-323 B.C.*, Ed. McFarland, Jefferson
- Astin et alii VII/1, 2008
 Astin, A.E., Walbank, F. W. (ed.), *The Cambridge Ancient History VII/1 – The Hellenistic World* - ed. Cambridge University Press
- Astin et alii VIII, 2008
 Astin, A.E., Walbank, F.W. (ed.), *The Cambridge Ancient History VIII – Rome and the Mediterranean to 133 BC* - ed. Cambridge University Press
- Bărcă 2006-a
 Bărcă, Vitalie, *Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul est-carpatic (sec. I a.Chr. – începutul sec. II. P.Chr.)*, ed. Argonaut Cluj-Napoca
- Bărcă 2006-b
 Bărcă, Vitalie, *Nomazi ai stepelor. Sarmații timpurii în spațiul nord-pontic (sec. II - I a.Chr.)*, ed. Argonaut Cluj-Napoca
- Caraganciu-Iliadi 2004
 Caraganciu, Anatol, Iliadi, Gheorghe, *Monedă și credit*, ed. Academiei de Studii Economice din Moldova, Chișinău
- Dana 2008
 Dana, Dan, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade – Istorie despre unzeu al pretextului*, ed. Polirom, Iași
- Daicoviciu H. 1968
 Daicoviciu, Hadrian, *Dacii*, ed. Pentru Literatură, București
- Ferencz 2007
 Ferencz, Iosif Vasile, *Celții pe Mureșul Mijlociu – La Tene-ul timpuriu șimijlociu în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. IV – II î.Hr.)*, ed. Luca, Sabin Adrian, ed. Altip, Alba Iulia
- Gheorghiu 2005
 Gheorghiu, Gabriela, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului*, ed. Mega, Cluj-Napoca
- Gruen 1986
 Gruen, Erich, *The Hellenistic World and The Coming of Rome*, Ed. University of California Press
- Iustinus/Sigert 1806
 Iustinus, Marcus Junianus, Pompeius (Trogus), Wetzell, Johann Christian, Friedrich, *Historiae Philippicae*, ed. David Sigert, Lipa
- Iustinus/Yardley – Develin 1994
 Iustinus, Marcus Junianus, Yardley, J.C. (trad.), Develin, Bob (introd.), *Justin's Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, ed. Oxford University Press, London
- Lica 2000
 Lica, Vasile, *The Coming of Rome in the Dacian World*, Xenia 44, ed. Universitatverlag Konstanz GmbH
- Livy/Bettenson 1976
 Livy, Bettenson, Henry, *Rome and the Mediterranean*, ed. Penguin Group, New York
- Menger 1994
 Menger, Carl, *Principles of Economics*, ed. Libertarian Press Inc.
- Penrose 2008
 Penrose, Jane, *Rome and Her Enemies: An Empire Created and destroyed by War*, ed. Osprey, London
- Polybius/Shuckburgh 1962
 Polybius, Shuckburgh, Evelyn S. (trad.), *Histories*, Ed. Bloomington, London
- Pausanias/Jones 2000
 Pausanias, Jones, W.H.S. (trad.), *Description of Greece – IV (VIII.22 - X)*, ed. Loeb Classical Library, London

- Popa-Lisseanu 2007
 Popa-Lisseanu, G., Oprișan, I. (ed), *Dacia în autori clasici*, ed. Vestala, București
 Preda 1973
 Preda, Constantin, *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei RSR, București
 Preda 1994
 Preda, Constantin (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României (EAIVR) vol I A-C*, Ed. Enciclopedică, București
 Preda 1996
 Preda, Constantin (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României (EAIVR) vol II D-L*, Ed. Enciclopedică, București
 Preda 2000
 Preda, Constantin (coord), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României (EAIVR) vol III M-Q*, Ed. Enciclopedică
 Preda 2008
 Preda, Constantin, *Enciclopedie de numismatică antică în România*, Ed. Enciclopedică, București 2008
 Rustoiu 2002
 Rustoiu, Aurel, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca
 Rustoiu 2008
 Rustoiu, Aurel, *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană - studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești*, ed. Mega, Cluj-Napoca
 Smith 1857
 Smith, William (ed.), *Dictionary of Greek and Roman Geography*, vol I-II, ed. Little, Brown & Comp., Boston
 Woodhorpe 1927
 Woodhorpe Tarn, William, *Hellenistic Civilisation*, ed. Edward Arnold & Co, London

III. Literatura modernă - articole

- Avram 2000
 Avram, Alexandru, Istoria politică a coloniilor grecești din Dobrogea, în „Istoria românilor”, vol I, Petrescu-Dâmbovița, Mircea, Vulpe Alexandru (coord), ed. Academia Română – Secția de științe istorice și arheologice, ed. Enciclopedică, București 2001, pg. 501-532
 Avram 2007
 Avram, Alexandru, *Some Thoughts about the Black Sea and the Slave Trade before the Roman Domination (6th-1st Centuries BC)*, în Gabrielsen, Vincent, Lund, John (ed.), „Black Sea Studies –The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges”, Aarhus University Press, pg. 239-251
 Babeș 1977
 Babeș, Mircea, *Peuce – Peucini*, în „Peuce VI – Studii și comunicări de istorie și arheologie”, ed. Muzeul Deltei Dunării, Tulcea
 Babeș 2001
 Babeș, Mircea, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a.Chr.*, în „Istoria românilor”, vol I, Petrescu-Dâmbovița, Mircea, Vulpe Alexandru (coord), ed. Academia Română – Secția de științe istorice și arheologice, ed. Enciclopedică, București 2001, pg. 589-616
 Bandelli 2003
 Bandelli, Gino, *Momenti e forme nella politica illirica della Repubblica Romana (229 – 49 AC)*, în „Dall' Adriatico al Danubio – L'Ilirico nell'eta greca e romana – Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25-27 settembre 2003”, Fondazione Niccolò Canussio - ed. ETS, p. 95 - 140
 Benea 2004
 Benea, Doina, *Istoricul cercetărilor arheologice de la Grădiștea de Munte*, în „Acta Musei Devensis – Daco-Getii”, ed. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva 2004, pg. 9 - 37
 Blăjan 1994
 Blăjan, Mihai, *Așezarea fortificată de la Târnăvioara*, în “Ephemeris Napocensis” IV, Cluj-Napoca 1994, pg. 221-231
 Borangic 2011
 Borangic, Cătălin, *Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (sec. II a.Chr.-sec. II p.Chr.) – partea I*, în „Terra Sebus – Acta Musei Sebiensis”, Sebeș, pg. 171-227
 Cojocaru 2004
 Cojocaru, Victor, *Relațiile dintre greci și barbari la nordul și nord-vestul Pontului Euxin, reflectate în trei decrete din perioada elenistică*, în „Arheologia Moldovei” XXV, ed. Academiei Române, București, pg. 139 -152
 Daicoviciu 1969
 Daicoviciu, Constantin, *Rubobostes=Burebistas?*, în “Acta Musei Napocensis” VI, Cluj 199, pg. 459-463
 Daicoviciu 1972
 Daicoviciu, Constantin, *Noi contribuții la problema statului dac*, în Dacia, Cluj, 1972, pg. 53-54

- Dana 2006
Dana, Dan, *The Historical Names of the Dacians and Their Memory: New Documents and a Preliminary Outlook*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai – Historia 1”, Cluj-Napoca, 2006, pg. 99 - 127
- Dana 2007
Dana, Dan, *Oroles ou Rhodes? (Justin XXXII, 3, 16)*, în „Dacia” SN, LI/2007, Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, București, pg. 233-239
- Derrow 2008
Derrow, P.S, *Rome, the fall of Macedon and the sack of Corinth*, în Astin, A.E., Walbank, F.W. (ed.), *The Cambridge Ancient History VIII – Rome and the Mediterranean to 133 BC* - ed. Cambridge University Press, p. 290 - 323
- Ferencz 2006
Ferencz, Iosif, Vasile, *Relații etnice sau relații interculturale? Privire asupra unor realități istorice din ale Transilvaniei în secolul al II-lea î. Chr.*, în „Bibliotheca Septemcastrensis” XXI, ed. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, Alba Iulia
- Ferencz 2008
Ferencz, Iosif, Vasile, *Unelte și ustensile în descoperirile din La Tene-ul timpuriu și mijlociu din zona Mureșului mijlociu*, în „Brukenthal Acta Musei” III.1, ed. Altip Alba Iulia, pg. 89-100
- Glodariu 1970
Glodariu, Ioan, *Bemerkungen uber einer Dakerkonig*, în „Acta Musei Napocensis” VII, 1970, pg. 501-505
- Hojte 2005
Hojte, Jakib Munk, *The Date of the Alliance between Chersonesos and Pharnaces (IOSPE I, 2, 402), and its Implications*, în Stolba, Vladimir F. Hannestad, Lise (ed.), “Black Sea Studies - Chronologies of the Black Sea Area in the Period C. 400-100 BC”, Aarhus University, pg. 137-152
- Lica 1997
Lica, Vasile, *Începuturile relațiilor Romei cu dacii – Pompeius și Oroles*, în „Ephemeris Napocensis” VII/1997, Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, pg. 11 – 29
- Nemeti J. 2007
Nemeti, Janos, *Cuvânt înainte*, în Ferencz, Iosif Vasile, „Celții pe Mureșul Mijlociu – La Tene-ul timpuriu și mijlociu în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. IV – II î. Hr.)”, ed. Luca, Sabin Adrian, ed. Altip, Alba Iulia 2007
- Nistorescu 2010
Nistorescu, Laurențiu, *Un precedent al arhe-ului burebistan: cooperarea militară daco-getică din epoca lui Rubobostes și Oroles (I)*, în Studii de Istoria Banatului nr 34, ed. Universității de Vest, Timișoara 2010, pg. 23-42
- Opreanu 1997
Opreanu, Coriolan, *Vestul Daciei Romane și Barbaricum în epoca lui Traian*, în „Civilizația romană în Dacia”, M. Bărbulescu (coord.), Centrul de Studii Transilvane & Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca 1997, p. 28 - 51
- Părpăuță 2005
Părpăuță, Tiberiu, *Câteva considerații privind prezența monedei în Dacia nord-dunăreană*, în „Cercetări numismatice IX-XI”, București, pg. 37-98
- Petac et alii 2010
Petac, Emanuel, Vasiliță, Ștefan, Ioniță, Virgil, *Considerații privind un tip monetar histrian rar din perioada elenistică*, în „Studii și Cercetări de Numismatică” s.n., I (XIII), București, pg. 181-187
- Popa 2004
Popa, Cristian Ioan, *Descoperiri dacice pe valea Cugirului*, în „Acta Musei Devensis Daco-Geții”, ed. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva 2004, p. 83 - 166
- Sîrbu 2000
Sîrbu, Valeriu, *The connection between the tomb and the status of the dead with the Getic-Dacians*, în „Pratiques funeraires dans l’Europe des XIIIe –Ive s.av.J.-C. / Actes du IIIe Colloque International d’Archeologie Funeraire”, ed. Institutul de Cercetări Eco-Arheologice, Tulcea, 2000, pg. 183 - 212
- Vulpe 2007
Vulpe, Alexandru, *Burobostes. Ein Dakischer Konig im II Jh. V. Chr.? (Zu Trogus, Prol. XXXII)*, în „Dacia” SN, LI/2007, București, pg. 227 - 231
- Wallbank 2008
Wallbank, F.W, *Macedonia and Greece*, în Astin, A.E., Walbank, F. W. (ed.), *The Cambridge Ancient History VII/1 – The Hellenistic World* - ed. Cambridge University Press, p. 221 - 256
- Zirra et alii 1993
Zirra, V., Conovici, N., Trohani, G., Gheorghe, P., Alexandrescu, P., Gâta, GHZ., Zirra, V.V., *La station fortifiée de “Cetatea Jidovilor” (Cotofenii din Dos, dép. de Dolj)*, în “Dacia” 37, 1993, 79-157

A precedent of the arche of Burebista: the military cooperation between the Dacians and the Getae in the times of Rubobostes and Oroles (II)

The fact that in Justin's summary of the lost History of Trogus Pompeius the Tectosages, the Istrians and the Dacians of Rubobostes are mentioned together is fully justified by the events that occurred in the 2nd century BC following the expansion of Rome. Given the circumstances, a number of Celtic (mainly Tectosages) and even Istrian tribal communities might have found shelter in the Dacian kingdom. The opportunities, motivations and resources of the society inhabiting the Western part of the future Dacia Magna give good reason for the expansion of the Dacian kingdom in the time of Rubobostes. The first stage of the Geto-Dacian mint suggests that the rulers' activities in the time of Rubobostes were not strictly military.

Constantin Elen

Clarificări conceptuale în chestiunea “pluralității de religii” la geto-daci

În documentările noastre legate de spiritualitatea Daciei preromane, un studiu relativ recent al cercetătorului Gelu A. Florea ne-a atras atenția în mod deosebit: este vorba de nota „O religie sau religii dacice? Reflecții metodologice”¹, apărut în 2007, la Cluj-Napoca. Intervenția are meritul de a fi formulat o importantă problemă conceptuală (autorul o desemnează ca „metodologică”), și anume: cât de omogenă – sau de eterogenă – era societatea dacică² preromană, sub aspect religios? Autorul atrage atenția, și ne raliem la acest set de observații, asupra faptului că studiul fenomenului religios dacic este încă profund tributار unor abordări clișeistice din perioada – terminologia ne aparține – romantică și postromantică a studierii antichității autohtone. Nu putem decât să subscriem la distanțarea de abordări lipsite de consistență (dar și de utilitate concretă) de genul „Zalmoxis – divinitate supremă”, „reforma sacerdotală a lui Deceneu”, „preponderența caracterului htonic/uranic a panteonului dacic” ș.a.m.d. sau la dramatizarea nejustificată metodologic a dezbaterilor asupra monoteismului sau politeismului dacic³. Autorul are, de asemenea, deplin temei să invoce, ca argument al prezumatei eterogenității religioase din societatea dacică, faptul că aceasta se întindea pe spații ample, că avea o însemnată dimensiune demografică și că îngloba, în ajunul cuceririi romane (nu avem de ce să ne îndoim că și în epocile anterioare) grupuri etno-culturale cu tradiții locale diverse, în unele cazuri chiar cu origini diverse, dar – adăugăm noi – și cu inițiative cultural-politice diverse, unele dintre ele manifestate (atât cât ne lasă să observăm izvoarele literare ale epocii) inclusiv prin tendințe centrifuge față de centrele politico-militare de natură statală. Nu în ultimul rând, semnalează autorul, trebuie să avem în vedere faptul că în decursul unei istorii multiseculare au putut interveni destule inovații religioase (poate chiar și de amplitudinea unor „reforme”) care să contribuie la eterogenizarea peisajului religios.

Există însă un punct în care trebuie să ne separăm de Gelu A. Florea: acolo unde afirmă „Este puțin probabil ca să se poată demonstra vreodată existența unei biserici *pan-dacice* postburebistane care să fi atenuat tradițiile locale, omogenizând viața religioasă a nenumărate comunități îndepărtate unele de altele din punct de vedere geografic”⁴. Problema acestui diagnostic este că tot ceea ce cunoaștem în prezent despre societatea și spiritualitatea dacică preromană, tot ceea ce au transmis izvoarele literare și au certificat cercetările arheologice, ne obligă să luăm act de faptul că această „bisericească pan-dacică” a existat efectiv.

¹ Florea 2007, pg. 99-105

² Autorul pare a stabili, încă din titlu, o delimitare a problematicii la perioada eminentemente dacică – dar credem că a avut în vedere întregul ansamblu geto-daco-moes

³ Prezentate cu excesivă frecvență ca ipostaze ireconciliabile și total opuse, modelele monoteistice și politeistice sunt, în realitate, mult mai convergente decât lasă să se înțeleagă percepția comună. Oriunde avem de-a face cu o pluralitate de divinități, acestea sunt organizate în ierarhii care sunt dominate de o divinitate supremă (mai rar, de un tandem dualist sau de o triadă), ori se devoalează ca ipostaze particulare a unei supraentități (eventual a unui principiu) unic. Simetric, absolut toate religiile monoteiste elaborate până acum pe mapamond însoțesc divinitatea absolută cu galerii impresionante de entități supramundane, mai apropiate ca natură de divinitatea supremă sau de planul terestru (dintre care, destul de frecvent, unele se desprind ca aspiranți, damnați sau nu, la statutul suprem): îngeri, djini, forțe sau principii-spirit, dar și sfinți, profeți sau magi, populează teologiile religiilor monoteiste cu aceeași diversitate de funcții și competențe ca și în religiile politeiste.

⁴ Florea 2007, pg. 101

Toate sursele epocii, contemporane sau post-contemporane, vorbesc de o singură autoritate religioasă personală supremă – un singur „patriarh”, dacă folosim în continuare analogiile cu *eclessia* modernă: Zalmoxes, Deceneu, Vezinas, dar și Zeuta/Seuthes⁵ ori Comosicus⁶ sunt asemenea sacerdoți supremi, a căror autoritate este general acceptată în interiorul propriei societăți (până la fanatism, dacă ar fi să dăm crezare prezentărilor hiperbolizate ale posterității romane) și care sunt cunoscuți și recunoscuți ca atare – chiar dacă uneori cu atribuirea calificativului de „șarlatan” – de elitele societăților exterioare. Adăugăm și faptul că izvoarele literare nu conțin nici cea mai vagă alu-zie la contestarea, sub orice formă, a acestei autorități supreme religioase – care, iarăși este de reținut, este constant prezentată ca echivalând autoritatea supremă laică, pe care și-o asumă cumulativ în frecvente cazuri, fără semne de rezistență din alte grupuri de putere.

Existența unui sacerdoțiu unitar, organizat ierarhic pe un teritoriu extins, este probată implicit și de tipologia cvasiunitară a sanctuarelor dacice, a căror varietate arhitectonică este extrem de limitată⁷ și, în orice caz, nu are nici un fel de particularitate zonală sau regională. Faptul că, la cucerirea romană, toate aceste sanctuare au făcut obiectul unei campanii sistematice de distrugere confirmă o dată în plus apartenența lor la o ierarhie sacerdoțială unitară. Relativ la sanctuare, autorul face la un moment dat următoarea observație: „Nu este întâmplător faptul că templele dacice, câte se cunosc până în pre-zent, sunt asociate topografic cu fortificații în care se presupune că rezidau membri ai elitelor... Prezența unor construcții sau încăperi absidate susceptibile a îndeplini unele funcții legate de cult în apropiere sau în cadrul unor ansambluri rezidențiale face plauzibilă ipoteza Zoei Petre privitoare la o *relație pri-vilegiată cu sacralul* a nobilimii, care nu exclude vocația lor militară”⁸. Foarte logic, foarte adevărat. Nu vedem însă de ce această observație ar constitui un argument în favoarea interpretării că n-ar trebui să vorbim de o singură „biserică pan-dacică”, de vreme ce funcția fundamentală a elitelor politico-militare (a „nobilimii”) este tocmai aceea de factor unificator și dominator în folos propriu al societății: principiul *cuius regio, eius religio* a fost valabil cu mult înainte de constituirea universalității creștine. De altfel, avem o importantă serie de documente care atestă că „nobilimea” geto-dacică s-a manifestat unitar în plan spiritual-cultic: pretutindeni în Dacia Magna, înainte și după Burebista, elitele aristocratice geto-dacice și-au marcat trecerea în postexistență printr-un același model de înmormântări tumulare⁹. Un alt argument major pentru această lectură îl constituie caracterul puternic convergent al iconografiei sacre din epoca dacocratică și chiar din întreaga jumătate de mileniu al manifestării cultural-politice a ansamblului geto-dacic¹⁰. Omniprezentă în imagistica geto-dacică¹¹, această iconografie este populată de un bestiar mitic unitar (grupul compozițional vultur-

⁵ Identificarea formulată de Zoe Petre (Petre 2004) este, practic, lipsită de alternative

⁶ Iordanes este aici explicit: “Decedente vero Dicineo pene pari veneratione habuerunt Comosicum, quia nec inpar erat sollerte. Hic etenim ex rex illis et pontifex ob suam peritiam habebatur et in summa iustitia populos” (Iordanes/Popa-Lisseanu 1986, pg. 34)

⁷ Avem în vedere în primul rând sanctuarele clasice, rotunde și patrulate, dar observația este întru totul valabilă și pentru centrele de cult „alternative”, care prezintă un profil omogen atât sub aspectul inventarului, cât și al manifestărilor ceremoniale reconstituibile

⁸ Florea 2007, pg. 102

⁹ Singura varietate regională semnificativă a acestui model este cea din aria de manifestare a fenomenului Padea-Panaghiurski Kolonii, dar aceasta este mai mult decât multumitor explicabilă prin influența exercitată de elitele unei populații alogene (celto-scordiscă, potrivit celor mai frecvente interpretări, triballă sau sud-tracică potrivit unor opinii minoritare).

¹⁰ A se vedea, în acest sens, studii precum Ursu-Naniu 2004 sau Spănu 2012

¹¹ Nu poate fi trecut cu vederea faptul că aceeași narațiune iconografică, în episoade care au un foarte ridicat grad de convergență cu “hagiografia” dionisiacă (vezi în acest sens și Nistorescu 2010, unde se face proba că relatările despre Zalmoxis urmează cu fidelitate scenariul teologiei lui Dionysos), este ilustrată pe vesela de uz regal (indubitabil, în cadrul unor ritualuri de conținut religios), pe monede, pe echipamentul militar și sacerdotul (a se vedea celebrele brățări) ș.a.m.d., deloc în ultimul rând, prin sindardul militar dacic.

pește-iepure, șarpele/lupul-șarpe) și de personaje antropomorfe prezentate într-o semnificativ limitată paletă de ipostaze (cavalerul, zeița, triada¹²), ideologia funerară cristalizându-se în acest *pattern* foarte de timpuriu, încă din secolul V î.Hr.¹³, deci sincron cu „misionarismul” zalmoxian.

Nu avem deci temeiuri să negăm faptul că o singură instituție religioasă deținea poziția dominantă în societatea geto-dacică și-i forma acesteia reflexele de cult public. Desigur, nu putem preciza, la actualul stadiu al cercetării, de când a dobândit această religie statutul de „biserică pan-dacică” și pe ce teritorii s-a exercitat autoritatea sa exclusivă ori hegemonică, dincolo de faptul că avem a prezuma că însăși opera de unificare de sub domnia lui Burebista s-a întemeiat pe preexistența acestui pan-dacism religios, care este atestat de impulsul inițiator pe care-l exprimă Deceneu și autoritatea viceregală pe care o exercită acesta. În același timp, însă, existența „bisericii pan-dacice” nu anulează fondul problemei semnalate de Gelu Florea: putem, chiar și fără a avea confirmări explicite dinspre baza documentară astăzi disponibilă, să admitem că lumea geto-dacică din epocile preclasică și clasică cunoștea și alte forme de manifestare a fenomenului religios – numai că ele se manifestau la paliere diferite de cel socio-instituțional¹⁴. Astfel, nu putem considera expresie a unui pluralism de religii faptul că anumite comunități, recent încorporate în arhitecturile statale geto-dacice (cum, spre exemplu, va fi putut fi cazul boiomilor și tauriscilor supuși de Burebista ori, anterior, a unor comunități precum autariații sau tribalii, pe care diverse situații de tip catastrofic le-au împins să se refugieze printre geți, unde, logic, își vor fi perpetuat măcar o vreme propriile manifestări de credință), tocmai pentru că acele comunități nu sunt încă parte organică a societății dacice. De asemenea, nu putem pune pe picior de egalitate religia oficială și cultele personale sau microcomunitare, acestea din urmă fiind formate mai ales din credințe necodificate de genul superstițiilor și tradițiilor folclorizate, de natura celor care sunt atestate (fiind sau nu pasibile de sancțiune din partea autorităților religioase oficiale) chiar și în cele mai rigide societăți teocratice.

Rămâne însă să ne întrebăm în ce măsură anumite grupuri privilegiate din componența societății geto-dacice propriu-zise nu aveau, în paralel (sau chiar în opoziție, discretă ori fătășă) cu religia oficială, atotcuprinzătoare, și manifestări religioase, eventual dimpreună cu instituțiile aferente, proprii: îi putem „suspecta” de atari poziționări spirituale pe reprezentanții ordinilor princiar-regale (și avem aici un oarecare temei în observația lui Herodot privitoare la faptul că numai regii tracii, nu și supușii lor, îl adorau pe Hermes), pe membrii unor elite profesionale precum cavalerii sau orfevierii ș.a.m.d. De asemenea, este legitim să ne punem problema dacă eventualele reforme pe care le-a putut iniția centrul instituției religioase oficiale („patriarhia bisericii pan-dacice”¹⁵) n-a pus o parte a credincioșilor în poziția de „stiliști” (de comunități care resping inovația religioasă) sau de „eretici” (care aleg altă cale), care – putem face un pas speculativ suplimentar, atâta vreme cât nu-i dăm altă valoare de întrebuințare decât pe aceea a experimentului logico-istoric – să fi asigurat un plus de consistență unor tendințe secesioniste de genul celei exprimate, la doar 16 ani după dispariția lui Burebista, de gruparea lui Rolles.

¹² Referitor la triada din iconografia geto-dacică, atragem atenția că ea a fost identificată încă de Herodot: „Singurii zei pe care [tracii – n.n.] în slăvesc sunt **Ares**, **Dionysos** și **Artemis** [subl. ns.]. Doar regii lor, fără ceilalți cetățeni, cinstesc dintre zei îndeosebi pe Hermes...” (Herodot V, 7, cf. Fontes I, pg. 67)

¹³ Sârbu 2000, pg. 184

¹⁴ Autorul însuși trimite la paliere care nu pot echivala „biserica pan-dacică” și, implicit, nu pot constitui expresii ale pluralității de religii: „Ar trebui meditat asupra ideii conform căreia religia, sau poate religiile dacice, constituiau mai degrabă un conglomerat de culte domestice și familiale, culte tribale, culte regionale, altele proprii unor categorii sociale sau profesionale.” (Florea 2007, pg. 104)

¹⁵ Analogiile cu fenomenele organizaționale din interiorul religiilor monoteiste istorice sunt utile, uneori tentante, dar trebuie operate cu prudență

Bibliografie selectivă:

Florea 2007

Florea, A. Gelu, *O religie sau religii dacice? Reflecții metodologice*, în „Dacia Felix – Studia Michaeli Bărbulescu Oblata” Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, pg. 99-105

Fontes I 1964

Iliescu, Vladimir, Popescu, C. Virgil, Ștefan, Gheorghe (ed.), *Fontes Historiae Dacoromanae – Izvoare privind istoria României*, vol. I, Ed. Academiei RPR, București

Iordanes/Popa-Lisseanu 1986

Iordanes, Popa-Lisseanu, G. (ed.), *Getica*, Ed. Nagard-Centrul European de Studii Tracice, Roma

Nistorescu 2010

Nistorescu, Laurențiu, *Regalitatea arhaică. Momentul Zalmoxes*, în „Studii de Istorie a Banatului”, Ed. Universității de Vest, Timișoara, pg. 5-22

Petre 2004

Petre, Zoe, *Practica nemuririi – o lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Ed. Polirom, Iași

Sîrbu 2000

Sîrbu, Valeriu, *The connection between the tomb and the status of the dead with the Getic-Dacians*, în „Pratiques funeraires dans l’Europe des XIIIe –Ive s.av.J.-C. / Actes du IIIe Colloque International d’Archeologie Funeraire”, Ed. Institutul de Cercetări Eco-Arheologice, Tulcea, pg. 183 - 212

Spănu 2012

Spănu, Daniel, *Tezaure dacice – Creația în metale prețioase din Dacia preromană*, Ed. Simetria, București

Ursu-Naniu 2004

Ursu Naniu, Rodica, *Limbaul mitic și religios al artei princiare traco-getice (sec. IV-III î. Chr.)*, Ed. Cartdidact, Chișinău

Conceptual clarifications of the matter of “plurality of religions” in the Geto-Dacian society

The data that literary, archaeological and logical-historical sources provide about the “pre-classical” and “classical” Geto-Dacian society makes us assert that this society had only one dominating “state” religious cult.

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Dacia Restituta

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Invitatul ediției:

Virgil Mihăilescu-Bîrliba

Interacțiunea dintre lumea dacilor liberi și romanitatea antichității târzii a fost complexă, contradictorie și cu consecințe de durată

- Stimate domnule profesor, teza de doctorat pe care ați susținut-o acum aproape patru decenii, referitoare la conexiunile dintre lumea romană și cea așa-zis barbară din spațiul carpo-ge-to-dacic, de-a lungul primei jumătăți a mileniului I creștin, a fost, se poate spune, premonitorie pentru îndelungata Dvs carieră științifică. Studiile asupra complexului (și nu atât de întunecatului pe cât s-ar crede) mileniu I v-au acaparat în mare măsură, atât de pe poziția de director al Muzeului Arheologic din Piatra Neamț, de cercetător la Institutul de istorie A.D. Xenopol” din Iași și cadrul didactic al Universității „Al. I. Cuza”, cât și din cea de membru corespondent al Institutului Arheologic German, de membru al unor importante asociații științifice naționale sau de coordonator al unor prestigioase reviste de gen. Raportându-vă la diagnosticul pe care l-ați formulat în 1975 asupra legăturilor dintre teritoriile de la sudul și de la nordul gurilor Dunării, în primele secole ale erei creștine, care considerați că sunt cele mai importante confirmări pe care le-au produs cercetările ulterioare și care sunt nuanțele pe care le-ați reformula astăzi asupra temei date?

Fiecare etapă a cercetării înglobează într-o măsură mai mare sau mai mică și rezultatele anterioare obținute în domeniul respectiv. Astfel, informațiile și analizele precedente constituie „suportul” indispensabil pentru alte și alte investigații științifice, încheiate adesea printr-o mai viguroasă confirmare a rezultatelor la care se ajunsese până în acel moment sau, dimpotrivă, a altora, de ce nu, contrare. De aceea, nu pot fi ignorate nici cercetările din trecut în ceea ce privește zona menționată de către dvs. Și este destul să amintim informațiile și analizele (de multe ori valabile până astăzi) ale unor cunoscuți oameni de știință, dintre care pot fi reținute numele lui V. Pârvan, R. Vulpe, Gh. Ștefan, I. Barnea, N. Gostar ș.a. Potrivit încheierilor la care ajunseseră aceștia, se știe că țărmul drept al Dunării inferioare în secolele I-III p. Chr. era inclus în Imperiul Roman, granițele acestuia trecând în multe locuri și pe malul opus. În același timp, trebuie remarcat că, la sud de Dunăre, în zona nord-dobrogeană de astăzi, se constată revitalizarea și sporirea așezărilor urbane, amplificarea construcțiilor de tip defensiv, extensia și modernizarea căilor de comunicații, însoțite de colonizări ale unor elemente active (veterani, diverși întreprinzători, meșteșugari, comercianți etc.). Drept urmare, ambele maluri ale marelui fluviu erau înțesate cu puncte fortificate și așezări ale coloniștilor (*Dinogeția*/Garvăn, *Noviodunum*/Isaccea, *Aegyssus*/Tulcea, Barboși-Galați, *Aliobrix*/Cartal/Orlovca ș. a.), care constituiau adevărate relee prin care se vehiculau diverse bunuri, ba, mai mult, spre nordul gurilor Dunării se propagau și elemente ale modului de viață roman.

Așa cum am subliniat mai demult (*La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980) transferarea populației din Imperiu în *Barbaricum* (prizonieri de război, ostateci, captivi civili ș.a.) a avut, de asemenea, un rol însemnat în diversele și amplele transformări pe care le-a cunoscut Dacia liberă în această vreme. Un rol aparte în cadrul acestui complex proces l-a avut și creștinismul: au fost misionari care circulau și făceau prozelitism dincolo de frontiere, a existat o organizare ecleziastică

adesea comună pe cele două țărmuri, toate acestea fiind amintite în izvoarele scrise sau confirmate prin descoperirile arheologice, cum ar fi cea de la Barboși-Galați, unde a fost identificat un mormânt datat în secolele II-III al unui creștin (*Inocens*) sau cele mai târzii îndeosebi din spațiul dobrogean (martiri atestați la Axiopolis, Niculițel și Halmyris). După cum s-a demonstrat și în cazurile altor frontiere romane, spațiul din imediata lor vecinătate s-a bucurat de o atenție specială din partea autorităților civile și militare, fiind incluse de obicei într-un sistem de protectorate. Chiar și în zonele mai îndepărtate de graniță, forța economică și militară a Imperiului era percepută cu destulă claritate, doar formele sale de manifestare variind în timp și spațiu. De exemplu, în apropierea *limes*-ului roman, mărfurile romane, chiar de uz comun (ceramica, amforele, sticlăria etc.), erau mai bine receptate, pe când, uneltele și vasele metalice și monedele de metal prețios au fost prezente îndeosebi într-o arie îndepărtată de granița romană. În primul caz, obiectele amintite au parvenit mai ales pe cale comercială, în timp ce în al doilea, filiera extraeconomică se pare că a fost predominantă.

Deci, se poate aprecia că influența Imperiului a fost atestată pe întregul spațiu nord-dunărean, dar într-un grad diferit, care a depins în mare măsură și de conjunctura regională sau chiar internațională a aceluia timp: extinderea hotarelor Imperiului până pe linia Dunării și apoi mai departe (Dacia și teritoriile nord-dunărene ale Moesiei Inferior) și obținerea controlului integral asupra bazinului Mării Negre (garnizoane, baze navale, fortificații, state clientelare/satelite).

- Ați acordat o atenție specială circulației monetare din Dacia Răsăritea-nă, în epocile care au urmat cuceririi romane a Sarmizegetusei și așa-numitei „retrageri aureliene”. Considerați, în baza cercetărilor acumulate până acum, că circulația monetară din lumea dacilor liberi răsăriteni se apropie mai mult de cea a *Barbaricum*-ului propriu-zis sau de cea a provinciilor imperiale de *limes*? Ce se poate spune despre apetența pentru monedă a societății autohtone de la periferia provinciei Dacia Augusti și Moesia Inferior și despre impactul civilizației romane asupra structurilor social-economice locale?

În mare parte, în rândurile anterioare am și dat un răspuns la această întrebare. Totuși, de această dată putem mai mult detalia. Așa-zisa lume a dacilor răsăriteni nu a fost și nici nu s-a manifestat în mod omogen. Alături de factorii economici și politici, nici preponderența organizarea tribală nu favoriza acest lucru. În diferite momente istorice, unul dintre clanuri a ajuns să dețină o poziție proeminentă și a reușit să coalezăze în jurul său o confederație tribală, cum au fost la răsărit de Carpați, cea a costobocilor sau cea a carpile. Oricum, în tabloul pe care încercăm să-l zugrăvim, s-a constatat existența în preajma frontierei a unor schimburi de bunuri regulate și intense, șefii băștinași fiind priviți adesea și ca reprezentanți oficiali ai statului roman, ajungându-se chiar până la utilizarea limbii latine în cadrul diverselor contacte, în timp ce în zonele mai îndepărtate mijloacele de control ale Imperiului au fost mai limitate, mai diferite și mai puțin prezente în chip direct. În acest din urmă caz, supremația romană a fost exercitată mai cu seamă pe cale diplomatică, cadourile/darurile și subvențiile (*stipendia*) având un rol de mare însemnătate. Este evident deci, că diferențierile au fost generate și de poziția geografico-strategică în care s-a situat entitatea studiată. Și în ceea ce privește prezența monedei romane, se poate observa că, dacă în vecinătatea frontierei s-a ajuns chiar la utilizarea ei în cadrul schimburilor, în teritoriile mai îndepărtate ea a fost imobilizată și a reprezentat un semn de prestigiu, preferându-se îndeosebi piesele de metal prețios. În ambele arii însă, moneda a produs schimbări mai substanțiale sau de mai mică amploare, mai rapide în zona învecinată hotarelor sau mai lente în cea situată la o mai mare distanță. Deci, putem afirma că zona Carpaților răsăriteni locuită de către dacii liberi avut un specific, care nu se aseamăna în totalitate (economic, social, politic, etnic etc.) cu cel al provinciilor Imperiului, dar nici de configurația *Barbaricum*-ului propriu-zis.

- Există asemănări, respectiv, diferențe semnificative între situația monetară din secolele II-IV d.Hr. de la răsăritul Carpaților și cea contemporană de la frontiera de nord-vest a Daciei?

Sunt aceste situații de natură să măsoare, fie și parțial, gradul de interdependență dintre societatea imperială romană – în întregul ei, dar mai ales prin componenta sa de frontieră – și ceea ce putem numi „Barbaricum-ul apropiat”, lumea liberă din vecinătatea nemijlocită a limesului imperial?

Foarte interesantă întrebarea dvs. pe care, uneori, mi-am pus-o și eu. Granița de nord-vest a Daciei romane a fost apărată de o puternică și variată linie de fortificații (*limes Porolissensis*). În așezările localnicilor de dincolo de frontieră au fost găsite numeroase obiecte de factură romană, dar și tezaure de monede de argint (*denarii*). Toate acestea indică existența unor legături multiple cu Provincia Dacia, alături de cele economice (comerț a-propiat și de mare distanță), fiind de remarcat și cele de natură politică, parte a unei strategii impetive de tip preventiv. În linii mari, situația de la răsărit de Carpați pare să fi fost asemănătoare cu cea descrisă succint mai sus. Totuși, se pot semna și unele deosebiri. Subliniem în primul rând poziția geografică: în răsărit, spre Dacia romană munții alcătuiau o barieră greu de depășit, iar spre Moesia, enclavale romane nord-dunărene înfățișau o forță economică de mai mică amploare, iar căile de comunicație nu par să fi fost prea dezvoltate. De asemenea, la cele de mai sus se adaugă și factorul demografic care nu poate fi neglijat. Pe când în nord-vest arealul mlăștinos era puțin favorabil condițiilor de trai, versantul răsăritean al Carpaților se deschidea spre văi largi și dealuri acoperite de păduri, unde și-au găsit locul numeroasele așezări băștinașe atestate în această vreme (secolele II-III), dar și mai târziu (secolul IV).

Drept urmare, controlul roman în această zonă a fost mai puțin intens și a permis înmulțirea și extinderea așezărilor, însoțite de sporirea forței militare și politice a localnicilor, vizibilă îndeosebi în cursul diversele atacuri și invazii care au devastat provinciile imperiului. Măsurile la care au recurs autoritățile romane împotriva unor astfel de amenințări au fost cu totul speciale, atât de natură diplomatică, cât și militară: expediții frecvente și de mare anvergură, așa cum o dovedesc izvoarele literare și epigrafice, confirmate și prin deasa utilizare a titlurilor oficiale de „învingător al carpilor” sau „învingător al dacilor” atribuite diferiților împărați din secolele II și III; acțiunile în forță ale romanilor au fost acompaniate uneori de dislocări ale învingătorilor din locurile de baștină și instalarea/colonizarea lor pe teritoriul roman (în Moesia, în secolul I, de către Tib. Plautius Silvanus Aelianus sau la Soporul de Câmpie și Locusteni în secolele II-III). Mai puțin cunoscute din izvoare au fost colonizările unor daci sau germanici care au avut loc în această vreme la frontiera nord-vestică a Daciei.

Așa cum am mai menționat, nu trebuie să înțelegem că acest proces a fost unul unilateral: izvoarele literare abundă în știri și despre captivii romani ajunși în *Barbaricum*, cercetările arheologice confirmând pe deplin această stare de lucruri. Pe lângă un substanțial aport demografic, este de subliniat și transferul unei mâini de lucru calificată și a unei tehnologii de cel mai înalt nivel pentru acele timpuri. Drept urmare, nu este de mirare că, departe de hotarelor romane s-au găsit imitații de vase și amfore, unelte și podoabe confecționate potrivit unor modele sudice, au apărut edificii specifice lumii romane (plan, tehnică, materiale de construcție) ș.a.m.d. Solii, negocieri și luări de ostateci (cazul familiei regelui costoboc Pieporus) au fost utilizate în acțiunile pe care le-am desemnat ca fiind de tip diplomatic și care urmăreau înlăturarea oricărui pericol care amenința Imperiul. Produsele de lux (bijuterii, vase de metal prețios, amfore cu vinuri, ceramica fină, țesături și uleiuri rafinate etc.) și monedele de metal prețios alcătuiau o paletă largă de cadouri/daruri care în cadrul unor solii erau înmânate aleșilor locali pentru le fi atrasă bunăvoința. Banul roman de argint (*denarius*) a fost folosit pe scară largă în cadrul unui sistem care dăinuie sub forme puțin modificate până astăzi: „ajutorul extern economic și militar” destinat să dezamorseze un potențial agresiv și să sprijine aliații. Extrem de numeroasele tezaure de denari romani (aproximativ 120, cu peste 25.000 exemplare) găsite în regiunea prezumtiv ocupată de carpi indică folosirea preponderentă aici a stipendiilor, în cadrul relațiilor de tip clientelar.

- În anul 1998 ați publicat un studiu al cărui titlu era, în sine, provocator: „Circulația monetară din Dacia Răsăriteană și civilizația orășenească timpurie”. Cum ați sintetiza (și, eventual, nuanța/completa), la distanță de 15 ani, teza lansată atunci?

De-a lungul cercetărilor, am constatat că aşezările mai importante din răsăritul Daciei au avut inițial un rol însemnat, religios, economic și politic: centru de cult (cu temple și sanctuare), sediu al șefilor locali religioși și politici, concentrare de instalații și personal specializat cu diferite abilități tehnice ș.a. În jurul acestor nuclee, mai cu seamă a centrului acestora (citadela), s-au aglomerat locuințele personalului aflat în slujba elitei, dar și ale ostașilor, meșteșugarilor și negustorilor, care de obicei gravitau în jurul centrului (citadelei) aşezării. Însă, o civilizație de tip orășenesc, chiar potrivit mentalității antice, însemna mult mai mult: centru care concentra autoritatea religioasă și politică predominantă dintr-un anumit areal geografic, combinate cu o forță militară impunătoare; nucleul unei rețele de aprovizionare și de comunicații (depozite, căruțași, navigatori etc.); existența unor diferențieri sociale, dar și a specializărilor economice (meșteșugărești, comerciale); existența unei arhitecturi adecvate rolului religios, economic și politic asumat de către centrul respectiv (ansambluri de construcții civile și religioase, fortificații ș.a.), însoțit chiar de o tramă stradală sistematică și coerentă etc. Atunci - când publicam *Circulația monetară din Dacia răsăriteană și civilizația orășenească timpurie*, în *Cercetări Istorice*, XVII, 1998, p. 113-127 și *Der Geldum-lauf in Ostdakien und die frühstädtische Zivilisation*, în *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997*, hrsg. B. Kluge si B. Weisser, Berlin, 2000, p. 341-346 -, ca și acum, susțineam că în cazul aşezărilor dacice de la Răcătău, Poiana-Tecuci (identificată uneori cu antica *Piroboridava*) și Barboși pot fi recunoscute unele trăsături caracteristice specifice unor centre urbane incipiente (protourbane), asemănătoare altor *oppida* din Europa temperată din acea vreme. În aceste *davae*, sanctuarele de mari dimensiuni (unele din piatră), locuințele ample (uneori cu etaj), pavajele de piatră, materialele de construcție, lucrate în tehnică de tip elenistic (țigle, olane), numeroasele obiecte de proveniență mediteraniană (vase de metal, arme, chiar obiecte de uz gospodăresc, ceramică de lux, amfore (și imitații), sticlărie, mărgel, podoabe de metal prețios, fildeș și bronz), unelte de bijutier, creuzete, cântare ș.a., toate la un loc atestând existența unui standard de viață diferențiat, ca și a unei elite. Cea mai intensă locuire și inventarul cel mai bogat a fost datat în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului II/începutul secolului I î. Chr. și războaiele daco-romane.

În sprijinul celor de mai sus, se adaugă și descoperirile monetare: în cele trei stațiuni (Barboși, Poiana, Răcătău) au fost găsite peste 90% din toate monedele apărute în aşezările Daciei răsăritene; se remarcă prezența chiar a unor ștanțe. Încetarea bruscă a locuirilor respective nu ne-a permis să întrevădem care ar fi fost evoluția lor ulterioară. În acest context, un caz aparte îl reprezintă citadela de la Barboși-Galați, unde distugerile antice și contemporane – în ciuda materialelor arheologice și a dovezilor epigrafice apărute – au făcut imposibilă conturarea și evaluarea dimensiunilor unui eventual centru orășenesc. Cât privește alte aşezări locale din răsăritul Carpaților ale căror începuturi se datează înainte de războaiele daco-romane (Brad, Tg. Ocna, Moinești – jud. Bacău, Bâta-Doamnei, Cozla, Piatra Șoimului (Calu) – jud. Neamț, Bunești – jud. Vaslui, Butuceni – R. Moldova ș.a.), excluzând pe cele menționate, în lipsa unor investigații complete potrivit tehnicilor actuale (de exemplu, aerofotogrametria sau rezistivitatea solului), dar și a insuficienței sau chiar a suspendării finanțărilor destinate cercetărilor arheologice, nu ne permitem să avansăm ipoteze credibile.

Dan Negrescu

Dionisie Exiguul, părinte al erei și ordonator al ierarhilor

Împăratul sub a cărui domnie s-a născut Dionisie Exiguul, Leon I, el însuși originar din ținuturile Romaniei dunărene¹, de unde și-a început cariera ca tribun militar, a fost cel dintâi suveran al Imperiului de Constantinopol care a fost consacrat pe tron de un patriarh, în persoana lui Anatolie. Doar un an mai târziu, Leon I avea de făcut față unei crize declanșate la vârful ierarhiei Bisericii odată cu alegerea în scaunul Patriarhiei de Alexandria a unui monofizit și, probând astfel că actul consacrării religioase a urcării pe tron nu era limitat la o valoare pur simbolică, solicită, printr-o circulară, îndrumarea tuturor ierarhilor creștini din Imperiu – pentru noi fiind deosebit de relevant faptul că el urmează conduita cerută de episcopii și mitropoliții din ținuturile sale de origine². Împăratul Leon I avea să treacă la cele veșnice în 474, dată la care, foarte probabil, Dionisie Exiguul își primea educația elementară, cel mai probabil în mănăstirile provinciei, într-o Scitie a Tomisului (Dobrogea de astăzi) ale cărei elite militare, religioase și social-politice timoraseră în câteva rânduri, în cele trei generații precedente, centrul imperial de la Constantinopol³. Școala teologică de la Tomis avea deja, în acea epocă, un prestigiu universal, format grație unor teologi precum Gherman și Ioan Cassian, deja menționatul Teotim I (apărătorul lui Ioan Gură-de-Aur) sau Petru, profesorul de religie al lui Dionisie, care va deveni mai târziu, de asemenea, episcop de To-mis. Contemporan cu Dionisie Exiguul, față de care era mai tânăr cu câțiva ani, poate un deceniu, Leontius Myzantinus va deveni, în chiar vremea în care Dionisie va ajunge secretar papal la Roma, unul din lideri de frunte ai redutabilei „loji a călugărilor sciți”, care se va afla în spatele revoluției generalului Vitalian din anii 513-518⁴, revoluție pe al cărui val va accede la putere elita grupată în jurul ultimului mare împărat al Romaniei universale, Iustinian.

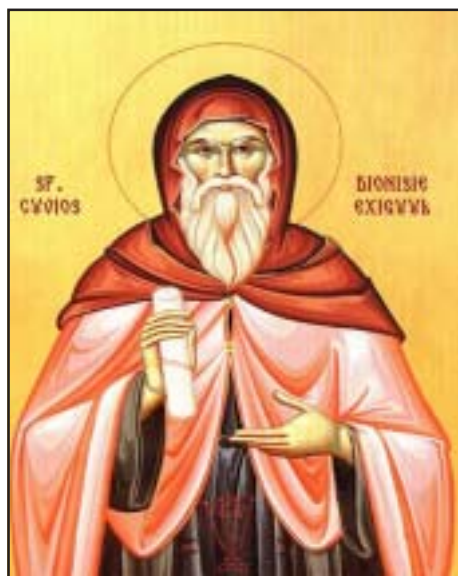
¹ Din *Dacia in Illiricum* (Dacia Aureliană), mai precis

² Răspund la scrisoare (cerând respectarea deciziilor sinodale de la Chalcedon și înlăturarea monofizitului Timotei Elur) mitropolitul Valerianus de Marcianopolis (de Moesia Inferior) și episcopii săi sufragani Teotim al II-lea de Tomis, Marcianus de Abrittus, Martialis de Appiaria, Petrus de Novae, Marcellus de Nicopolis, Monofilus de Durostorum, Dittas de Odessos.

³ În anii 368-369, aflat în regiunea dobrogeană în contextul campaniei sale împotriva vizigoților, împăratul Valens (care încercase să impună arianismul în Scitia Minor) este înfruntat de mitropolitul Brethanion al Tomisului și trebuie să cedeze. În generația următoare, un alt episcop al Tomisului, Teotim I, discipol al legendarului Ulfilas, realizează primele convertiri la creștinism în rândul hunilor, care-și făcuseră apariția la gurile Dunării începând cu anul 376, -legăturile astfel create avându-și partea lor de contribuție la evoluția evenimentelor din epoca hunocratică, epocă ce-l va aduce în prim-plan pe un alt exponent al provinciei Scitia Minor: generalul Flavius Aetius, învingătorul lui Attila de la Câmpiile Catalaunice, cu care, altminteri, cooperase în numeroase situații (și familia sa avea să procedeze la fel în timpul urmașilor *Bicului lui Dumnezeu*), până la asasinarea sa din dispoziția cercurilor imperiale.

⁴ Fie-ne îngăduit să semnalăm că toate aceste evenimente și procese majore implică societatea de pe ambele maluri ale Dunării (spre exemplu, armata generalului Vitalian cuprinde, potrivit cronicarului Malalas, alături de provinciali sciți, și contingente însemnate ale din teritoriile controlate de goți și huni), fapt care ne îndeamnă să reevaluăm imaginea *Dacia amissa*/Dacia abandonată, încă dominantă în istoriografia noastră.

*Dionisie Exiguul este – poate inevitabil, poate și datorită unor opțiuni personale – tributar acestor determinații, care fac din cea mai mică provincie a imperiului (aflată, să nu uităm, la cea mai apropiată frontieră de capitala lui Constantin) o piesă de prim rang a politicii globale. Inves-tigații mai atente indică însă faptul că acest strălucit cărturar străromân nu este doar o rotiță în angrenajul istoriei, ci un participant activ, a cărui implicare în desfășurarea evenimentelor abia începe să se limpezească. Context în care vă propunem spre atenție unul din textele esențiale ale doctrinei socio-organizaționale pe care, de pe poziția de secretar papal și profesor de dialectică la Academia din Vivarium, Dionisie Exiguul a promovat-o înăuntrul sacerdoțiului creștin: **Regulae ecclesiasticae sanctorum pontificum**⁵.*

Scopul excursului secvent nu este acela de a relua un adevăr recunoscut și devenit aproape clișeu, dacă n-ar fi esențial, anume acela că Dionisie Exiguul este „tatăl erei creștine”⁶. Finalitatea este aceea de a vedea prin chiar texte cum un traducător se impune ca o autoritate, iar acest lucru îl vom argumenta cu cele traduse de Dionisie din greacă referitor la canoanele ecleziastice. Fără a încerca nicidecum o sugestie polemică, trebuie să subliniem că, deși în mare, grecești la origine, canoanele amintite s-au impus în lumea occidentală și nu numai ca fiind dionisiene, într-atât era de mare încrederea în cunoașterea latinei (dar și a limbii grecești) de către Dionisie Exiguul. De fapt, în mărturiile admirative referitoare la Dionisie, revin aproape mereu aceleași sublinieri, după cum vom vedea în cele traduse mai jos, anume cunoașterea limbilor latină și greacă, calculul Pascal și, nu o dată, originea scitică a cărturarului. Într-un preambul adresat cititorului, se spune că „Cu adevărat, acesta este Dionisie Exiguul, cel care, lăsând la o parte profana enumerarea a anilor prin olimpiade, sau consuli, sau perioade de 15 ani, cel dintâi a început

să noteze timpurile de la întruparea lui Christos și a definit ciclul pascal de 95 de ani, sub consulatul, nu al lui Fl. Mavortius, ci al lui Fl. Philoxenus și Anicius Probus cel tânăr în a treia perioadă de 15 ani, adică anul 525 al lui Christos, după cum mărturisește Dionisie însuși în întâia epistolă pascală către episcopul Petronius”⁷. Pentru a fi și mai convingător, editorul, profitând și de faptul că are cu ce, prefațează textul Canoanelor cu câteva referințe pe care considerăm oportun să le redăm mai jos, în traducere desigur, formându-ne astfel o imagine complexă despre cărturarul *scit* prin origine, roman prin adopție, ca să-l parafrazăm pe unul dintre admiratori.

Cassiodor⁸ îi dedică un spațiu apreciabil lui Dionisie Exiguul în *Despre învățătura scrierilor divine*. Iată memorabilele rânduri: „Chiar și azi Biserica ortodoxă⁹ naște bărbați iluștri, strălucitori în străfulgerarea podoabei principiilor dovedite. Căci, chiar în vremurile noastre a trăit și călugărul Dionisie, de neam scit, dar cu totul roman prin obiceiuri și întru totul învățat în ambele limbi; a dat fapturilor sale întreaga moderație pe care o aflase citind în cărțile Domnului. Scripturile divine le-a comentat și le-a înțeles cu o atât de mare dorință de cunoaștere, încât despre orice fragment ar fi fost întrebat, ar fi avut pregătit răspunsul, cunoscător și fără vreo amânare. Căci era în el, alături de o mare înțelepciune, și nefățarnicie, alături de învățătură și modestie, alături de bogăția vorbirii, și măsură; încât nu se punea mai presus de nimeni, nici de cei mai umili servitori dar era plin de o demnitate fără echivoc în convorbirile

⁵ Preambul la programul de studii CSDR Lucas “Coordonate străromâne”

⁶ Vezi Coman 1956, Vornicescu 1984, Negrescu 2012

⁷ Migne LXVII, col. 137

⁸ Senatorul Aurelius Cassiodorus, devenit mai apoi abate al mănăstirii Vivarium

⁹ În textul latin *catholica Ecclesia*; pentru înțelesul special al termenului în epocă, a se vedea Negrescu 2012, p.36, nota 12

purtate cu conducătorii. El a fost chemat de Ștefan, episcopul din Salona, pentru ca, din versiunile grecești să transpună, după regulile proprii, canoanele bisericești, astfel încât, limpede și priceput fiind, le-a rânduit prin marea strălucire a elocinței sale pe cele ce astăzi le îmbrățișează Biserica Romană. Acestea se cade să le citiți cu strădanie, să nu părem cumva că ignorăm cu vinovăție rânduielile bisericești atât de folositoare. A tradus de asemenea din greacă în latină multe altele ce-i pot servi folosinței bisericești”¹⁰.

Beda Venerabilul, în *Despre socotirea timpului*, cap. 45, notează: „Înșiruirea timpurilor este stabilită întâi prin trecerea primului circuit de zece ani, ceea ce socotitorii greci au cercetat în anii conducătorului Dioclețian; dar Dionisie, demnul de cinstire abate din orașul Roma, înzestrat cu o remarcabilă cunoaștere a ambelor limbi, adică atât greacă cât și latină, descriind circuitele pascale, nu a voit, după cum însuși mărturisește, să le lege de amintirea unui nelegiuit prigonitor, ci a ales mai degrabă să lege timpurile pornind de la Întruparea Domnului nostru Isus Christos; pentru ca începutul speranței noastre să ni se vădească mai cunoscut”¹¹. Același, în *Cronica* sau cartea *Despre cele șase vârste*, anul 4480 de la Facerea lumii: „Dionisie a însemnat în scris cercurile pascale începând de la anul 532 al dumnezeieștii Întrupări, care este anul 248 al lui Dioclețian, după consulatul lui Lampadiu și Oreste”¹².

Din lucrarea *Despre scriitorii ecleziastici*, a lui Ioannes Thritemius¹³, aflăm: „Abatele roman Dionisie, supranumit și Exiguul (cel Mic), bărbat mare însă și preavestit prin talent și știință, adânc cunoscător întru Sfintele Scrieri, iar întru învățarea scrierilor profane deosebit de știutor, strălucit prin vorbirea-i greacă și latină, distins socotitor al timpurilor, a scris în latină nenumărate lucrări nu foarte întinse. Dintre acestea eu le-am aflat pe cele de mai jos: Marele ciclu Pascal de la anul 532; a tradus din greacă în latină Viața Sfântului abate Pahomie, cartea lui Grigore din Emesa Despre Crearea omului și scrierile episcopului Proteriu din Alexandria către papa Leon, și alte câteva. Și-a început ciclul în anul Domnului 531. A devenit celebru în vremea marelui Iustinian, la anul 540”¹⁴.

În *Analele ecleziastice* ale cardinalului Ceasar Baronius¹⁵ se scrie: „Dacă fidelitatea și priceperea în a traduce și curăția supremă în a publica ar fi căutate, nu s-ar putea găsi vreo ediție mai corectă și precisă decât cea care a fost elaborată de acel măreț, deși porecla este de Dionisie cel Mic (Exiguul), a cărui admirabilă pricepere în ambele limbi și distinsă integritatea a moravurilor, mirabil le dezvăluie Cassiodor în pline de demnitate laude”¹⁶.

Într-o lucrare, intitulată, *Despre scriitorii ecleziastici*, a cardinalului Robertus Bellarminus¹⁷, citim următoarele: „Dionisie Exiguul, de neam scit, dar roman prin moravuri, poreclit cu toate acestea „cel Mic”, dar cel prea mare prin învățătură și sfințenie, a trăit pe vremea regelui Teodoric în Italia, și a urmașilor săi; în anul 527 a scris Ciclul Pascal și, lăsând de o parte numărătoarea profană a anilor de la conducerea nelegiuitului prigonitor Dioclețian, a început să numere de la Întruparea Domnului Isus Christos. A redactat și *Colecția sacrelor canoane*, din Conciliile Bisericii Catolice”¹⁸. I-au urmat pilda mai apoi Martinus Braccarenensis și Cresconius”¹⁹.

* * *

Înainte de a reda în traducere mult pomenitele canoane, ale căror prevederi sunt de o incontestabilă actualitate de la vest la est și invers, să subliniem din nou că autoritatea lor este dată nu atât de sursă, ci de traducător, după cum s-a putut remarca și din referințele de mai sus. Este și motivul pentru care Dionisie Exiguul trebuie considerat un adevărat rânduitor, ordonator al ierarhiilor.

¹⁰ Migne LXII, col. 139. Pentru întregul fragment referitor la Dionisie Exiguul, vezi Cassiodor/Negrescu 1996, cap. XXIII

¹¹ Migne LXVII, col. 139. *Testimonia aliquot de Dionysio Exiguo, eiusque Latina canonum eccle-siasticorum interpretatione.*

¹² Migne LXVII, col. 139-140.

¹³ Johann Heidenberg, 1462-1516, abate lexicograf și criptograf german, născut în localitatea Trit-tenheim

¹⁴ Migne LXVII, col. 140

¹⁵ Cesare Baronio, 1538-1607, cardinal și istoric ecleziastic, născut la Sora, în Italia

¹⁶ Migne LXVII, col. 140

¹⁷ Roberto Francesco Bellarmino, 1542-1621, cardinal iezuit, ulterior canonizat, născut la Montepul-ciano în Italia

¹⁸ Vezi nota 3

Cu modestia-i (re)cunoscută, Dionisie îi scrie ierarhului său următoarea prefață (fragment):

„Demnului de cinstire domn și Părinte al meu, episcopului Ștefan, Dionisie Exiguul întru Domnul sănătate. Chiar dacă mult îndrăgitul nostru frate Laurențiu, prin asiduă și familiară îndemnare a îmboldit smerenia mea spre a tălmăci din greacă rânduielele ecleziastice – supărat, cred eu, de învălmășeala vechii traduceri – totuși mi-am asumat truda primită, în aceeași măsură din considerație față de Fericirea ta căruia, Christos Atotputernicul Dumnezeu, privind cu fireasca-i pietate către neamuri, i-a dat demnitatea supremului sacerdoțiu. Și astfel, printre prea multele podoabe ale virtuții, cu care împodobești Biserica Domnului prin sfințenia moravurilor, păstrând chiar preasfintele legiuri rânduite la adunările pontificale prin grația lui Dumnezeu, ai dat măsură și clerului și mulțimii printr-o desăvârșită conducere; nicidecum mulțumit de moravul veacului nostru, prin care mai lesne dorim să fi recunoscute cele drept decât să le făpuim, ci alăturat ajutorului divin, tu înfăptuiești întâi cele ce sfătuiești să se facă, pentru a le fi de folos credincioșilor prin exemplul cel mai eficient. Chiar dacă mare este autoritatea celui ce poruncește, aceleași sunt dintru început poruncile celui ce împlinește învățătura neclintită a învățăturilor ecleziastice, care rămânând neatinsă le oferă tuturor creștinilor răsplata veșnicei îndreptări, iar prin aceasta sfinții episcopi vor fi întăriți prin părințești rânduiele, iar neamurile supuse se vor deprinde cu pildele spirituale. În primul rând am tradus din greacă canoanele numite „ale Apostolilor”²⁰.

Să urmărim în continuare, meditând și asupra traducătorului, și asupra actualității făptuirii sale.

Rânduielele ecleziastice ale Sfinților Apostoli²¹

- I* Episcopul să fie înscăunat de doi sau trei episcopi.
- II* Preotul să fie sfințit de un singur episcop, la fel diaconul, și ceilalți clerici.
- III* Dacă vreun episcop, sau preot, în afara rânduielii Domnului, aduce spre ofrandă deasupra altarului altele: adică miere, sau lapte, sau siceră²² în loc de vin, sau unele sleite, sau zburătoare, sau anumite viețuitoare, sau legume, făptuind potrivit hotărârii Domnului, la timpul potrivit să fie depus.
- IV* Nu e îngăduit să fie aduse la altar altele decât spice noi și struguri; și ulei pentru lumini și tămâie, adică ceea ce se arde în timpul celebrării sfintei dăruiri.
- V* Toate poamele rămase să-i fie trimise acasă episcopului, dar și preoților, ca roade ale pământului și să nu fie date în altar. Nu încape în doială în legătură cu ceea ce se împarte episcopilor și preoților, și diaconilor și celorlalți clerici.
- VI* Episcopul sau preotul în nici un chip să nu-și părăsească propria soție sub pre-textul credinței; dacă o alungă să fie excomunicat, dar și dacă perseverează în a o respinge, să fie înlăturat.
- VII* Episcopul, sau preotul, sau diaconul să nu-și asume niciodată griji lumești; altminteri, să fie înlăturat.
- VIII* Dacă vreun episcop, sau preot, sau diacon va fi serbat sfânta zi a Paștilor împreună cu evreii înainte de echinocțiul de primăvară, să fie înlăturat.
- IX* Dacă vreun episcop, sau preot, sau diacon, sau oricine din lista sacerdotală, după împlinirea ofrandei, nu se va cumineca, să spună pricina încât, dacă e explicabilă, să-și urmeze iertarea; dacă n-o spune, să fie lipsit de cuminecare, întocmai ca acela care se arată pe față din cauza rănii, stârnind bănuiala că acela care a sacrificat nu a oferit pe drept.
- X* Toți credincioșii care se adună laolaltă în biserică și, ascultând Scripturile, nu se străduiesc întru rugăciune și nici nu primesc sfânta cuminecare, asemeni celor ce zgâlție neliniștile Bisericii, se cuvine să fie lipsiți de cuminecare.
- XI* Dacă cineva se roagă fie și acasă cu un excomunicat, acesta să fie lipsit de cuminecare.
- XII* Dacă cineva se roagă împreună cu un cleric pedepsit, ca și cu un cleric obișnuit, să fie pedepsit.

¹⁹ Migne LXVII, col. 140

²⁰ Migne LXVII, col. 140-141. *Codicis canonum ecclesiasticorum Dionysii Exigui praefatio.*

²¹ Migne LXVII, col. 141-148, *Regulae ecclesiasticae sanctorum pontificum.*

²² Băutură spirtuasă la evrei.

XIII Dacă vreun cleric sau laic oprit de la cuminecare, se grăbește către un alt oraș cuminecând și este sprijinit datorită scrisorilor de recomandare, atât cei ce l-au sprijinit, cât și cel sprijinit să fie lipsiți de cuminecare. Celui excomunicat să-i fie respinsă până și mustrarea, ca unuia care a mințit și a amăgit Biserica lui Dumnezeu.

XIV Episcopului nu-i este îngăduit ca, părăsindu-și propria parohie, să pătrundă într-una străină, chiar constrâns fiind de cei mai mulți. Doar dacă nu cumva îl obligă vreo cauză explicabilă, după cum el ar putea să le aducă mai mult folos hotărârilor din acel loc, iar în cauza credinței ar putea prevedea ceva negreșit. Dar aceasta să nu o încerce cu de la sine putere, ci pornind de la judecata mai multor episcopi și să o ducă la bun sfârșit după suprema rugămintă a tuturor.

XV Dacă vreun preot, sau diacon, sau cineva din rândul clericilor, părăsindu-și propria parohie, se îndreaptă spre alta și, mutându-se cu totul, în afara convingerii episcopului său, se oprește într-o parohie străină, pe acesta să nu-l mai îngăduim să slujească pe viitor; mai ales, dacă, chemat de episcop, nesocotește să se întoarcă, stăruind în rățacirea sa. Să cuminece totuși acolo ca laic.

XVI Episcopul despre care se știe că-i adăpostește pe cei amintiți, dacă nesocotește întreruperea hotărâtă împotriva acelor, luându-i drept clerici, să fie lipsit de cuminecare ca un dascăl al tulburării.

XVII Dacă cineva, după botez, s-a unit într-o a doua căsătorie, sau a avut concubină, nu poate fi episcop, nici preot, sau diacon, sau orice altceva din rândul slujitorilor serviciului divin.

XVIII Dacă cineva își ia o văduvă, sau o femeia părăsită, sau o prostituată, sau o sclavă sau pe vreuna din acelea care se vând vederii publicului, nu poate fi episcop, sau preot, sau diacon, sau în rândul celor ce deservesc serviciul divin.

XIX Cel ce ia în căsătorie două surori sau pe fiica fratelui, nu va putea fi cleric.

XX Clericul care deservește garanții să fie înlăturat.

XXI Scopitul, fie că a ajuns așa prin vicleniile oamenilor, fie că i-au fost retezate cele bărbătești întru prigonirea lui, fie că așa s-a născut, este demn să devină episcop.

XXII Dacă cineva se taie pe sine, adică își retează părțile bărbătești, să nu devină cleric, căci este propriul său ucigaș și dușmanul întemeierii dumnezeiești.

XXIII Dacă cineva, cleric fiind, se scopește, să fie cu totul pedepsit, căci este propriul său ucigaș.

XXIV Dacă un laic se scopește, trei ani la rând să fie lipsit de cuminecare, căci s-a vădit a fi înșelătorul propriei sale vieți.

XXV Episcopul, sau preotul, sau diaconul care este prins în timp ce preacurvește, sau jură strâmb, sau fură, să fie depus. Totuși, să nu fie lipsit de cuminecare. Căci Scriptura spune: Dumnezeu nu va pedepsi de două ori pentru același lucru.

XXVI La fel și ceilalți clerici se vor supune aceleiași prevederi.

XXVII Pe cei necăsătoriți însă, care s-au înălțat către cler, îi sfătuim: dacă vor voi, să-și ia neveste; dar numai cititorii și cantorii.

XXVIII În legătură cu episcopul, sau preotul, sau diaconul ce-și bate credincioșii care greșesc, sau pe necredincioșii nedrept făptuitori, voind prin aceasta să-i facă temători, sfătuim să fie înlăturați de la slujire, căci niciunde Dumnezeu nu ne învață așa ceva. Dimpotrivă, Însuși când a fost lovit, n-a lovit înapoi, când era blestemat, n-a blestemat, când se arată, nu ne amenință.

XXIX Dacă un episcop, sau preot, sau diacon, depus pe drept din pricina neîndoielnicilor fărădelegi, ar fi îndrăznit să se atingă de serviciul ce i-a fost încredințat odinioară, să fie cu totul despărțit de Biserică.

XXX Dacă un episcop, sau preot, sau diacon și-a obținut această demnitate prin bani, să fie înlăturat și el și rânduitorul său și să fie despărțit de cuminecare prin toate felurile, precum Simon Magul de Petru.

XXXI Dacă un episcop, folosindu-se de puterile veacului, ar lua în stăpânire Biserica, să fie depus și să fie despărțit toți cei care îi dau cuminecarea.

XXXII Dacă vreun preot, disprețuindu-și episcopul, ar trece de o parte și și-ar înălța un alt altar, fără a avea ce să-i reproșeze episcopului în privința pietății și a dreptății, să fie depus ca

unul ce se arată a fi ibovnicul întâietății; și ceilalți clerici care au consimțit la aceasta, să fie depuși, iar laicii – înlăturați. Aceasta se cade să se facă după prima, sau după a doua, sau după a treia rugămintă stăruitoare a episcopului.

XXXIII Dacă un preot, sau un diacon, este înlăturat de episcopul său, nu e îngăduit ca el să fie primit de un altul, ci doar de către acela care l-a înlăturat; excepție fiind situația în care episcopul, despre care se știe că l-a îndepărtat, a murit între timp.

XXXIV Nici unul dintre episcopii peregrini, sau dintre preoții sau diaconii de acest fel să nu fie privit cu respect fără scrisori de recomandare, iar când prezintă înscrisurile, acestea să fie discutate cu mare atenție și astfel să fie admise, iar dacă se vădesc în mai mică măsură predicatori ai pietății, cele trebuincioase lor să nu le fie puse la dispoziție și să nu fie admiși la cuminicare în nici un fel, căci multe înscrisuri se arată prin înșelătorie.

XXXV Se cuvine ca episcopii fiecărui neam să știe cine e considerat cel dintâi dintre ei, pe care să-l socotească cap al lor și să nu îndeplinească nimic dincolo de cunoștința aceluia, care singură i se potrivește fiecăruia în propria parohie sau în casele de la țară ce-i sunt supuse; dar nici acela să nu facă nimic în afara cunoașterii tuturor; iar astfel va fi armonie desăvârșită și va fi slăvit Dumnezeu prin Christos întru Sfântul Spirit.

XXXVI Episcopul să nu îndrăznească să facă numiri de preoți în afara propriilor hotare, în orașele sau în satele ce nu-i sunt supuse prin nici o jurisdicție; dacă s-a dovedit ca a făcut aceasta în afara cunoștinței acelora ce păstoresc acele orașe sau sate, să fie depus și el și cei ce au fost numiți de el preoți.

XXXVII Dacă un episcop nu-și îndeplinește îndatorirea și și-a atras îngrijorarea poporului, să fie lipsit de cuminicare până când va consimți potrivit și ascultarea; la fel și preotul, și diaconul. Dacă însă a stăruit și n-a fost primit nu pentru neclintirea sa, ci din pricina ticăloșiei poporului, acela să rămână totuși episcop; clericii să fie însă lipsiți de comuniunea cetății, cu atât mai mult cu cât nu s-au dovedit învățători ai poporului neascultător.

XXXVIII De două ori pe an să fie celebrate conciliile episcopilor; pentru ca dogmele pietății să fie cercetate între ei și să fie îndepărtate neînțelegerile ecleziastice izvorâte din ele; prima dată în săptămâna a patra a Rusaliilor; a doua oară în ziua a douăsprezecea a lunii Hyperbereteus, adică, după romani, a patra a idelor lui octombrie.

XXXIX Episcopul să aibă grija tuturor treburilor ecleziastice și pe acelea să le împartă precum Dumnezeu le privește cu atenție; și să nu-i fie îngăduit nicidecum să se atingă de vreuna din acelea sau să le dăruiască propriilor părinți cele ce sunt ale lui Dumnezeu. Dacă sunt săraci, să le dea precum săracilor, ca nu cumva prin împrejurarea favorabilă acelora, să fie prădate cele ale Bisericii.

XL Preoții și diaconii să nu încerce să facă nimic în afara episcopului. Căci poporul Domnului i-a fost lui încredințat și pentru sufletele acelora el are de gând să dea înțelegerea. Să fie totuși și lucruri vădite aparținătoare episcopului (dacă totuși le are pe ale sale) și vădite dumnezeiești spre a avea puterea ca, murind el episcopul dintr-ale sale, precum a voit, să le părăsească în favoarea celor ce le-a voit. Și nici să nu taie aceia la mijloc, sub pretextul lucrurilor ecleziastice, cele ce sunt dovedite ca fiind ale episcopului; căci poate are fie soție, fie copii, sau apropiați, sau sclavi. Drept este și la Dumnezeu și în fața oamenilor acest lucru, pentru ca nici Biserica să nu sufere pagubă prin necunoașterea lucrurilor pontifului, nici episcopul, nici apropiații săi să nu fie pe liste de proscripție sub acoperământul Bisericii, iar cei ce țin de el să cadă în procese, iar moartea lui să fie supusă nedreptăților și faimei rele.

XLI Am sfătuit înainte ca episcopul să aibă lucrurile Bisericii în puterea sa. Căci dacă i-au fost încredințate prețioasele suflete ale oamenilor, cu atât mai mult e necesar ca el să poarte grija banilor și astfel, prin voința sa, toate să fie împărțite prin preoți și diaconi celor lipsiți și toți să fie slujiți cu teamă și adâncă neliniște. Cele ce lipsesc dintre acelea (dacă chiar lipsesc) pentru nevoile sale, însuși să le dobândească și pentru folosințele fraților peregrini, încât nimic să nu le poată lipsi acelora cu totul. Căci legea lui Dumnezeu ne învață că aceia ce-i sunt slujitori altarului, să pască din altar, căci nici ostașul nu slujește împotriva dușmanului cu arme cumpărate din propria soldă.

- XLII   *Episcopul, sau preotul, sau diaconul ce slujește beției zarurilor; să înceteze, sau neîndoielnic să fie pedepsit.*
- XLIII   *Subdiaconul, sau cititorul, sau cantorul, făcând la fel, să fie lipsit de cuminecare; la fel și laicii.*
- XLIV   *Episcopul, sau preotul, sau laicul, dacă pretinde dobândă de la datornici, să înceteze, sau neîndoielnic să fie pedepsit.*
- XLV   *Episcopul, preotul sau diaconul care s-a rugat împreună cu ereticii, să fie doar lipsit de cuminecare; dacă însă i-a îndemnat pe clerici să facă astfel, să se roage adică, să fie pedepsit.*
- XLVI   *Sfătuim ca episcopul sau preotul care respectă botezul ereticilor, să fie pedepsit; ce înțelegere a lui Christos poate fi către Belial? Sau ce parte din credincios cu necredinciosul?*
- XLVII   *Episcopul sau preotul care l-ar boteza din nou pe cel ce a avut botezul urmând adevărul, sau nu l-ar boteza pe cel spurcat de nelegiuți, să fie depus ca și cum ar lua în derâdere crucea și moartea Domnului fără a discerne între preoții falși și cei de drept.*
- XLVIII   *Dacă vreun laic și-ar alunga propria soție, luându-și alta, sau pe vreuna părăsită de altul, să fie lipsit de cuminecare.*
- XLIX   *Dacă un episcop, sau preot, nu ar boteza conform învățaturii Domnului, în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Spirit, ci întru cele trei laolaltă fără specificare, să fie decăzut.*
- L   *Dacă un episcop, sau preot, nu ar celebra întreita scufundare a misterului unic, ci ar scufunda o singură dată în timpul botezului, ceea ce ar părea să se facă întru moartea Domnului, să fie depus, căci Domnul nu ne spune „botezați întru moartea mea” ci „mergând, învățați toate neamurile botezându-le în numele Tatălui, și al Fiului, și al Sfântului Spirit”.*

Bibliografie selectivă:

- Cassiodor/Negrescu 1996
 Cassiodor, Dan Negrescu (ed. & trad.), *Despre învățătura scrierilor divine & Despre abatele Eugipiu și despre abatele Dionisie*, în *Altarul Banatului* nr. 1-3, 1996, pp. 74-76
- Coman 1956
 Coman, I.G., *Patrologie, Manual pentru uzul studenților de la institutele teologice*, București
- Coman 1979
 Coman, I.G., *Scriitori bisericești din epoca străromână*, Ed. Institutului Biblic, București
- Migne 1865
 Migne, J.P., *Patrologia Latina*, Paris
- Negrescu 2012
 Negrescu, Dan, *Patristica perennia aucta*, Ed. Universității de Vest, Timișoara
- Vornicescu 1984
 Vornicescu, Nestor, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova

Claudia S. Popescu, Laurențiu Nistorescu

Însemnare despre armistițiul de Paști de la Tomis

În primăvara anului 600, peste orașul Tomis, metropola provinciei romane Scitia Minor, s-a abătut foametea chiar pragul sfintelor sărbători ale Învierii¹. Cauza era una lumească: cea mai importantă cetate portuară din Pontul Stâng, care începuse deja să poarte supranumele Constantia, era asediată de avari. Aceștia își instalaseră corturile în jurul orașului încă din toamna anului 599, înainte ca tomitanii să apuce să-și strângă întreaga recoltă. Aprovizionarea pe mare fusese, la rândul ei, stânjenită și de vremea rea de peste iarnă, și de vasele cu care se înzestraseră avarii, dar și de lipsa de elan a funcționarilor de la curtea imperială de a veni în ajutorul celei mai apropiate provincii de graniță. Acest episod, care este istorisit în celebra *Istorie Bizantină* a lui Teofilact Simocata², a atras arareori atenția cercetătorilor, puținele referințe care i-au fost acordate vizând mai ales caracterul insolit al întâmplării – în vreme ce semnificațiile și realitățile profunde pe care acest gest într-adevăr excepțional le reflectă au rămas aproape cu totul neinvestigate³. În opinia noastră, acest episod, precum și contextul mai larg căruia îi aparține, anume războiul romano-slavo-avar din anii 582-602, este de natură să ne ofere o imagine mai clară a complexului de evenimente, motivații și implicații care au desăvârșit, la cumpăna dintre secolele VI și VII, prima decuplare a blocului romanității dunărene de centrul imperial configurat în jurul Noii Rome. Acest proces s-a declanșat (poate este util să facem aceste precizări, întrucât nici semnificația evenimentelor de la începutul secolului VI nu a atras mai multă atenție în istoriografia noastră) în deceniul al doilea al secolului, odată cu insurecția condusă de generalul Vitalian din Zaldapa, pe atunci comandant al milițiilor provinciei Tracia. Insurecția nu constituia o simplă rebeliune militară, fapt dovedit de puternicele conexiuni pe care mișcarea, dar și Vitalian însuși, le avea cu influența și inovativa grupare teologică a călugărilor scito-dobrogeni. În plus, procesul avea fundamente profunde, recunoscutibile în tendințele centrifuge pe care blocul romanității dunărene (la a cărei individualizare contribuiau major atât unitatea de substrat traco-geto-dacic, cât și determinismele socio-geografice și economice) le manifestase atât în timpul dinastiei Severilor⁴ și în epoca anarhiei militare⁵, cât și în contextele create de regimul hunocratic și, mai apoi, de formațiunile tardeno-dacice⁶. Insurecția lui Vitalian s-a încheiat, se știe, cu cooptarea generalului străromân la conducerea imperiului, ca secretar al împăratului Iustin⁷, iar epoca de restaurație patronată de nepotul acestuia, împăratul Iustinian, a estompat, pentru încă două

¹ Comunicare din cadrul programului de studii CSDR Lucus „Coordonate străromâne”

² Simocata VII, 13, 1-7

³ Episodul nu este nici măcar amintit în capitolul dedicat interferenței avarilor timpurii cu istoria daco-romanilor (Stanciu 2010, pg. 849-859)

⁴ Ascensiunea lui Septimius Sever, fondatorul primei dinastii imperiale romane originară din afara Italiei, s-a bazat într-o covârșitoare măsură pe complexul militar-economic format în jurul limesului dunărean, care a fost și principalul beneficiar al epocii severiene.

⁵ Amplitudinea proceselor separatiste patronate de guvernatorii militari Ingenius, Regalianus și, parțial, Aureolus, nu a fost depășită, al scara Imperiului Roman din secolul III, decât de secesionismul Siriei sub Zenobia și de cel al așa-numitului „Imperiu Galic”.

⁶ Avem în vedere, prin această etichetă, formațiunile politico-militare create pe teritoriul vechii Dacia Magna, în ajunul și după prăbușirea unității de comandă a conglomeratului etno-politic ajuns sub hegemonia hunilor în epoca Rua-Atilla – cele mai reprezentative fiind Gothia și Gepidia.

⁷ În anul 520, Vitalian va fi desemnat consul, pentru a fi asasinat mai târziu, împreună cu consilierii săi Paulus și Celerinus, în urma unor intrigi de palat.

generații, tendințele centrifuge din provinciile dunărene. Însă cauzele și motivațiile acestor tendințe n-au dispărut⁸, ele urmând să răbufnească din nou, cu putere, în contextul creat de războaiele romano-avaro-slave, sub forma insurecției lui Focas din anul 602.

Episodul armistițiului de Paște de la Tomis⁹ reflectă tocmai acel moment de acumulare a tensiunilor din ajunul insurecției lui Focas, numeroase personaje implicate într-o formă sau alta (și de o parte sau alta) în mișcarea lui Focas făcându-și simțită prezența și viitoarea aliniere politică în contextul legat de asediul cetății dobrogene. Să trecem în revistă faptele, urmând relatarea lui Teophilact Simocata, deloc amabilă față de adversarii împăratului Mauricius¹⁰, fie ei avari sau romanici. În luna mai a anului 596, după ce s-a menținut într-o neutralitate formală¹¹ față de confruntările trupelor imperiale cu grupările sclavine (numite consecvent, poate ar trebui să acordăm mai multă atenție acestui detaliu, „oaste getică”), khaganul avar Baian rupe tratatul de pace cu Constantinopolul și invadează Dalmația și provinciile sud-dunărene. Contraatacul imperial din toamna aceluiași an este urmat în primăvara următoare de noi ofensive avarie, soldate cu dezorganizarea teritoriilor Daciei aureliene, distrugerea sistemului de fortificații de pe limesul dunărean, devastarea principalelor orașe și strămutarea unei părți a populației la nordul fluviului¹². În toamna anului 599, khaganul Baian declanșează o nouă ofensivă, ținând de această dată Moesia și Tracia, pentru a-și grupa apoi forțele în asediul capitalei Scitiei Minor, orașul Tomis¹³. Instituit înainte de recoltă, asediul a blocat între zidurile cetății nu doar populația tomitană, ci și un contingent important al trupelor imperiale, suprapopularea contribuind la epuizarea proviziilor chiar în Postul Mare. Aici intervine gestul neașteptat făcut de khaganul Baian, care propune trupelor din cetate un armistițiu de cinci zile și, pe deasupra, trimite celor asediați numeroase care cu provizii, solicitând în schimb (și primind) mirodenii indiene¹⁴. Fapt și mai demn de atenție, pe durata armistițiului, combatanții din cele două corpuri de oaste formal inamice s-au putut vizita unii pe alții în corturi, fraternizării punându-i-se capăt prin ordinele lui Baian și Priscus abia în a șasea zi¹⁵. Chiar și după acest moment, între comandantul general Priscus și khaganul Baian continuă să aibă loc schimburi de informații¹⁶. Generalul Comentiolus, secundantul (dar și supervizorul) lui Priscus în operațiunile de la Dunăre, se angajează într-o retragere strategică la sud de Munții Haemus/Balcani, însă scapă controlul trupelor, o parte din acestea trezindu-se antrenate în câteva bătălii periferice cu avarii¹⁷, pierdute, situație care-l determină pe împărat să accepte încheierea unui armistițiu cu khaganul, organizând, preventiv, și apărarea Zidurilor Lungi ale Constantinoplei. Simocata ezită să vorbească despre trădare, dar consemnează că aceste acuzații îi sunt aduse lui Comentiolus de către trupele imperiale din Tracia¹⁸

⁸ Tensiunile social-politice existente în bazinul dunărean s-au exprimat, chiar și în epoca iustiniană, prin episoade precum ofensiva teologică a călugărilor scito-dobrogeni, mișcarea „falsului Chilbudios” sau frecventele complicități ale autorităților imperiale de graniță cu formațiunile dominate de goți și gepizi, sau cu noile grupări etno-militare care încep să fie active la Dunăre în această perioadă: anții, sclavinii, kutrigurii, utigurii, bulgarii turanici și avarii.

⁹ Asupra identificării orașului Tomis din narațiunea lui Priscus au fost emise, de-a lungul timpului, mai multe ipoteze. Spre exemplu, Gheorghe Ștefan (Ștefan 1967, pg. 257) aprecia, pe baza unei analize a textului „De Aedificis” al lui Procopius, că ar fi vorba de actuala așezare Stobi, aflată pe ruta spre Remesiana – opinia fiind preluată și de Josif C. Drăgan (Drăgan 2000, pg. 235). Ipoteza nu poate fi totuși reținută, atât din considerente logice (așezarea de lângă Remesiana era prea mică pentru a rezista o iarnă întreagă unui asediu al avarilor, pe când Tomis-Constanța, care era capitală de provincie imperială și sediu mitropolitan, constituia și o țintă strategică pentru o astfel de operațiune, și un obstacol major, dat fiind că orașul era bine fortificat și dispunea de ieșire la mare), cât și din rațiuni de context: după *defecțiunea* de la Tomis, Simocata o spune limpede, în Constantinopol se instalează panica și se iau măsuri preventive de apărare la Zidurile Lungi, ceea ce n-ar fi explicabil dacă ar fi fost vorba de căderea unei așezări lipsite de valoare strategică din Dacia Ripensis.

¹⁰ Originar din Egipt și promovat până la vârful administrației imperiale de entourage împăratului Heraclius, Teofilact Simocata era determinat să se raporteze critic la domnia lui Focas, pe care-l tratează ca uzurpator – și ne însușim aici opinia umanistului Haralambie Mihăescu, editorul român al istoricului bizantin – nu atât din cauza cruzimii acestuia, cât datorită originii sale umile și a faptului că era latnofon (Mihăescu 1985, pg. 6).

¹¹ Neutralitatea avară din anii 591-596 este, cu certitudine, una inamicală față de bizantini, iar incursiunile bulgarilor turanici, care încep în această perioadă, par să fie inspirate de curtea khaganului Baian

¹² Simocata VII, 10-12

¹³ Simocata VII, 13, 1

¹⁴ Simocata VII, 13, 3-6

¹⁵ Simocata VII, 13, 7-8

¹⁶ Simocata VII, 13, 9-10.

¹⁷ Simocata VII, 14

(reținem că nu și de către cele din Moesia și Scitia Minor), precum și faptul că anchetatorii împăratului Mauricius îl absolvă de vină pe Comentiolus, care este reîntărit în comandă, reluându-și colaborarea cu Priscus. Cei doi vor comanda o nouă campanie împotriva avarilor, operațiunile desfășurându-se de această dată mai ales în zona Tisei și Dunării Mijlocii – Tomisul reapărând în narațiune ca loc de internare a prizonierilor (trei mii de avari, șase mii două sute de alți barbari și opt mii de sclavini) capturați de trupele bizantine¹⁹. În fine, nu vom trece peste știrea, deloc neglijabilă, că, în imediata succesiune a armistițiului de Paște de la Tomis, în regiune și cu precădere în rândul trupelor avarie se răspândește ciuma, maladia secerând viața a șapte dintre fii khaganului Baian²⁰, dar și a unei mari părți a armatei avarie²¹.

În interpretarea acestui tablou trebuie să ținem cont de faptul că luptele de la Dunăre constituiau pentru centrul imperial de la Constantinopol un „război al curții din spate”, principala confruntare în care era angajat Bizanțul în anii 582-628 fiind cea cu perșii sasanizi. Până la un punct, acest context explică de ce împăratul Mauricius are o atitudine oscilantă față de avarii lui Baian, pe care uneori speră să-i liniștească prin plata unui tribut, alteori să-i înfrângă printr-o operațiune decisivă și, mai ales, necostisitoare. Totuși, acest context nu explică decât parțial comportamentele cu adevărat ieșite din comun ale unor lideri politici și militari proeminenți, cu atât mai puțin atitudinile cel puțin defetiste ale unor întregi corpuri de oaste. Traseul câtorva dintre protagoniștii armistițiului de la Tomis ne-ar putea fi util în descifrarea sensului din epocă al întâmplărilor. Vom începe cu generalul Priscus, nu doar pentru că el se afla, la momentul dat, în postura de comandant militar suprem al trupelor imperiale din Europa, ci și pentru că, de cel puțin trei ori în cariera sa militară, el a făcut rocadă la comanda militară cu generali aparținând nemijlocit familiei imperiale. Ascensiunea lui Priscus la vârful operativ al armatei romano-bizantine debutează în anul 588, pe fondul unor tulburări în rândul trupelor din Tracia, care par să anunțe viitoarea criză iconoclastă²², dar care sunt, fără îndoială, motivate și de competiția dintre comandanții armatei romano-bizantine pentru obținerea și păstrarea demnităților militare, respectiv, dintre entitățile acestora pentru conservarea și extinderea influenței în rândul trupelor și al zonelor de garnizoană²³. Inițial, Priscus își dobândește funcția de comandant în detrimentul cumnatului împăratului Mauricius, generalul Phillipicus²⁴. Reținem un aspect plin de semnificații: în acești ani începe colaborarea sa cu un oarecare centurion Focas²⁵, pe atunci unul din membrii gărzii sale de corp, dar care va deveni, doi ani după armistițiul de la Tomis, liderul insurecției de la Dunăre și, în consecința acesteia, împărat²⁶. În vara anului 593, după re izbucnirea războiului cu avarii și aliații acestora, Priscus primește comanda generală a frontului european, context în care reușește, în iarna dintre 594 și 595, singura iernare de succes a trupelor imperiale la nordul Dunării de pe durata războiului²⁷ (fapt care ne sugerează o dată în plus o anumită colaborare cu locuitorii regiunii), după care pierde încrederea împăratului Mauricius²⁸, acesta înlocuindu-l la conducerea trupelor din Europa, la începutul anului 595, cu propriul său frate, generalul Petru. Noul comandant este primit cu ostilitate de trupe, semn că Priscus reușise, în cei

¹⁸ Simocata VIII, 1, 9

¹⁹ Simocata VIII, 3, 14

²⁰ Simocata VII, 15, 2

²¹ Simocata VIII, 15, 9

²² Simocata III, 1, 11-12

²³ Simocata III, 2-3

²⁴ Simocata III, 1, 1

²⁵ Martindale et alii 1992, pg. 1056, citându-l pe Paulus Diaconus

²⁶ Focas va deveni împărat la 23 noiembrie 602 și-l va desemna pe Priscus, pe care insurecția l-a surprins în timp ce recruta o armată în Armenia pentru frontul din Orient, în strategică funcție de *comes excubitorum* (comandant al gărzii imperiale), pentru ca cinci ani mai târziu s-o ia în căsătorie pe fiica lui Focas

²⁷ Aceasta este campania în cadrul căreia sunt consemnate două dintre cele trei formațiuni etno-militare ale mo-mentului de pe teritoriul fostei Geții: grupările lui Ardagast și Musokios. Reținem aici un alt detaliu interesant: faptul că Priscus găsește cu ușurință colaboratori în regiune (un creștin localnic, considerat supus al gepizilor, îl va ajuta să-l lichideze pe Musiokos – Simocata VI, 9), iar operațiunile armatei imperiale nu-i afectează pe autohtoni, deși instrucțiunile împăratului erau clare – de la aceștia trebuia să rechiziționeze proviziile pentru oaste, pentru a proteja finanțele statului. Prin contrast, în vara anului următor, când fratele împăratului Pe-tru își va conduce armatele peste Dunăre, armata imperială va suferi de sete și va fi înșelată de călăuze.

²⁸ Motivul căderii în dizgrație este relevant: deși obținuse controlul pe câmpul de luptă, Priscus cade la înțelegere cu khaganul Baian să-i cedeze acestuia toți prizonierii și o mare parte din prăzi (Simocata VI, 11).

șapte ani de conducere, să-și creeze o rețea puternică de colaboratori. Există, este adevărat, și cauze complementare: casa imperială nu-i mai răscumpără pe prizonierii capturați de inamic, indiferent de cât de glorioase le-au fost faptele de arme²⁹. Fapt cu totul interesant, împăratul Mauricius își va concedia fratele (acesta înregistrase câteva eșecuri militare, dar avusese și unele succese), pentru a-l reinstala pe Priscus din nou la comanda supremă a trupelor europene, la sfârșitul lunii septembrie 595, acordându-i în plus și titlul onorific de patrician. O scrisoare de felicitare pe care însuși Papa Grigore cel Mare³⁰ i-o adresează, imediat după aceea, lui Priscus, ne sugerează o posibilitate greu de ignorat: aceea ca suveranul pontif (la acea vreme, să nu uităm, aliatul doctrinar principal al episcopiiilor de la Dunăre, începând cu foarte influenta mitropolie a Scîției³¹) să fi jucat un rol major în reabilitarea lui Priscus. Noua campanie antiavară, pe care Priscus o va declanșa în primăvara anului 596, va mișca atât trupele imperiale, cât și pe cele ale khaganului Baian, de-a lungul Dunării, malurile fluviului devenind teatru de război pentru trei ani, până la armistițiul de la Tomis. Situația de pe frontul din Orient îl va determina pe împăratul Mauricius să accepte soluția transformării armistițiului într-un tratat de pace – acesta va prevedea, ca un nou indiciu al interesului special al grupării din jurul lui Priscus pentru regiunea Dunării, ca armata imperială să aibă dreptul să treacă fluviul ori de câte ori limesul va fi amenințat de anți și sclavini, chiar cu prețul majorării tributului față de avari. Două luni mai târziu însă, împăratul rupe tratatul cu avarii și-l însărcinează pe generalul Priscus să conducă o nouă campanie împotriva khaganului, sarcină de care acesta se achită cu succes – dar, în mod iarăși demn de reținut, își depășește mandatul, atacându-i și pe inamicii lui Baian, gepizii regrupați în câmpia Banatului după înfrângerea regelui lor Kunimund în fața coaliției avaro-longobarde din anul 567³². Succesele lui Priscus, dar și modul personal în care el interpretează mandatul imperial, îl neliniștesc din nou pe împăratul Mauricius, însă acesta, confruntat chiar acea perioadă cu izbucnirea unor tulburări la Constantinopol³³, nu-și mai permite luxul să-l demită. Pentru a-l disloca totuși dintre partizanii săi, împăratul îi dă lui Priscus sarcina de a ridica o nouă armată în Anatolia, la comanda trupelor imperiale din Europa ajungând, din nou, fratele împăratului, generalul Petru³⁴. De această dată, însă, Petru nu-și mai poate exercita autoritatea asupra trupelor, care refuză să ierneze la nordul Dunării (fapt care implica, sub ordin expres, și rechiționarea de alimente în detrimentul populației locale) și, în final, se răscolă sub comanda lui Focas³⁵. Mai reținem și aici un element aparent secundar: noul angajament militar al armatei imperiale la Dunăre se baza pe angajarea ca foederați a anților, însă aceștia vor fi atacați, relativ sincron cu insurecția lui Focas, de către avarii lui Baian³⁶.

Despre apartenența etno-regională a lui Priscus aproape că nu avem nici un indiciu. Omonimia sa cu ambasadurul roman la curtea lui Atila, din anul 448, Priscus Panites, originar din Tracia (care va deveni *magister officiorum* – șef al cabinetului imperial între anii 450-457, sub împăratul Marcian) ne este de puțin folos. Reținem totuși că acel înalt funcționar imperial care l-a precedat pe generalul nostru cu cinci-șase generații pare să fi numărat, printre ascendenții săi, câțiva uzurpatori din epoca anarhiei militare (Gaius Iulius Priscus și Titus Iulius Priscus) și un senator ajuns vremelnic pe tron la începutul secolului V (Priscus Attalus), o interesantă legătură cu cetatea Tomis putând fi stabilită și prin

²⁹ Un asemenea caz, expres evocat de Teophilact Simocata, este cel al subofițerului inginer Busas (ne atrage atenție numele de rezonanță traco-dacică), care, pentru a-și salva viața, după ce reprezentanții imperiali refuză să-l răscumpere, îi va învăța pe avari să construiască mașini de asalt (Simocata II, 16)

³⁰ Suveranii pontifi Grigore cel Mare și Bonifaciu al III-lea vor cultiva relații apropiate și cu regimul Focas, ale cărui reforme inițiale le salută printr-o corespondență cu noul împărat și de la care primesc dreptul de a utiliza Panteonul din Roma ca biserică. De asemenea, împăratul Focas va răspunde solicitării Arhiepiscopului de Roma, interzicându-i Patriarhului de Constantinopol să poarte titlul de "ecumenic" (Munteanu 1999, vol. I, pg. 104)

³¹ Semn al acestor relații privilegiate din interiorul Bisericii universale este și faptul că, exact în acea perioadă, moaștele martirului Dasius sunt strămutate de la Durostorum la Ancona (Italia), deci sub autoritatea nemijlocită a Arhiepiscopului de Roma – pe atunci, Bonifaciu al III-lea.

³² Simocata VIII, 3, 11-15

³³ Declanșate pe fondul seriei de insuccese militare din Orient, dar și al unei serii de ani agricoli slabi, care conduc la scumpirea drastică a alimentelor, tulburările anunță insurecția populației din Capitală care va pune capăt domniei lui Mauricius și-l va propulsa ca împărat pe liderul răsculaților de la Dunăre, Focas.

³⁴ Simocata VIII, 4,9

³⁵ Simocata VIII, 7

³⁶ Simocata VIII, 5,13 – 6,1

consemnarea, aici, tot în epoca anarhiei militare, a unui martir creștin Priscus³⁷. În schimb, un alt protagonist de prim rang al armistițiului de la Tomis, generalul Comentiolus, este cu certitudine originar din provincia Tracia, unde, după un parcurs profesional excelent (care a inclus, în anul 583, și o misiune diplomatică la curtea khaganului Baian, soldată cu debutul unor relații tensionate între cei doi³⁸), va promova în 585 la rangul de *magister militum per Thraciam*³⁹ (funcție echivalentă cu statutul modern de comandant politic), rămânând până la sfârșitul vieții loial superiorului său, împăratul Mauricius⁴⁰. Istoria de la Tomis mai include însă și un alt Comentiolus, rămas în spatele decorurilor: acest al doilea Comentiolus este fratele centurionului Focas⁴¹, aflat cu certitudine la vârsta serviciului militar (și, implicit, implicat în evenimente) la momentul armistițiului, de vreme ce, zece ani mai târziu, va conduce insurecția militară eșuată împotriva împăratului Heraclius, după detronarea și executarea fratelui său. Anterior, în ultimii ani ai domniei lui Focas, Comentiolus-fratele a exercitat o demnitate importantă în administrația centrală – pe aceea de șef al cabinetului lui Domentziolus (care conducea administrația imperială⁴²), fiul lui Priscus⁴³ (care dobândise sub Focas strategică poziție de comandant al gărzii imperiale) și al sorei lui Focas, Domentzia. Poziția de „numărul doi al Imperiului” și statutul de ginere nu-l va face pe Priscus solidar cu orice preț cu Focas. În anul 610, el îl va persuadea pe exarhul Alexandriei, Heraclius (tatăl viitorului împărat, care l-a secondat de altfel în insurecție), să se răstoale și să ocupe Constantinopolul, eliminându-l pe fostul său scutier. Defecțiunea lui Priscus (care-și va încheia astfel cariera politică, retrăgându-se pentru ultimii ani de viață la o mănăstire) va asigura însă salvarea soției și fiului său, dar și pe cea a unui alt Domentziolus, fiul lui Comentiolus-fratele lui Focas.

Insurecția lui Focas aducea în prim-plan, așadar, nu indivizi izolați, ci un întreg clan cu baze solide în societatea limitanensă din zona Dunării, clan căruia – în contextul excepțional al declanșării insurecției militare – i se pun la îndemână mijloace excepționale de operare și care dovedește versatilitatea de a construi alianțe matrimoniale și ideologice, dar și că deține, prin exponenții săi principali, suficiente competențe pentru a exercita vreme îndelungată (opt ani de zile!) cele mai înalte demnități ale celei mai mari structuri statale din bazinul mediteraneeen. De-a lungul domniei lui Focas, între clanul acestuia și structurile social-militare și ecleziastice⁴⁴ care l-au propulsat în fruntea imperiului se va manifesta o solidaritate vădită⁴⁵, exprimată prin recrutarea preferențială de cadre administrative din romanitatea dunăreană, prin scăderi de taxe și introducerea unor politici de administrare a marilor proprietăți ale statului și Bisericii (acestea constituind tot atâtea motive pentru lipsa sa de popularitate în rândul societății constantinopolitane, dominată de elenofoni și grupări aristocratice⁴⁶), dar și prin menținerea unei stări de siguranță în regiunea Dunării, cu orice sacrificiu⁴⁷. Atragem atenția că o asemenea solida-

³⁷ Potrivit Martirologiului ieronimian, este comemorat în 1 octombrie. A fost martirizat în timpul împăratului Valerian și pare a fi fost originar din Italia (Dumea 1989, pg. 24-25)

³⁸ Simocata I, 6, 4

³⁹ Martindale et alii 1992, pg. 324

⁴⁰ În luna noiembrie a anului 602, în timpul ocupării Constantinoplei, Comentiolus (care ocupa atunci funcția de șef al garnizoanei imperiale) va fi ucis din ordinul noului împărat Focas, fiind una dintre primele victime ale noului regim, alături de familia imperială (Bury 2009, pg. 91-92).

⁴¹ Martindale et alii 1992, pg. 326

⁴² Martindale et alii 1992, pg. 417

⁴³ Tabloul relațiilor de rudenie ale lui Focas poate fi completat cu numele mamei sale, Domentziola (pe care-l va purta și fiica viitorului împărat), cu un frate numit tot Domentziolus și, respectiv, cu cel al soției. Reținem, din componenta ecleziastică a rețelei de susținere a regimului Focas, numele episcopului de Du-rostorum, Dulcissimus. Acesta accede la demnitatea episcopală puțin înainte de anul 600 și se va manifesta ca un promotor al relațiilor cu Roma (sursă majoră de legitimitate pentru regimul Focas), părăsindu-și scaunul diecezal în jurul anului 614, când se va refugia tot în spațiul traco-roman, la Odessos, pe fondul instabilității create la Dunăre de invaziile avarilor, sclavinilor, anților și celorlalte grupări etno-militare din nordul pontic.

⁴⁴ Consistența acestei solidarizări este dovedită și de faptul că, după lichidarea lui Focas, fratele acestuia, Comentiolus, are încă resurse să organizeze o rebeliune militară de câteva luni, până în primăvara anului 611.

⁴⁵ Treadgold 1997, pg. 236-241

⁴⁶ În anul 604, când se va confrunta cu rebeliunea generalului Narses, Focas va apela la trupele fidele din zona dunăreană, iar pentru a-i liniști pe avari, care folosiseră breșa astfel creată pentru a efectua noi raiduri la sudul fluviului, va accepta să majoreze tributul către aceștia la 120.000 de nomisme (Teodor 2003, pg. 31).

⁴⁷ În anul 604, când se va confrunta cu rebeliunea generalului Narses, Focas va apela la trupele fidele din zona dunăreană, iar pentru a-i liniști pe avari, care folosiseră breșa astfel creată pentru a efectua noi raiduri la sudul fluviului, va accepta să majoreze tributul către aceștia la 120.000 de nomisme, adică aproape două procente din veniturile casei imperiale (Teodor 2003, pg. 31).

rizare (la care-și vor fi adus contribuția, în temeiul unor logici poate diferite, și exponenți ai înaltei administrații militare, precum Priscus, sau eclesiastice) nu se putea crea din senin – episodul armistițiului de la Tomis din primăvara anului 600 punând în evidență, și totodată explicându-se tocmai (prin) preexistența acestor mecanisme de solidarizare.

Armistițiul de la Tomis mai pune în evidență și alte dimensiuni ale realității momentului. Două dintre acestea ne atrag în mod deosebit atenția. Astfel, deși este puțin probabil ca în această perioadă creștinismul să se fi răspândit în mod semnificativ printre avari⁴⁸, khaganul Baian dovedește nu numai că are știință de semnificația deosebită a sărbătorii Învierii pentru o populație creștină, ci și că o consideră demnă de cel mai înalt respect, manifestat inclusiv prin gesturi aflate în totală contradicție cu logica războiului. Explicația cea mai verosimilă este că, dacă nu în rândul grupului etnic hegemon, creștinismul era substanțial prezent în conglomeratul asupra căruia își exercita autoritatea khaganul Baian, conglomerat din care trebuie să admitem că făceau parte și comunitățile daco-romane de la nordul fluviului⁴⁹. Ne putem gândi însă și la o explicație complementară, sugerată de informația că Baian scutise orașul trac Anchialos de distrugere, în timpul campaniei sale de la sudul Dunării din anii 582-583, pentru că acolo se aflau la băi mai multe soții ale khaganului⁵⁰. Identificăm în această informație posibilitatea ca Baian să fi încheiat unele alianțe matrimoniale cu frunțași din provinciile dunărene ale imperiului: în fond, conducătorului avar i s-a recunoscut în mai multe rânduri calitatea de aliat al imperiului⁵¹, iar – pe de altă parte – frunțașii din regiunea limitanensă se manifestau autonom față de curtea imperială⁵², promovând frecvent politici proprii de coabitare cu vecinii nord-dunăreni⁵³ și cu diferitele grupuri care-și exercitau hegemonia asupra acestora pe durate mai scurte sau mai lungi. Nemijlocit legată de aceasta este și cealaltă dimensiune a realității de la Dunărea de Jos, din anii premergători și imediat următori armistițiului de la Tomis, care ne-a atras atenția: faptul că o mare parte a societății din apropierea fluviului-frontieră are o accentuată predispoziție spre cooperarea cu inamicul⁵⁴, trăsătură întru totul explicabilă și justificată de regimul de nesiguranță care caracteriza frecvent regiunea. În contraargumentarea

⁴⁸ Subscriem aici la aprecierea formulată de I. Stanciu (Stanciu 2010, pg. 854), care evocă drept argument faptul că avarii sunt descriși ca păgâni și peste câteva generații, în sursele carolingiene.

⁴⁹ Însuși khaganul Baian promovează o politică de strămutare la nordul fluviului a unor grupuri de prizonieri și chiar a unor întregi comunități din orașele asediate, fapt pe care Simocata în consemnează în mai multe rânduri. Dar, chiar și fără aceste strămutări, creștinismul are o solidă prezență instituționalizată la nordul Dunării, situație dovedită, inclusiv pentru secolul VI, atât prin documente atestând organizații eclesiastice propriu-zise (precum Novela XI a împăratului Iustinian, care consemnează ca sufragane ale Arhiepiscopiei Iustiniana Prima unități eclesiastice nord-dunărene), cât și prin surprinderea arheologică a unor lăcașe de cult (precum cel de la Sucidava, unde ne este cunoscut și numele preotului care slujea în jurul anului 536, un anume Lukonochos, fiul lui Lykaios), respectiv, prin certificarea de către autori ai epocii a existenței sau manifestării pe teritoriul vechii Dacii a unor comunități creștine autohtone sau alogene.

⁵⁰ Simocata I, 4, 4-5

⁵¹ În 562, când avarii se așază în Pannonia cu acordul împăratului Iustinian; în 570, când se încheie primul tratat al Constantinopolului cu avarii; în 574, când împăratul Tiberius începe să plătească tribut khaganatului avar; în 578/579, când Constantinopolul a apelat la serviciile avarilor pentru a-i pedepsi pe sclavinii instalați în Câmpia Dunării; în 583, când avarii cuceresc Singidunum ș.a.m.d.

⁵² Un indice suplimentar în favoarea acestei interpretări este faptul că, în timpul campaniei din anii 585-587, când khaganul a fost la rândul său asediat în Tomis de trupele generalului Comentiolus, va fi ajutat (de frunțașii cetății? de alte grupuri fidelizate?) să fugă spre ținuturile mlăștinoase de la gurile fluviului.

⁵³ Folosim această formulă evazivă, pentru că ne referim la o epocă în care autoritatea efectivă a Imperiului oscila pe teritorii întinse la nordul și chiar la sudul Dunării. Subliniem însă insistența cu care Teofilact Simocata se referă la geți/oaste getică ori de câte ori are în vedere grupările din nordul fluviului, grupări al căror colorit etnic incert (în orice caz, de neexpediat în formule exclusive de genul *sclavinii*, *anții* ș.a.m.d.) este evidențial o dată în plus prin politonimele unor conducători precum Ardagast, Piragast, Musokios (care trimit direct la denumirile autohtone ale marilor râuri locale), Dauritas/Laurentius (de incontestabilă rezonanță latină) ș.a.m.d. Semnalăm că apartenența antroponimelor la o anumită clasă etnolingvistică nu implică și apartenența persoanelor în cauză la etnicul respectiv, dar indică necesitatea ca acestea să fie desemnate astfel pentru o categorie demo-culturală largă.

⁵⁴ Precedentele de colaboraționism ca strategie a supraviețuirii sunt deopotrivă numeroase și semnificative la Dunărea de Jos. Exemplificăm cu situația din timpul insurecției lui Vitalian, mișcare care – în opinia noastră – a trasat ferm liniile de demarcație cultural-politică dintre romanitatea dunăreană și romeitatea constantinopolitană, care se reactivează în perioada post-iustiniană, cu precădere sub Focas. Potrivit lui Ioan din Antiohia, Vitalian “a dat mulțimea de partea hunilor [...] și a fost denunțat împăratului, care i-a luat banii publici destinați întreținerii așa-zișilor foederati [...] Apoi s-au luat toate măsurile printre sciți și moesi, în cetăți și orașe;

acestei interpretări se poate invoca faptul că marea majoritate a fortificațiilor, centrelor urbane și ecleziastice din arealul dunărean, potențial controlate de „colaboraționiști”, par să fi fost devastate chiar în acest orizont de timp. Totuși, în vecinătatea unor centre prezumate a fi distruse de avari se constată continuitatea de locuire, fie în formule ruralizate, fie în formule incontestabil urbane⁵⁵ (precum la Singidunum, Durostorum etc.), context care ne sugerează și o altă posibilitatea, mai puțin evocată pentru acest orizont cronologico-spațial: ca principala cauză a declinului urban din regiune să fi fost ciuma, explicit atestată și în relatarea lui Simocata. Ne grăbim să precizăm că nu punem la îndoială informațiile privind rolul distructiv pe care l-au avut invaziile avare (ca și cele sclavino-getice⁵⁶) asupra salbei de așezări urbane și protourbane din regiunea Dunării, sugestia noastră fiind că epidemia de ciumă și-a adus o contribuție majoră la procesul de abandonare (sau, după caz, ruralizare) a așezărilor de mediu orășenesc, limitând resursele demografice și economice care ar fi permis, ca în atâtea alte situații anterioare, refacerea, fie și la un nivel inferior, a condițiilor de viață ale comunităților în cauză.

Dincolo de această prezumție, rămâne de domeniul certitudinii faptul că de-a lungul secolului VI, la Dunărea de Jos exista și se manifesta cu vigoare, pe teritorii largi extinse pe ambele maluri ale fluviului, o societate complex structurată, capabilă să-și genereze elite proprii și, prin acestea, să-și afirme, în contexte și formule specifice, voința politică proprie. Armistițiul de Paște de la Tomis, din anul 600, este – privit din această perspectivă – nu un fapt oarecare, fie el și insolit, ci o componentă de prim rang al unei succesiuni evenimentiale care a contribuit la polarizarea acestei voințe politice și la canalizarea ei spre un deznodământ insurecțional în măsură să marcheze sfârșitul unei epoci și debutul alteia.

Bibliografie selectivă:

Fontes II

Mihăilescu, Haralambie, Ștefan, Gheorghe, Hincu, Radu, Iliescu, Vladimir, *Fontes Historiae Dacoromanae/Izvoarele Istoriei României*, Ed. Academiei RSR, București, 1970

Bury 2009

Bury, J.B., *History of the Later Roman Empire, from Arcadius to Irene*, vol II, ed. II, Ed. Cosimo Inc., New York

Drăgan 2000

Drăgan, Josif Constantin, *Imperiul Romano-Trac*, Ed. Europa Nova, București

Dumea 1989

Dumea, Emil, *Il cristianesimo nella Scythia Minor tra i sec. IV-VI*, teză de licență, Universitatea Pontificală Gregoriană din Roma

toți îi știa de frică și i se închinau ca unui împărat” (Fontes II, XLVII, 214). Episodul „falsului Chilbudios” se înscrie, de asemenea, în logica manifestărilor de cooperare din „societatea de frontieră” de la Dunărea de Jos. De asemenea, fenomenul este bine pus în evidență de Georgios Pisides, care scrie, cu referire chiar la epoca sfârșitului de secol VI: „Lupta nu era simplă și într-un singur fel: căci slavul se înțelegea cu hunul, scitul cu bulgarul, medul cu scitul, deși aveau limbi deosebite și veneau din locuri deosebite” (Fontes II, LXVII, *Năvala barbarilor*, 194-211). Dacă, în ceea ce-i privește pe sciți, se poate presupune că se face trimitere la populațiile nord-pontice, nominalizarea moesiilor nu lasă loc de îndoială asupra faptului că populația autohtonă de la Dunăre era antrenată în acest joc al schimbării taberelor politico-militare.

⁵⁵ Teodor 2003, pg. 31, afirmă, corect, că „în ciuda evenimentelor provocate de revolta lui Focas, *limesul* danubian nu suferă distrugerii semnificative. Segmentele care, înaintea evenimentelor, rămăseseră funcționale - e vorba, în special, de *limesul* Moesiei Secunda și a Scythiei Minor - funcționează și după 602, chiar dacă bizantinii pierduseră controlul unor întinse suprafețe din interior, în special în vestul și sud-vestul peninsulei”.

⁵⁶ Sublinim o dată în plus că apelativul „getic” utilizat cu consecvență în legătură cu evenimentele militare de la frontiera dunăreană a Imperiului Roman din cursul acestui secol (ca și a următoarelor) trebuie analizat cu mai multă atenție, expedierea sa prin explicații de *common sense* de genul „este probabil vorba despre sclavini” neputând clarifica, spre exemplu, faptul că și forța armată a lui Vitalian, formată în proporție covârșitoare din elementul romanic (traco-daco-roman) de la Dunărea de Jos, era definită în același mod.

- Martindale et alii 1992
- Martindale, John Robert, Jones, Arnold Hugh Martin, Morris, J. (ed.) *The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume III: A.D. 527–641*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, UK
- Mihăescu 1985
- Mihăescu, H., *Introducere*, în Simocata, Teofilact, Mihăescu, H. (ed.), „Istorie bizantină”, Ed. Academiei RSR, București, pg. 5-10
- Munteanu 1999
- Munteanu, Vasile, *Bizantinologie*, vol I-II, Ed. Învierea – Arhiepiscopia Timișoarei Simocata
- Simocata, Teofilact, Mihăescu, H. (ed.), *Istorie bizantină*, Ed. Academiei RSR, București 1985
- Stanciu 2010
- Stanciu, I., *Avarii timpurii*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (coord.), *Istoria românilor - vol. II*, Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie – ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 849-859
- Ștefan 1967
- Ștefan, Gh., *Tomis et Tomea. A propos des luttes entre byzantins et avars à la fin du VI-e siècle de notre ère*, în “Dacia” XI, București, pg. 257
- Teodor 2003
- Teodor, Eugen S., *Epoca romană târzie și cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice și geografice (partea a doua, de la 565 la 626)*, în Muzeul Național, 15, București, pg. 3-36
- Treadgold 1997
- Treadgold, Warren T., *History of Byzantine State and Society*, Ed. Stanford University Press, Stanford California

Notes on the truce between pashas at Tomis

During the Roman-Avar-Slavic war at the end of the 6th century, the Avars of the Khagan Bayan laid siege to the fortress of Tomis, the capital of the Scythia Minor province. In the spring of 600, at Easter time, the Avar ruler called a truce with the besieged fortress. He even sent food to the starving population. The event illustrates the climate of complicity near the border marked by the Danube in that era.

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Lecturi critice

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Semnale ACL

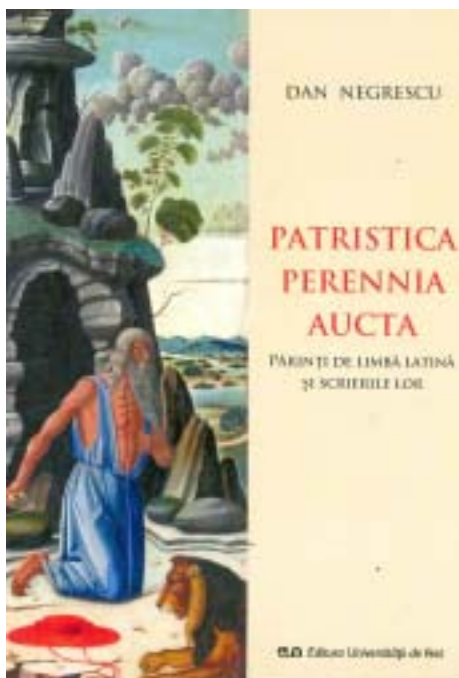
Valy Ceia

Patristica perennia aucta Părinți de limbă latină și scrierile lor *

Privită în contextul larg al literaturii, literatura patristică are un destin oarecum nedrept: cercetătorii literari tind să o ignore, pentru că valoarea ei dogmatică îi... dezorientează, teologii, pe de altă parte, decelează cu minuție calitatea scrierilor din punct de vedere dogmatic și alungă planului secund veritabilele valențe artistice ale acesteia. Or, evident, acest spațiu cultural nu poate fi evaluat la justa sa însemnătate decât prin coroborarea celor două dimensiuni constitutive, convergente; alianța – indelebilă, de altminteri – a laturii dogmatice cu cea expresivă e în măsură a ne oferi imaginea de profunzime a acestuia. Ideea se regăsește, de altminteri, chiar în dialogul lui Minucius Felix, *Octavius*: „ut argutias quidem laudare, ea vero quae recta sunt, eligere, probare, suscipere posimus”.

Rodul unei pasiuni vechi și constante pentru literatura latină patristică, cartea lui Dan Negrescu, *Patristica perennia aucta. Părinți de limbă latină și scrierile lor* (Editura Universității de Vest, Timișoara 2012), aflată la a doua ediție, îmbunătățită, vine să concilieze cele două direcții pe care le-am învederat și să surprindă cu acuratețe liniile de forță artistică ale autorilor studiați. Structurată în capitole care scrutează, pe rând, personalitățile literaturii latine patristice, urmărite cronologic, volumul înglobează, de asemenea, considerații privind patristica pe aceste meleaguri (*Premise apostolice ale unei patristici la noi și Și părinții noștri. Breviarium*), un excurs terminologic (*Trepte și fețe ale ierarhiei*), dar și o parte dedicată traducerii – în plan teoretic (*Tâlcuri ale tâlmăcirii*), dar și aplicativ, prin *excerpta* din marii autori (Ambrozie, Augustin, Ieronim). Grație tuturor acestora, tabloul literaturii latine patristice pe care îl pictează Dan Negrescu dobândește o binemeritată amploare.

Două sunt, încatenate, nivelurile de interpretare pe care le adoptă autorul: unul, al cercetărilor foarte aplicate, vizând scrieri fundamentale ale autorilor studiați, altul, al perspectivei reflexive, transgresiv-comprehensive, cea care cu adevărat dă pecetea originalității și face să fie fructificate neașteptat informații altminteri aride. Spicuiesc, spre exemplificare: „A căuta neapărat o anumită normalitate canonică în structura unui titan, precum Tertulian, înseamnă o întreprindere mediocră pusă în slujba evi-

* Dan Negrescu, Editura Universității de Vest, Timișoara 2012

dențierii unei posibile mediocrități; iar dacă acceptăm că marile fenomene ale spiritului, precum este și patristica, n-au fost generate de personalitățile jumătăților de măsură sau pigmee, atunci vom înțelege și valoarea lui Tertulian și de ce el nu a putut fi altfel decât a fost, indiferent, desigur, de aprecierile sau deprecierile posterității.” (pg. 42). În fond, măsura, echilibrul, calea de mijloc, clamată de cei vechi, fundamentală pentru existența de obște, nu-și găsește nicidecum loc în universul descoperirilor. Recuperând, apoi, informația istorică potrivit căreia Sfântul Ciprian al Cartaginei – „spirit echilibrat, blând și adesea trist că omul nu este așa cum ar trebui să fie” (pg. 72) – nu cunoștea decât extrem de puține lucrări, cu excepția *Bibliei*, autorul socoate că faptul „trebuie considerat pozitiv, benefic, mirabil chiar în măsura în care raportarea doar la textul biblic ne oferă certitudinea purității intelectual-creștine a lui Ciprian; să subliniem de asemenea că, în fapt, episcopul cartaginez nu prea avea la cine să se raporteze, fiind el însuși un arhitect al viitoarei autorități.” (pg. 67). Prin intermediul unor atare exemple, observăm cum, purtați în lumea literaturii patristice latine, o străbatem decelându-i articulațiile fundamentale și rolul său major nu doar în istoria literaturii latine, ci și în lumea ideilor și a conștiinței.

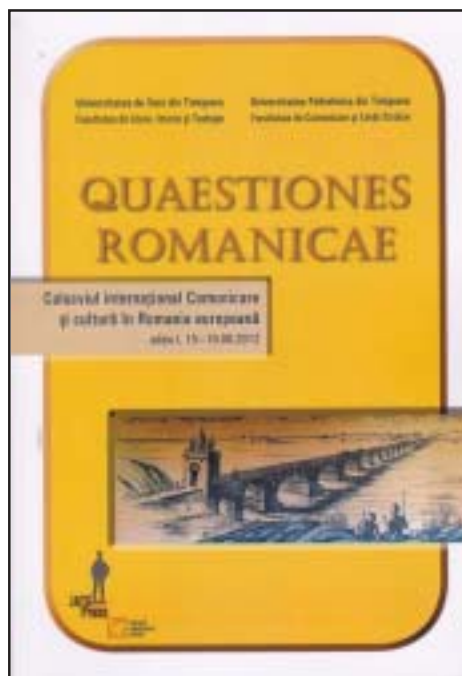
Am conturat aici elementele fundamentale prin care se distinge, în peisajul lecturilor preponderent canonice, *largo sensu*, cartea lui Dan Negrescu, *Patristica perrenia aucta*. Complexitatea ei tematică, direcțiile pe care le deschide printr-o interpretare personală, i. e. pasională, devin imbold pentru o privire mereu critică, adică vie și implicată, asupra literaturii, oricărei sfere s-ar circumscrie aceasta.

Semnale ACL

Daniela Damian

Quaestiones Romanicae *

Reflectând lucrările primei ediții a Colocviului internațional „Comunicare și cultură în România europeană”, desfășurată în perioada 15-16 iunie 2012, volumul „Quaestiones Romanicae” se dovedește a fi o temerară și în bună măsură reușită tentativă de a reuni într-o singură formulă investigativă trei discipline definitorii ale culturii clasice: teologia, filologia și istoria. Secțiunile volumului urmăresc îndeaproape coordonatele colocviului, al cărui mobil declarat – așa cum transpare din cuvântul înainte semnat de lect. univ. dr. Valy Ceia – este acela de a pune în evidență convergența dintre ideea euro-

* Universitatea de Vest - Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea Politehnica - Departamentul de Comunicare și Limbi Străine, Timișoara, Ed. Jate Press, Szeged 2012

peană contemporană și fundamentele culturale așezate prin construcția *Romaniei universale*, al cărui element constitutiv a fost (și ar putea fi și în prezentul lung) *civis Romanus*. Consemnând că secțiunile sunt consacrate istoriei și teologiei, respectiv, limbilor și literaturilor franceză, italiană, latină, română și spaniolă, precum și unui corpus atematic, dar și faptul că apariția editorială este dedicată împlinirii a 50 de ani de activitate academică în domeniul romanisticii de către prof. univ. dr. Ileana Oancea, ne vom opri în cele ce urmează asupra articolelor de istorie veche reunite în prima secțiune. Este vorba, într-o ordine formal-cronologică a temelor abordate, despre lucrările *Despre Împăratul Traian și cortegiul său triumfal, reprezentat pe un relief din sanctuarul Fortunei Primigenia din Muzeul Arheologic Paeneste* de Nicoleta Călina (pg. 36-44, în limba italiană), *Existau bariere cultural-lingvistice sau granițe religioase în Dacia Romană?* de Călin Timoc (pg. 102-107), *Vlahii din Peninsula Balcanică în lumina izvoarelor literare bizantine din secolele X-XII* de Remus Feraru (pg. 44-57) și *Nomenclatura instituțională romană și instituțiile românești – privire comparativă* de Mădălina Strechie (pg. 87-102).

Cel dintâi articol aduce în atenția specialiștilor un basorelief în marmură, aflat în prezent în Muzeul Arheologic Praeneste din Palestrina (oraș cu un prestigiu deosebit din Orientul antic), lucrare care redă în limbajul artei imperiale clasice unul din triumfurile cu care a fost onorat Împăratul Traian, după cucerirea Daciei. Articolul atrage atenția asupra gestului de a amplasa basorelieful într-un sanctuar având, la acea dată, o vechime de cel puțin șapte secole, care a intrat sub stăpânirea Romei, laolaltă cu orașul și regiunea sa, aproape în același timp cu lumea dacică, în campania din anii 113-117, care a urmat căderii Sarmizegetusei.

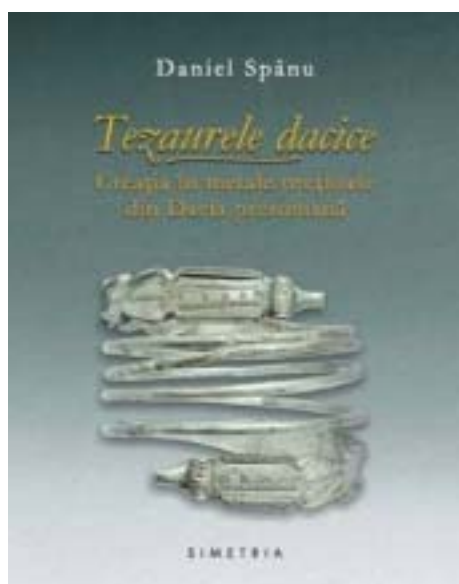
Articolul semnat de Călin Timoc este meritoriu prin faptul că formulează o problemă inedită în contextul cercetărilor actuale ale provinciei imperiale de la nordul Dunării: în ce măsură populația Daciei Romane (constituită, după cum se știe, dintr-un foarte divers amestec de comunități etnice și religioase, așezate în mijlocul unei populații autohtone cel puțin aparent destructurate) constituia, în primele generații de după cucerire, o unitate socio-culturală? implicite, ce rol vor fi putut juca separațiile etno-culturale în comportamentul instituțional provincial, care nu a fost marcat de acte de nesupunere față de centrul imperial decât după trecerea a aproape un veac și jumătate de coexistență în diversitate?

Articolul consacrat consemnării vlahilor din „epoca anului o mie” reușește să ofere o succintă, dar expresivă sinteză asupra dimensiunilor pe care le avea la sfârșitul primului mileniu creștin, componenta sud-dunăreană a romanității orientale, precum și să surprindă (poate nu îndeajuns de bine subliniat, însă obiectivele studiului au fost atinse), faptul că între această lume a vlahilor sud-dunăreni și centrul propriu-zis bizantin se dezvoltase, în condițiile create după prăbușirea graniței imperiale din anii 602-610, o ruptură cultural-politică pe care revenirea Imperiului la Dunăre, în anii 971-1185, n-a mai putut-o șterge.

Nu în ultimul rând, salutăm readucerea în discuție, în termeni de istorie civilizațională, comparativă, a filiației instituțiilor de drept medievale românești din instituțiile imperiale romane și romano-bizantine, precum și a faptului că această matrice instituțională a influențat organizarea politico-juridică românească până în pragul contemporaneității. Ne exprimăm speranța că această readucere a subiectului în mediul academic constituie doar un prim pas, într-un demers care să porceadă la investigarea problemei fără complexe, astfel încât abordarea actuală, oarecum folclorizată, să fie depășită.

Constantin Basarab

O sinteză necesară privitoare la tezaurele dacice

Din deloc neglijabila producție istoriografică românească¹ de la începutul acestui al doilea deceniu al mileniului III, nu se putea să nu ne atragă atenția recenta lucrare a lui Daniel Spănu, “Tezaurele dacice”². În termeni tehnoredacționali, dimensiunile acestei lucrări – prezentate a constitui interfața editorială a unei teze de doctorat – sunt cu adevărat impresionante: 476 de pagini și planșe format 220x280 mm, în comparație cu care oricare dintre volumele ediției academice a *Istoriei Românilor* ori *The Cambridge Ancient History*, ba chiar și ediția-monument a *Geticei* lui Vasile Pârvan din 1982, au aspectul unei biciclete pe lângă ultimul model Dacia Renault. Aparențele sunt, fatalmente, înșelătoare – și dacă acordăm atenție acestor aspecte tehnoredacționale, prea puțin imputabile autorului și lucrării propriu-zise, este pentru că am constatat proliferarea, în ultimii ani, a formulei editoriale “chirpici”. O examinare tehnică a volumului semnat de Daniel Spănu ne arată că: a) din cele 476 de pagini, 10 (altele decât paginile de gardă/contragardă) sunt complet goale; 195 sunt ocupate cu reprezentări grafice, multe dintre ele regăsite și în textul propriu-zis al lucrării, a căror supradimen-

sionare nu aduce nici un plus de informație și claritate, ba chiar dimpotrivă, și care ar fi putut fi redactate decent pe un sfert din spațiul alocat; 18 pagini sunt ocupate de ceea ce ar putea fi numită o “bibliografie extinsă”, aproape jumătate din titlurile consemnate neavând acoperire directă, prin citate sau trimiteri referențiale, în corpul lucrării efective; 43 de pagini sunt ocupate de un catalog al descoperirilor, la

¹ În cursul anilor 2011-2012, am identificat (și suntem convinși că nu am reușit o inventariere exhaustivă) peste 84 de titluri editoriale dedicate integral sau parțial mileniilor I î.Hr.-I d.Hr. – incluzând aici reviste științifice editate de instituții oficiale de cercetare istorică din România și Republica Moldova, sau cărți de autor care respectă formalismul lucrărilor academice. Nu putem să nu observăm că mai mult de 60% din numărul acestor volume este publicat în alte limbi decât limba română, iar acest lucru nu are de-a face decât arareori cu preocuparea pentru diseminarea rezultatelor cercetării românești, întrucât cele mai multe traduceri prezintă spețe de cercetare rutinieră sau retraduceri ale unor articole deja publicate în alte două sau mai multe limbi. Dacă ne raportăm doar la articolele inedite, avem a constata că aproape două treimi abordează fie aspecte de cercetare rutinieră (de genul rapoartelor de săpătură arheologică ori a revenirilor redundante asupra unor aspecte deja tratate, uneori chiar de același autor), ceea ce face ca, de fapt, să ne aflăm în fața unui progres limitat, în termeni cantitativi, al cercetării istorice românești. Chiar și așa, trebuie să recunoaștem faptul că istoriografia românească a dobândit în ultimul deceniu dimensiuni cu adevărat industriale, fie și dacă avem în vedere numai cercetarea mileniilor „I ante – I post”.

² Daniel Spănu, *Tezaure dacice – Creația în metale prețioase din Dacia preromană*, ed. Simetria București, 2012, ISBN 978-973-1872-28-5

a cărui elaborare autorul are o limitată contribuție personală; în fine, 34 de pagini sunt rezervate unor rezumate în limbile engleză și germană. Lucrarea propriu-zisă are, așadar, o întindere de circa 170 de pagini (doar o treime din ansamblul apariției editoriale), fapt care se traduce, în termeni tehnoredacționali, printr-un cost inutil, ca-re-l privează pe autor, implicit și rezultatul muncii sale, de o circulație mai bună, altminteri pe deplin meritată, a cărții³.

Vom examina în cele ce urmează acest corp propriu al lucrării lui Daniel Spănu, sperând să vă convingem că, în pofida elementelor parazitare introduse de neinspirata formulă tehnoredacțională și a unor inegalități intrinseci, ne aflăm, totuși, în fața unei cercetări valoroase și a unui autor cu adevărat performant. Începem prin a preciza că primele trei capitole⁴, care urmează rețeta canonică a enunțării și delimitării obiectului cercetării, precum și a definirii stadiului investigațiilor anterioare, sunt judicioase și echilibrat formulate, atât ca pondere în economia lucrării, cât și ca formulare și abordare metodologică. Capitolul IV⁵ marchează intrarea în obiectul propriu-zis al cercetării, prilejuind autorului nu doar trecerea în revistă a descoperirilor ce constituie “materia primă” a investigației sale, ci și formularea unor observații valoroase, precum semnalarea rarității pieselor descoperite în contexte legate de incintele fortificate sau sanctuarele dacice de secol I î.Hr.-I d.Hr. (firesc, am comenta, dacă avem în vedere că zonele acestor sedii ale puterii au fost supuse depunerii sistematice încă de la cucerirea romană), dar și caracterul posibil excepțional al depunerilor de tezaur în tumuli. Următorul capitol constituie, din păcate, principalul punct slab al tezei, redactarea sa fiind marcată de sindromul abuzului de clasificare, pe care-l resimte o mare parte a cercetării arheologice de la noi (și nu numai) din ultimele trei-patru decenii⁶. Faptul că, spre exemplu, autorul propune – pe baza, subliniem, a unor descoperiri de serie scurtă, susceptibile de rapide reformulări datorate unor descoperiri viitoare și, mai ales, irelevante pentru producția artizanală, cert preindustrială, a pieselor analizate – două grupe și șapte subgrupe de clasificare doar pentru brățările circulare, nici nu are motivare metodologică, nici nu este valorizat, fie și de o manieră discutabilă, de autor în desfășurarea ulterioară a lucrării. Considerăm că absența acestui capitol (ori, eventual, tratarea sa concentrată, laolaltă cu ceea ce a format capitolul VII⁷) ar fi degrevat teza de un balast textual, al cărui efect este acela de a oculta aspectele esențiale ale cercetării, respectiv, formulările și contribuțiile valoroase ale autorului. În schimb, capitolul VI are și deplină motivare, și abordare ponderată în economia întregii lucrări, aici formulându-se, nu neapărat în termeni de originalitate, dar judicios și binevenit, ipoteza reciclării argintului în activitatea de orfevrărie din Dacia pre-romană, dar și problema utilizării etaloanelor monetare – aceasta din urmă, în opinia noastră, meritând o dezvoltare mai amplă, dat fiind importanța sa pentru ilustrarea gradului de elaborare și funcționare a pieței economice interne a regatului de Sarmizegetusa⁸. Foarte util și judicios tratat este și capitolul VIII⁹, care – este, din nou, o opțiune personală – ar fi meritat de asemenea dezvoltat, cel puțin pe câteva din dimensiunile problematizate aici. Spre exemplu, observația formulată de autor cu privire la raritatea combinațiilor complexe de motive ornamentale poate sugera (fie și doar dacă le raportăm la bogăția și logica ornamentistică a tezaurilor traco-getice din epoca princiară) o evoluție în direcția de-

³ Volumul a fost tipărit în doar 500 de exemplare așa-zis „de lux”, în vreme ce, dacă ar fi fost redactat în condiții decente, ar fi putut atinge, la aceleași costuri, un tiraj aproape de patru ori mai mare.

⁴ Capitolul I „Introducere” (pg. 15-19); Capitolul II „Istoricul cercetării” (pg. 20-26); respectiv, Capitolul III „Starea și relevanța informației” (pg. 27-31).

⁵ „Contextele arheologice: așezări, morminte, tezaur” (pg. 32-39)

⁶ Nu putem să nu semnalăm (și să nu amendăm totodată) această frenezie a aplicațiilor taxonomice: se formulează clasificări, cu sau fără obiectul de aplicare (uneori, pe baza unei „serii” de doar două-trei piese sau nici măcar atât, alteori pe baza unor descoperiri nesigure sau pe considerente pur ideatice), dar mai ales fără cea mai mică preocupare pentru utilitatea gnoseologică și valoarea de întreținere a categoriilor relevate de clasificările propuse – care nu conduc (și, prin natura mulțimilor ordonate, nu pot conduce) nici la evidențierea unor surse de difuzare, nici la constatarea unor fenomene culturale ș.a.m.d.

⁷ „Tehnici de execuție și ornamentare” (pg. 94-99), unde se pune în discuție, fără nici o relevanță, în termeni de „ghidul meseriașului amator”, faptul că în procesul de realizare a piesei analizate se folosește întâi dalta și apoi poansonul

⁸ Apreciem că nu se poate pune la îndoială faptul că dacii au utilizat etaloane monetare (acestea fiind detectabile, direct sau indirect, încă de la apariția monetăriei geto-dacice, ca varietate regională a celei asociate așa-numitului „imperiu macedonean” din secolul IV î.Hr.), rămânând în discuție doar evoluția și formele de reglementare a standardului monetar.

⁹ „Considerații asupra ornamentației orfevrăriei dacice” (pg. 100-106)

sacralizării unor simboluri, a valorizării acestora în cheie exclusiv estetică. Notabil este și capitolul IX¹⁰, în care ne atrag atenția mai multe problematizări formulate de autor – printre ele, cele privind deteriorările posibil intenționale ale pieselor și eventualele semnificații ale acestei practici (care ar fi meritat extinsă), sau cea (cu sugestiile sale privind relația dintre orfevrieri și elitele epocii sau valoarea de întrebuințare factuală a pieselor în cauză) privind repararea în contemporaneitatea imediată a unor artefacte analizate.

Un capitol cu adevărat generos, din păcate, tratat cu o oarecare discreție, este cel dedicat iconografiei prezumtiv mitologice reflectate de orfevrăria dacică¹¹. Aici, apelul la exercițiul taxonomic este pe de-a-ntregul justificat, el permițând autorului să evidențieze atât trei clase majore de personaje (desemnate, cu motivare, ca divinități feminine, eroi-cavaleri și ființe zoomorfe), cât și mai multe teme narative. Desigur, unele din lecturile propuse acestor teme rămân deschise. Spre exemplu, considerăm că trimiterea la Oedip și Sfinx, în cazul temei “eroul-cavaler între bestii”, este riscantă, atât vreme cât nici o referință narativă sau reconstrucție contextualizată la/despre geto-daci nu sugerează și nu motivează această trimitere, în vreme ce contextul cultural dionisiac (și reinterpretarea aferentă) este imediat, vizibil și generos documentabil. Foarte valoroasă ni se pare aici stabilirea, de către autor, a conexiunii cu motivul panregional al Cavalerului Trac – și îndrăznim să opinăm că tema “perechea de eroi-cavaleri” ar fi putut fi, la rândul său, raportată în termeni productivi sub aspect gnoseologic la motivul Cavalerilor Danubieni, acesta din urmă, reprezentativ pentru debutul sincretismului daco-roman, prezentând destule date ale resurecției unor motive anterioare, de certă filiație autohtonă. Regretăm și faptul că autorul nu s-a lăsat tentat de raportarea la iconografia epocii princiare traco-getice, aceasta părând să constituie principalul filon de constituire al imagisticii reflectate de orfevrăria Daciei clasice. Un capitol bine condus și ponderat în economia generală a tezei este cel consacrat inventarelor de piese¹², unde autorul formulează câteva observații prețioase referitoare la regulile de asociere a tipurilor de obiecte, serviciile și accesoriile pentru banchet, cu numeroase sugestii implicite privitoare la ritualurile de curte și/sau cult. În fine, penultimele două capitole¹³, indiscutabil necesare, ar fi putut fi tratate împreună, cel dintâi constituind doar eșafodajul teoretic al celui de-al doilea aplicativ. Rămân notabile, aici, atât propunerea de periodizare a orfevrăriei dacice, cât și considerațiile privitoare la distribuția teritorială a pieselor descoperite, studiile de caz propuse (mai ales cele referitoare la arealele “metropolitane” Sarmizegetusa și Cumidava-Sargedava/Oltul Superior) dovedindu-se aplicații sugestive și, deopotrivă, validate ale metodei. Interesante sunt și observațiile legate de corelația dintre concentrările de piese și axele comerciale sau polii regionali. Teza se încheie cu o secțiune concluzivă¹⁴, sintetizând corect și explicit rezultatul demersului realizat de autor, care concentrează aici câteva rezultate valoroase privitoare la cronologia și utilitatea (menirea) orfevrăriei, dar mai ales la funcția sa de fenomen cultural-iconografic. Un excurs post-concluziv¹⁵ întregeste lucrarea, funcționând mulțumitor ca anexă ilustrativă pentru opțiunile metodologice ale autorului.

Concluzionăm, la rândul nostru, reiterând faptul că (în pofida unei opțiuni tehnoredacționale cel puțin neinspirate, cu efect vădit parazit, și a unor marginale supralicitări redacționale, tributare unor automatisme de catedră) ne aflăm în fața unei realizări editoriale valoroase, venind din partea unui cercetător care și-a făcut un program de lungă durată din investigarea moștenirii orfevriere dacice - o lucrare care merită o dată în plus salutată pentru faptul că a apărut pe fondul de interes și provocare la reevaluare generat de cazul “brățărilor de Sarmizegetusa” și că nu a abdicat, pe fond, de la analiza obiectivă, integrată, a temei.

¹⁰ „Tratamentul aplicat pieselor de orfevrărie în vechime” (pg. 106-110)

¹¹ Capitolul X „Iconografie și mitologie în orfevrăria dacică” (pg. 111-120)

¹² Capitolul XI „Analiza inventarelor: conținut și semnificație” (pg. 121-137)

¹³ Capitolul XII „Cronologia relativă și absolută” (pg. 138-145), respectiv, Capitolul XIII „Cronologia orfevrăriei dacice” (pg. 146-161)

¹⁴ Capitolul XIV „Orfevrăria dacică, o formă originală de reprezentare culturală. Concluzii” (pg. 162-166)

¹⁵ „Contribuții la studierea brățărilor de aur de la Grădiștea Muncelului” (pg. 167-178)

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Convergente

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Alexandru Berzovan

Un istoric al cercetării celei de-a doua epoci a fierului pe teritoriul arădean

Dat fiind interesul nostru pentru antichitățile dacice de pe teritoriul arădean, manifestat prin publicarea mai multor studii de specialitate pe temă, am considerat, în contextul apariției recente a unor studii ce tratează istoricul arheologiei arădene¹, realizarea unei lucrări care să trateze exclusiv cercetările ce au vizat a doua epocă a fierului. De asemenea, prin corpusul bibliografic prezentat, acest demers își propune de asemenea să se constituie într-un instrument de lucru util tuturor celor interesați de perioada vizată. Am considerat necesar împărțirea analizei în mai multe etape, marcate de marile evenimente istorice ce au afectat istoria României, și care au avut, fără puțință de tăgadă, răsfrângeri evidente și asupra istoriografiei subiectului.

Istoricul cercetărilor până în anul 1918

Pentru cea mai mare parte a secolului XIX, nu se poate vorbi de un interes pentru cercetarea vestigiilor arheologice din ce-a de-a doua epocă a fierului. În tot acest răstimp, ca urmare a unor „răscoliri” apărute pe fondul goanei după comori, au fost descoperite o serie de artefacte izolate sau tezaure, multe dintre ele pierdute ulterior în condiții obscure². În ultimele decenii ale intervalului, județul Arad a beneficiat de atenția unor cercetători de renume ai epocii din cadrul monarhiei austro-ungare, precum Fl. Römer, B. Milleker³ sau M. Roska⁴ dar și de cea a unor amatori pasionați precum L. Dömötör. Chiar dacă aceștia nu au avut un interes pentru descoperirile din ce-a de-a doua epocă a fierului, activitatea lor marchează debutul unei trepte superioare în înțelegerea și cercetarea vestigiilor antice. Astfel, în anul 1870, Fl. Römer este delegat de către Muzeul Național de Antichități din Budapesta pentru a depista vestigiile arheologice din zona Mureșului inferior, în anul 1868 ajungând la Bulci⁵. Continuă cercetările de teren în anii următori, astfel în 1870 ajungând astfel la Pecica „Șanțul Mare”, unde, împreună cu J. Hampel efectuează primele măsurători⁶. Ca urmare a acestor semnalări, în anul 1872, Comisiunea Monumentelor Istorice trimite pe topograful P. Molnár pentru a realiza schița topografică detaliată a movilei de la „Șanțul Mare”⁷. Anii următori au fost marcați de activitatea lui L. Dömötör, profesor de desen la Liceul Real de Stat, care, sub auspiciile Societății Culturale „Kölcsey”, va demara primele „săpături arheologice”⁸ pe teritoriul județului Arad, realizând astfel inclusiv mai multe „campanii” la Pecica „Șanțul-Mare”. Încă din anul 1898, Dömötör se afla deja la „Șanțul Mare”, planifi-

¹ Hügel et alii 2010; Hügel et alii 2012.

² Câteva exemple: „răscolirile” dintre anii 1862-1863 de la Pâncota (vezi RAJ Arad 1999, p. 7), Măderat (RAJ Arad 1999, p. 81), sau jaful fortificațiilor dacice din Munții Codru-Moma.

³ În monumentalul său repertoriu (Milleker 1897-1906), amintește de asemenea o parte din tezaurele de epocă dacică descoperite pe parcursul sec. XIX pe teritoriul actual al județului Arad. Lucrarea reprezintă primul repertoriu arheologic sistematic al Banatului. Este regretabil că o operă de asemenea anvergură nu s-a bucurat la vremea ei de o traducere în limba română, cercetarea istorică fiind văduvită astfel de numeroase informații prețioase.

⁴ Vezi Roska 1942.

⁵ RAJ Arad 1999, pg. 8.

⁶ RAJ Arad 1999, pg. 8; Crișan 1978, pg. 16.

⁷ RAJ Arad 1999, pg. 8.

⁸ RAJ Arad 1999, pg. 12-13.

când împreună cu Fl. Römer și J. Hampel desfășurarea viitoarelor investigații⁹. În toamna aceluiași an, acestea au fost demarate, fiind urmate de un raport lapidar înmănat societății „Kölchsey” și de alte „campanii de săpături” desfășurate în anii 1900, 1901 și 1902¹⁰. În absența unor rapoarte detaliate și a unor planuri de situație, șanțurile săpate în aceste campanii nu pot fi localizate precis, nici măcar lista pieselor descoperite n-a putut fi stabilită cu certitudine¹¹. După moartea lui Dömötör, fostul său colaborator, I. Haller, va continua pe cont propriu săpăturile de la Pecica până prin în anul 1904, ulterior fiind oprit de către inspec-torul V. Fráknói pe motivul lipsei unei autorizații¹². Intepretările lui Dömötör cu privire la materialele arheologice dacice salvate de la Șanțul Mare sunt tributare spiritului vremii – piesele sunt atribuite epocii romane¹³. Debutul cercetărilor la „Șanțul Mare” se leagă de activitatea lui M. Roska, eminent cercetător ardelean. Activitatea sa marchează, practic, începutul săpăturilor arheolo-gice propriu-zise pe teritoriul județului Arad. Prima campanie din anul 1910 durează doar nouă zile – în raportul arheologic întocmit, M. Roska menționează doar descoperiri de epoca bronzului¹⁴. Săpăturile vor fi continuate și în anul următor, de către J. Francisc, de la recent înființatul Muzeu din Arad, care însoțise pe Roska și în 1910¹⁵.

Cel mai important rol această perioadă de pionierat, l-a jucat fără îndoială S. Márki, istoric cu spirit enciclopedic, profesor și membru al Academiei Maghiare, autor al unei reușite monografii istorice privind comitatul și orașul Arad, publicată în două volume¹⁶. Astfel, în cele câteva pagini dedicate descrierii dacilor, istoricul povestește despre descoperirea tezaurului de la Agrișu Mare¹⁷, continuând apoi cu descrierea succintă a războaielor daco-romane. Dar în narațiunea sa, legendele culte ale epocii joacă un rol important și Márki nu face abstracție de ele, chiar dacă nu le acceptă ca atare – astfel, după unele surse, orașul Arad ar fi fost fondat de către Decebal, ca, de altfel, și cetatea Deznei¹⁸, iar în cele cinci movile de la Vladimirescu ar fi fost îngropat de către Traian același rege dac cu toată oștirea sa¹⁹. Nici problema localizării Ziridavei n-a scăpat analizei autorului, care a încercat o soluționare a problemei, pornind de la premiza localizării Zermizirgăi la Bulci – această concluzie l-a dus la plasarea davei unde-va în împrejurimile orașului Sebiș, pe malurile Crișului Alb²⁰.

Caracterizată de un spirit romantic, specific vremurilor de început ale arheologiei, activitatea din această perioadă marchează primii pași spre cercetarea științifică. Lucrări precum cele ale lui Márki Sándor sau excelentul repertoriu al lui Bodrog Milleker reprezintă, fără doar și poate, reale câștiguri.

Fragmente ceramice dacice, din epoca bronzului și din prima epocă a fierului, descoperite la Păuliș (după Márki 1892)

⁹ RAJArad 1999, pg. 12; Crișan 1978, pg. 17-18.

¹⁰ RAJArad 1999, pg. 18-20.

¹¹ RAJArad 1999, pg. 13.

¹² RAJArad 1999, pg. 14.

¹³ Dömötör 1901.

¹⁴ Crișan 1978, pg. 24.

¹⁵ Crișan 1978, pg. 24.

¹⁶ Márki 1892; Márki 1895.

¹⁷ Márki 1892, pg. 21.

¹⁸ Márki 1892, pg. 21.

¹⁹ Márki 1892, pg. 8.

²⁰ Márki 1892, pg. 30.

Cercetările efectuate între anii 1918 – 1945

Perioada Primului Război Mondial și amplele restructurări la nivel instituțional care au urmat Marii Uniri din 1918²¹, nu au oferit, inițial, cadrul necesar realizării unor investigații arheologice de amploare. Abia în anul 1923, M. Roska va reîncepe săpăturile la „Șanțul Mare”. Cu toate acestea, cele două campanii, din 1923, respectiv 1924, nu aduc nici un fel de informații concrete cu privire la locuirea din cea de-a doua epocă a fierului²². Abia în anul 1943, odată cu săpăturile lui D. Popescu, efectuate sub auspiciul Muzeului Național de Antichități din București, va fi semnalată prezența unei locuiri dacice— din nefericire însă, ca și în cazul predecesorilor săi, rapoartele arheologice de pe urma acestei săpături fiind destul de subțiri și incomplete²³. Eminentul cercetător V. Pârvan, figura marcantă a cercetării arheologice românești a vremii, nu a făcut abstracție de realitățile arheologice din zona de vest a Transilvaniei, făcând în câteva situații referiri la descoperiri arheologice dacice, celtice sau „scitice” de pe teritoriul arădean²⁴. În ceea ce privește topicul **Ziridava**, Pârvan a optat să îl localizeze la Cenad²⁵.

Cercetările efectuate între anii 1945-1989

Abia în cadrul acestei perioade, s-au desfășurat pe teritoriul arădean primele investigații arheologice sistematice în situri datate în cadrul celei de-a doua epoci a fierului. Etapa anilor 1950-1960 a fost caracterizată prin absența săpăturilor arheologice sistematice. Acest fapt a putut fi datorat și amplelor restructurări de natură organizațională cauzate de instaurarea noului regim comunist. Astfel, din anul 1951, Muzeul arădean devine o instituție cu buget propriu, angajându-se personal calificat pentru toate secțiile. Între 1953-1954, are loc inventarierea și naționalizarea bunurilor muzeale, iar în anul 1955, secția de istorie veche devine accesibilă publicului²⁶. Începând cu anul 1967, Muzeul arădean va edita o publicație proprie, revista „Ziridava”, cu apariție relativ constantă, ce va găzdui în paginile sale, de-a lungul vremii, numeroase studii privitoare la antichitățile dacice arădene. Asistent la secția de istorie veche a fost E. Dörner, activitatea sa marcând începutul unei noi etape, cu mult superioare în ceea ce privește calitatea și cantitatea investigațiilor științifice.

În ceea ce privește săpăturile arheologice, lucrurile vor lua o turnură favorabilă abia în perioada anilor 1960-1970, când va fi vizată, între altele, și punerea în evidență a vestigiilor materiale din cea de-a doua epocă a fierului de pe teritoriul județului²⁷. Astfel, I. H. Crișan reia pe parcursul a patru campanii (1960, 1961, 1962 și 1964), investigațiile arheologice de la „Șanțul-Mare”, cu scopul declarat de a evidenția locuirea dacică de aici²⁸. Săpăturile au fost urmate de un număr de articole publicate pe baza descoperirilor făcute²⁹ și ulterior de o vastă monografie dedicată sitului³⁰. Între anii 1965 – 1968, I. H. Crișan a efectuat săpături în situl de la Cicir „La Gropi”³¹. Problema prezenței celtice pe teritoriul arădean și a relațiilor lor cu autohtonii a fost la rândul ei tratată de învățatul clujean³².

În perioada anilor 1961-1978, Crișul Alb delimita arealele de competență ale muzeelor din Oradea și Arad³³. Astfel, beneficiind de finanțarea Muzeului din Oradea, se vor desfășura, sub conducerea unor cercetători precum S. Dumitrașcu, N. Chidioșan și I. Ordentlich, săpături arheologice de mică anvergură în siturile de la Berindia- Dealul Cetățuia³⁴, Groșeni-Jidovina³⁵, Clit – Gurețul Negrilor³⁶ și Zerindul Mic³⁷, ce vor pune în evidență nivele consistente de locuire din cea de-a doua epocă a fierului

²¹ RAJArad 1999, pg. 16.

²² Crișan 1978, pg. 26-28. Este ciudat și greu de înțeles, cum bine remarcă și I. H. Crișan, faptul că în succintele rapoarte ce au urmat acestor săpături, Marton Roska nu menționează nicăieri existența unor locuiri din a doua epocă a fierului, deși bună parte din materialul salvat de el aparține acestei perioade.

²³ Crișan 1978, pg. 30. Vezi și Popescu 1944.

²⁴ Vezi spre exemplu Pârvan 1926, pg. 358, 594, și altele.

²⁵ Pârvan 1926, pg. 253 și pg. 260. „Așezat de Ptolemeus în extremul vest al Daciei, către Tisa Mijlocie; poate pe Mureș, la Cenad, unde s-au găsit și urme romane (...). Nume bun getic”.

²⁶ RAJArad 1999, pg. 18.

²⁷ RAJArad 1999, pg. 18.

²⁸ Crișan 1978, pg. 7.

²⁹ Crișan 1965; Crișan 1966; Crișan 1968; Crișan 1975; Crișan 1978a; Crișan 1979.

³⁰ Crișan 1978b, vezi recenzie la Barbu 1979b.

³¹ RAJArad 1999, pg. 53; Crișan 1968.

³² Vezi Crișan 1974.

³³ RAJArad 1999, pg. 19.

³⁴ Dumitrașcu și Ordentlich 1973.

epocă a fierului. Tot S. Dumitrașcu, împreună cu Fl. Dudaș, a cartat și sondat arheologic “Troianul”,

Aspect din timpul săpăturilor de la Pecica – “Șanul Mare” (Crișan 1978)

valul de pământ care barează intrarea în Țara Zarandului și care ar putea să fi fost ridicat de către daci³⁸. Teza sa de doctorat, vizând dacii liberi din vestul României, dar tratând și unele probleme ce țin de perioada preromană, a văzut lumina tiparului doar după 1990³⁹. Cele mai importante investigații arheologice ale anilor '70 și '80 au fost efectuate de către arheologul arădean M. Barbu. Sub conducerea sau cu participarea sa (alături de M. Zdroba și alții) au beneficiat de investigații arheologice mai ample siturile cu stratigrafie complexă de la Vladimirescu – Cetate⁴⁰ și Săvârșin-Dealul Cetățuia⁴¹. Săpăturile de la Săvârșin vor conti-

nua pe tot parcursul intervalului. Sondaje și săpături de verificare de mai mică amploare vor fi executate la Felnac⁴², Bulci⁴³, Vărădia de Mureș⁴⁴, Feniș – „Dealul Iovuțești”⁴⁵ și Berindia – Dealul Șindrioara⁴⁶. Împreună cu A. Mureșan, a publicat material salvat la Arad, cartierul Micălaca⁴⁷. Colaborator al lui M. Barbu la cele mai multe din aceste campanii, M. Zdroba va conduce săpătura de salvare de la Arad-„Strada Caisului”, săpătură ce va scoate în evidență urmele unei întinse așezări dacice⁴⁸.

Un rol important în cercetarea celei de-a doua epoci a fierului pe teritoriul arădean l-a avut și V.

Boroneanț, de al cărui nume se leagă în primul rând cercetările arheologice sistematice de la Cladova – Dealul Carierei⁴⁹. Alte săpături efectuate de V. Boroneanț pe teritoriul arădean precum cele de la Cu-

Aspect din timpul săpăturilor arheologice de la Felnac, 1975 (Hügel et alii 2012)

³⁵ RAJArad 1999, pg. 73.

³⁶ Dumitrașcu 1970; Dumitrașcu 1971.

³⁷ Dumitrașcu și Chidioșan 1977.

³⁸ Dumitrașcu 1969.

³⁹ Dumitrașcu 1993.

⁴⁰ Cu ocazia cercetărilor efectuate în cadrul fortificației de la Vladimirescu – Cetate, în cadrul săpăturilor ar fi fost salvat, după spusele autorilor, și material ceramic dacic. Vezi Barbu și Zdroba 1976; Barbu și Zdroba 1977; Barbu și Zdroba 1978a; Barbu 1979a; Barbu 1980b.

⁴¹ Barbu 1980a; Barbu și Hurezan 1982.

⁴² Barbu și Zdroba 1976.

⁴³ Menite să pună în evidență în primul rând presupusa locuire romană – în cursul cercetărilor s-au descoperit urme aparținând unor diferite perioade istorice, după spusele autorilor, inclusiv din perioada dacică, vezi Barbu și Ferenczi 1978; Barbu și Ferenczi 1979.

⁴⁴ Barbu și Zdroba 1978b;

⁴⁵ Barbu și Chirilă 1987.

vin – Pusta lui Desanu⁵⁰ (împreună cu E. Dörner, în vederea lămuririi problemei valurilor de pământ din Câmpia de Vest), de la Lipova – Hodaie⁵¹, Conop – Pătul⁵² și Zăbrani – La Pârnavă⁵³, au dus de asemenea la descoperirea unor așezări sau a unor urme de locuire din perioada re-gatului dac. Menționăm de asemenea și o serie de cercetări de mai mică amploare, precum cele de la Arad-Ceala⁵⁴ sau Șoimoș⁵⁵, efectuate tot în această perioadă, dar ale căror rezultate nu au fost publicate nici măcar sub formă de raport. Nu trebuie neglijat nici aportul adus de descoperiri întâmplătoare, precum cele de la Arad-Fabrica Teba⁵⁶, Arad – Strada Ioan Alexandru⁵⁷, Arad- Colonia Silvaș⁵⁸ sau Arad –CAP⁵⁹.

Descoperirile monetare foarte numeroase au generat interes și preocupare în rândul unor eminente numismați ai perioadei precum Iudita Winkler⁶⁰, E. Chirilă⁶¹, sau Alexandru Sășianu⁶². În ceea ce privește periegezele menite să identifice pe teren noi puncte de interes arheologic, se evidențiază în primul rând activitatea lui E. D. Pădurean⁶³ și cea a lui F. Dudaș⁶⁴. Menționăm în acest context și cercetările de teren efectuate de M. Blăjan și colaboratorii săi în apropierea localității Țeitin care au dus la descoperirea mai multor urme de locuire atribuite dacilor⁶⁵. Articole de popularizare, menite să prezinte într-un limbaj accesibil publicului larg noile descoperiri, au fost publicate de E. Pădurean în cotidianul „Flacăra Roșie” Arad, respectiv în publicația „Orizont”, de către F. Dudaș⁶⁶. În anul 1970, E. Pădurean a înființat cercul de istorie al elevilor „Ziridava”, de pe lângă Grupul Școlar I.S.A.; activitatea cercului s-a manifestat în primul rând prin organizarea unor cercetări de teren în diferite zone ale județului, cercetări care s-au soldat de foarte multe ori cu descoperirea unor obiective arheologice importante, din diverse perioade, inclusiv din secolele I î.Hr. – I d.Hr. Interesul pentru antichități și pentru perioada dacică, în speță, nu s-a manifestat doar în rândul specialiștilor. Au existat amatori pasionați și colecționari, care de-a lungul timpului au salvat un bogat material arheologic – menționăm în acest context activitatea juristului și colecționarului Gh. Miloi, care a salvat de-a lungul timpului o cantitate impresionantă de material arheologic de pe întreg teritoriul arădean. În același registru, al amatorilor pasionați, menționăm și activitatea învățătorului I. Dohangie din Săvârșin, căruia i se datorează, între altele și semnalarea fortificației dacice de la „Dealul Cetățuia”, sau a colecționarului N. Kugelmann.

Ca urmare a cercetărilor efectuate vor apare și primele studii de sinteză asupra prezenței dacice pe teritoriul județului Arad. Astfel încă din anul 1969, E. Dörner publică un mic volum, cu caracter de popularizare, în care prezintă sintetic stadiul cercetărilor de la acel moment⁶⁷. Articole de sinteză, care tratează descoperirile din întreaga zonă vestică a țării au mai fost publicate în următorii

⁴⁶ RAJArad 1999, pg. 44.

⁴⁷ Barbu și Mureșan 1987.

⁴⁸ Zdroba 1982.

⁴⁹ Până în 1990, s-au publicat următoarele rapoarte: Boroneanț 1978; Boroneanț 1979; Boroneanț 1980a; Boroneanț 1980b; Boroneanț 1982a; Boroneanț 1982b; Boroneanț et alii 1983.

⁵⁰ Dörner și Boroneanț 1968.

⁵¹ Boroneanț și Demșea 1974.

⁵² Boroneanț 1979; Boroneanț și Demșea 2005.

⁵³ Cu participarea unui colectiv mai larg, incluzând pe J. Nandriș și E. Pădureanu. Descoperirile dacice (sec. I – II d.Hr.) au rămas până astăzi inedite.

⁵⁴ Avem în vedere descoperirile dacice pre-romane, vezi RAJArad 1999, pg. 38; Crișan 1969, pg. 252.

⁵⁵ Despre descoperirea unor fragmente ceramice dacice de secol II î.Hr. în incinta fortificației medievale de la Șoimoș aflăm într-o notă a unui articol redactat de regretatul arheolog timișorean Fl. Medeleț (1970, pg. 60, nota 8).

⁵⁶ Dörner 1968, pg. 26. Crișan 1969 pg. 252 nr. 101.

⁵⁷ Crișan 1969 pg. 252, nr. 10e.

⁵⁸ Dörner 1970.

⁵⁹ Dörner 1968, pg. 10-11.

⁶⁰ Winkler 1955 (sunt discutate între altele și numeroasele descoperiri monetare de epocă dacică de pe teritoriul arădean); Winkler 1957, pg. 79-112.

⁶¹ Chirilă 1972; Chirilă și Barbu 1979, pg. 141-145; Chirilă și Barbu 1980, pg. 127-130; Chirilă și Barbu 1981, pg. 111-116; Chirilă și Barbu 1987, pg. 55-58.

⁶² Sășianu 1988.

⁶³ Pădureanu 1979, pg. 145-181; Pădurean 1985, pg. 25-52; Pădurean 1987, pg. 29-37.

⁶⁴ Dudaș 1970, pg. 355-359. Dudaș 1975, pg. 129-136.

⁶⁵ Blăjan 1975, pg. 69-86. Blăjan et alii 1976, pg. 423-433.

⁶⁶ Dudaș 1973; Dudaș 1974; Dudaș 1975.

ani de către S. Dumitrașcu⁶⁸, L. Mărghitan⁶⁹ și N. Kiss⁷⁰. Cu toate acestea, volumul dedicat sitului de la „Șanțul Mare” de către I. H. Crișan, reprezintă până acum singura monografie dedicată unui sit din a doua epocă a fierului din arealul arădean. După anul 1985, avântul investigativ al decadelor precedente se va estompa treptat, probabil și pe fondul unor probleme financiare, fapt ce va afecta și apariția periodicului *Ziridava*, care va cunoaște mai multe sincope în apariția sa, între 1982-1987, respectiv 1987-1993.

Din punct de vedere al cercetărilor, această perioadă a fost marcată de reale progrese. Numeroasele săpături și sondaje arheologice care au fost efectuate în stațiuni arheologice situate pe tot cuprinsul județului, au permis, pentru prima dată, conturarea unei tablou coerent al realităților celei de-a doua epoci a fierului. Pe de altă parte însă, în foarte multe cazuri publicarea rezultatelor a lăsat destul de mult de dorit, mare parte din materialele mai vechi rezultate din respectivele cercetări rămânând în continuare neprocesate în depozitele muzeale din Arad, Oradea sau Cluj-Napoca. Marile volume de sinteză redactate în această perioadă dedicate diferitelor aspecte ce țin de cultura materială și spirituală a Daciei pre-romane, conțin puține referiri la realitățile arheologice de pe teritoriul arădean, și acelea doar la un nivel punctual, atenția autorilor fiind îndreptată spre areale mai bine cunoscute, investigate și publicate, precum zona Munților Orăștiei, Transilvania, zona Câmpiei Române sau sudul Moldovei.

Cercetările efectuate între anii 1989 – 2012 (prezent)

Amplele schimbări de ordin politic, petrecute la sfârșitul anului 1989, au creat la rândul lor anumite dificultăți, mai ales la început - astfel se face că săpăturile sistematice în punctele de la Cladova și Săvârșin nu au fost reluate imediat, ci abia în 1991, respectiv 1994. Cele de la Cladova, conduse tot de către V. Boroneanț, vor continua până în anul 2002⁷¹, iar cele de la Săvârșin, vor fi conduse de P. Hügel, inițial cu M. Barbu și P. Hurezan. După decesul lui M. Barbu din anul 2003, cercetările vor fi reluate cu participarea lui V. Sava de la Complexul Muzeal Arad, V. Sârbu de la Muzeul din Brăila și C. Bodo de la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva⁷². Se întrevide publicarea unei

Aspect din timpul săpăturilor arheologice de la Săvârșin, 1990 (Hügel et alii 2012)

monografii a acestui important sit în următoarea perioadă⁷³. Cercetările de la Pecica – Șanțul Mare, au fost reluate în anul 2005 în urma unui proiect depus de Complexul Muzeal Arad în parteneriat cu Muzeul Banatului din Timișoara și Universitatea din Michigan (SUA). Aceste cercetări, chiar dacă vizează prioritar descoperirile de epoca bronzului, au adus deja contribuții semnificative și la cunoașterea lo-

⁶⁷ Dörner 1969.

⁶⁸ Dumitrașcu 1972, pg. 120-149; Dumitrașcu și Mărghitan 1971;

⁶⁹ Mărghitan 1972, pg. 191-184; Mărghitan 1977, pg. 203-207; Mărghitan 1979a, pg. 71-85; Mărghitan 1981, pg. 117-123; Mărghitan 1978; Mărghitan 1979b.

⁷⁰ Kiss 1977, pg. 539-557; Kiss 1978a, pg. 41-48; Kiss 1978b, pg. 799-817; Kiss 1980, pg. 85-97.

⁷¹ Boroneanț 1992, pg. 11-14; Boroneanț et alii 1995 pg. 23-31; Boroneanț et alii 1996, pg. 35-40; Boroneanț et alii 1997, pg. 12-25; Boroneanț et alii 1999, pg. 30-31/35; Boroneanț et alii 2001, pg. 70/50. Boroneanț et alii 2002, pg. 105-106; Boroneanț et alii 2003, pg. 89-90.

⁷² Hügel et alii 1995, pg. 81; Hügel et alii 1996, pg. 106; Hügel et alii 1997, pg. 91-92; Hügel et alii 1999, pg. 102; Hügel et alii 2002, pg. 106; Hügel et alii 2007, pg. 310-311; Hügel et alii 2008, pg. 272-274. Hügel et alii 2009, pg. 169-170; Hügel et alii 2010, pg. 169-170; Hügel et alii 2011, pg. 125.

⁷³ Informații amabile V. Sârbu, V. Sava.

cuirii dacice din acest punct⁷⁴.

Din punct de vedere istoriografic, cea mai de seamă realizare a acestei perioade o reprezintă pu-blicarea *Repertoriului arheologic al Mureșului Inferior (RAJ Arad)* în anul 1999. Deși multe din informațiile pe care le conține sunt adeseori prezentate într-o manieră confuză, chiar inexactă, repertoriul rămâne totuși la nivelul unui instrument de lucru util, cel puțin la nivelul bibliografiei și al indiciilor generale oferite. În același registru, al repertoriilor arheologice, este de menționat și cel realizat de către Sabin A. Luca, dedicat Banatului, publicat în două ediții⁷⁵. Lucrări și articole în această perioadă au fost publicate în revista *Ziridava* de către M. Barbu⁷⁶, L. Mărghitan⁷⁷, V. Sârbu⁷⁸ și Șt. Ferenczi⁷⁹. O contribuție semnificativă a avut și H. Pop, cercetător al epocii dacice care a abordat într-un excelent studiu de sinteză problema fortificațiilor din vestul Daciei preromane⁸⁰, dar și probleme mai puțin discutate, legate de „modul de petrecere a timpului liber la dacii din vestul și nord-vestul României”⁸¹. În ceea ce privește descoperirile monetare, remarcăm excelentul studiu al Danei Bălănescu, apărut în anul 1999, care tratează și o serie de descoperiri din spațiul arădean aparținător Banatului⁸². Menționăm de asemenea lucrarea de doctorat a Corinei Toma, susținută în cursul anului 2007, în care tratează problema dacilor din zona de vest a țării, atingând de asemenea și problema dacilor de pe teritoriul Ungariei⁸³; lucrarea, deși a rămas deocamdată în manuscris, a avut unele secțiuni publicate⁸⁴.

În ceea ce privește cercetările de teren, un rol de seamă a continuat să îl aibă în continuare E. Pădurean⁸⁵, la cercetările sale luând și parte subsemnatul, după anul 2007⁸⁶ - mai mult decât atât, reluarea unor mai vechi descoperiri a produs adevărate „surprize”, aducând noi informații cu privire la problema spiritualității geto-dacilor⁸⁷. Începând cu anul 2008, zona Dealurilor Lipovei a fost amplu investigată de către regretatul arheolog timișorean L. Măruia, rezultatele cercetărilor sale de teren constituind o excelentă teză de doctorat, ulterior publicată⁸⁸. Localizând fiecare sit cu coordonate precise, în format GPS, studiul lui L. Măruia reprezintă un mare pas înainte în înțelegerea realităților arheologice locale, inclusiv a celor din cea de-a doua epocă a fierului.

Considerații finale

Putem concludiona că cercetarea celei de-a doua epoci a fierului pe teritoriul arădean a fost marcată, după cum am arătat, de mai multe etape distincte. Bazele au fost create de activitatea lui L. Dömötör și S. Márki, trecerea la cercetarea profesionistă fiind marcată de activitatea lui E. Dorner. Perioada postbelică a fost marcată, fără doar și poate, de M. Barbu și S. Dumitrașcu, precum și de cea a lui I.H. Crișan, care a săpat poate cea mai importantă așezare din zonă, cea de la Pecica - “Șanțul Mare”. În ceea ce privește cercetările de teren, indiscutabil, cele mai semnificative contribuții aparțin lui E. Pădurean. Trebuie să constatăm, însă, că, deși s-a săpat mult, s-a publicat destul de puțin, numeroase materiale rămânând în continuare neprocesate în colecțiile diferitelor muzee zonale. În ce ne privește, suntem de părere că reluarea acestor materiale ar trebui să devină o prioritate pentru cei interesați de temă - dacă documentația precară nu va permite o publicare sub forma unor rapoarte detaliate, piesele ar trebui publicate cel puțin sub forma unor restituiri.

⁷⁴ O'Shea et alii 2004-2005, pg. 81-111.

⁷⁵ Luca 2006; Luca 2010.

⁷⁶ Barbu și Chirilă 1993, pg. 35-39; Barbu și Hügel 1993, pg. 63-79; Barbu 1996, pg. 45-59.

⁷⁷ Mărghitan 1993, pg. 55-63.

⁷⁸ Sârbuși Hurezan 2011.

⁷⁹ Ferenczi 1993, pg. 39-55.

⁸⁰ Pop 2006; Vezi și Pop 2003.

⁸¹ Pop 1995-1996, pg. 71-75.

⁸² Bălănescu 1999.

⁸³ Toma 2007.

⁸⁴ Toma 2005; Toma 2006a; Toma 2006b, pg. 21-43.

⁸⁵ Pădurean 1990; Pădurean 1992; Pădurean 2000; Pădurean 2006; Pădurean 2011; Pădurean și Berzovan 2011.

⁸⁶ Pădurean și Berzovan 2011; Berzovan și Coatu 2010; Berzovan 2012.

⁸⁷ Berzovan et alii 2009; Berzovan și Pădurean 2010.

⁸⁸ Măruia 2011.

Bibliografie

Literatură modernă – sinteze

- Bălănescu 1999
 Bălănescu Antoaneta Dana, *Moneda în Banatul antic. Piese romane republicane și imperiale (sec. I î.d.Hr.- sec. I d.Hr.)*, Reșița, 1999.
 Chirilă 1972
 Chirilă Eugen, *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972.
 Crișan 1978b
 Crișan Ioan Horațiu, *Ziridava*, Arad 1978.
 Dörner 1968
 Dörner Egon, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Arad, 1968.
 Dudaș 1981
 Dudaș Florian, *Zarandul. Chipuri și fapte din trecut*, Editura Albatros, București 1981.
 Dumitrașcu 1993
 Dumitrașcu Sever, *Dacia Apuseană*, Ed. Cogito, Oradea, 1993.
 Luca 2006
 Luca Sabin Adrian, *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc: repertoriu*, Alba Iulia, 2006.
 Luca 2010
 Luca Sabin Adrian, *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc: repertoriu*, Sibiu, 2010.
 Márki 1892
 Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad kiraly város története (I)*, Arad, 1892.
 Márki 1895
 Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad kiraly város története (II)*, Arad, 1895.
 Mărghită 1978
 Mărghită Liviu, *Fortificații dacice și romane. Sisteme pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*, București 1978.
 Mărghită 1979b
 Mărghită Liviu, *Banatul în lumina arheologiei (I)*, Timișoara, 1979.
 Mărghită 2007
 Liviu Mărghită, *Arta argintului la geto-daci. Repertoriu*, în *Ziridava*, 25/2, 2007.
 Măruia 2011
 Măruia Liviu, *Cercetări interdisciplinare privind geografia istorică a Dealurilor Lipovei din Paleolitic până în epoca modernă*, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2011.
 Milleker 1897-1906
 Milleker Bodrog, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből (I-III)*, Timișoara, 1897-1906.
 Pârvan 1926
 Pârvan Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Ed. Cultura Națională, București, 1926.
 Toma 2007
 Toma Corina, *Dacia de nord-vest în secolele II î. Hr – I d. Hr.*, Cluj-Napoca, 2007, (teză de doctorat) (mss).
 Pop 2006
 Pop Horea, *Fortificații dacice din vestul și nord-vestul României*, Ed. Mega, Cluj-Napoca 2006.
 RAJ Arad 1999
 Repertoriul Arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 1999.
 Roska 1942
 Roska Marton, *Erdély Régészeti Repertoriuma. I. Őskori (Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum) I*, Cluj-Napoca, 1942.
 Sășianu 1988
 Sășianu Alexandru, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1988.

Literatură modernă - articole

- Barbu și Zdroba 1976
 Barbu M., Zdroba M., *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (raport preliminar)*, în *Ziridava*, VI, 1976, pg. 47-57.
- Barbu și Zdroba 1977
 Barbu M., Zdroba M., *Noi contribuții privind cetatea de pamânt de la Vladimirescu*, în *Ziridava*, VIII, 1977, pg. 17-21.
- Barbu și Zdroba 1978
 Barbu M., Zdroba M., *Șantierul arheologic de la Arad-Vladimirescu. Campania 1977*, în *Ziridava*, X, 1978, pg. 101-123.
- Barbu și Zdroba 1978b
 Barbu Mircea, Zdroba Mircea, *Așezarea dacică de la Vărădia de Mures*, în *Ziridava*, IX, 1978, pg. 21-41.
- Barbu și Ferenczi 1978
 Barbu Mircea, Ferenczi István, *Cercetările arheologice de la Bulci și împrejurimi*, în *Ziridava*, X, 1978, pg. 67-81
- Barbu 1979a
 Barbu Mircea, *Cercetările arheologice de la Arad – Vladimirescu*, în *MCA*, XIII, 1979, pg. 291-293.
- Barbu 1979b
 Barbu Mircea, *I.H. Crișan, Ziridava, Arad, 1978* în *Ziridava*, XI, 1979, pg. 1166-1167.
- Barbu și Ferenczi 1979
 Barbu Mircea, Ferenczi István, *Săpăturile arheologice de la Bulci (jud. Arad) în anul 1978*, în *MCA*, XIII, 1979, pg. 289-291.
- Barbu 1980a
 Barbu Mircea, *Așezarea dacică de la Săvârșin*, în *Ziridava*, XII, 1980, pg. 101-117.
- Barbu 1980b
 Barbu Mircea, *Săpăturile arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979*, în *Ziridava*, XII, 1980, pg. 151-165.
- Barbu și Hurezan 1982
 Barbu Mircea, Hurezan Pascu, *Cercetările arheologice de la Săvârșin*, în *Ziridava*, XIV, 1982, pg. 49-67.
- Barbu și Mureșan 1987
 Barbu Mircea, Mureșan Augustin, *Noi descoperiri dacice de la Arad-Micălaca*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, pg. 43-55.
- Barbu și Chirilă 1987
 Barbu Mircea, Chirilă Eugen, *Tezaurul dacic de la Feniș (Cronologie și semnificație istorică)*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, pg. 55-59.
- Barbu și Chirilă 1993
 Barbu Mircea, Chirilă Eugen, *Moneta dacica în vestul României*, în *Ziridava*, XVIII, 1993, pg. 35-39.
- Barbu și Hügel 1993
 Barbu Mircea, Hügel Peter, *Monede imperiale romane descoperite în zona arădeană*, în *Ziridava*, XVIII, 1993, pg. 63-77.
- Barbu 1996
 Barbu Mircea, *Fortificații dacice pe valea Mureșului Inferior*, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, pg. 45-57.
- Berzovan et alii 2009
 Berzovan Alexandru, Olteanu Sorin, Pădurean Eugen, *O inscripție incizată pe un vas dacic de lut descoperit la Pecica - Șanțul Mare (jud. Arad)*, în *SIB*, nr. XXXII-XXXIII, 2009, pg. 274-284.
- Berzovan și Pădurean 2010
 Berzovan Alexandru, Pădurean Eugen, *A clay pot with tamga signs discovered at Șiria (Arad county)*, în *Annales d'Universite "Valahia" Târgoviște. Section d'Archeologie et d'Histoire*, tom XII, no. 2, 2010, pg. 57-66.
- Berzovan și Coatu 2010
 Berzovan Alexandru, Coatu Cosmin, *Descoperiri din a doua epocă a fierului la pătrunderea Mureșului*

în *Câmpia Aradului*, în *Arheologie și Studii clasice* (ed. Pețan Aurora, Berzovan Alexandru), Editura Dacica, București 2011, pg. 148 – 210.

Berzovan 2012

Berzovan Alexandru, *Artefacte din a doua epocă a fierului păstrate în muzee școlare arădene*, în *Arheologie și Studii Clasice* (ed. Pean Aurora, R. Bătrănoiu Raluca), vol. II, Editura Dacica, 2012, pg. 72-83.

Blăjan 1975 Blăjan Mihai, *Descoperiri dacice și sarmatice la Șeitin (jud. Bihor) în Crisia*, V, 1975, pg. 69-86.

Blăjan et alii 1976

Blăjan Mihai, Bozian Ștefan, Șiclovan Cornel, *Descoperiri arheologice la Seitin (jud. Arad)*, în *Apulum*, XIV, 1976, pg. 423-433.

Boroneanț și Demșea 1974

Boroneanț Vasile, Demșea Dan, *Cercetările arheologice de la Lipova – Hodaie*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, pg. 11-23.

Boroneanț 1978

Boroneanț Vasile, *Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Cladova (comuna Păuliș, jud. Arad)*, în *Ziridava*, X, 1978, pg. 139-159.

Boroneanț 1979

Boroneanț Vasile, *Considerații asupra istoriei străvechi a jud. Arad în lumina cercetărilor de la Conop, Zăbrani și Cladova*, în *Ziridava*, XI, 1979, pg. 109-117.

Boroneanț 1980a

Boroneanț Vasile, *Săpăturile arheologice de la Cladova (județul Arad) din anul 1979*, în *Ziridava*, XII, 1980, pg. 117-127.

Boroneanț 1980b

Boroneanț Vasile, *Săpăturile de la Cladova, com. Păuliș, jud. Arad*, în *MCA*, XIV, 1980, pg. 13-16.

Boroneanț 1982a

Boroneanț Vasile, *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova, județul Arad, în lumina descoperirilor arheologice și a unor noi investigații istorice*, în *Ziridava*, XIV, 1982, pg. 109-119.

Boroneanț 1982b

Boroneanț Vasile, *Considerații asupra gropilor dacice săpate în stâncă de la Cladova*, jud. Arad, în *Thraco-Dacica*, III, 1982, pg. 130-135.

Boroneanț et alii 1983

Boroneanț Vasile, Zdroba Mircea, Hurezan Pascu *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *MCA*, XXV, 1983, pg. 19-23.

Boroneanț 1992

Boroneanț Vasile, *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *MCA*, XXII, 1992, pg. 11-14.

Boroneanț et alii 1995

Boroneanț Vasile, Hurezan Pascu, Hügel Peter, *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *CCA 1995*, Cluj Napoca, 1995, pg. 23-31.

Boroneanț et alii 1996

Boroneanț Vasile, Hurezan Pascu, Hügel Peter, *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *CCA 1996*, Brăila, 1996, pg. 35-40.

Boroneanț et alii 1997

Boroneanț Vasile, Hurezan Pascu, Hügel Peter, *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *CCA 1997*, București, 1997, pg. 12-25.

Boroneanț et alii 1999

Boroneanț Vasile, Hurezan Pascu, Hügel Peter, *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *CCA 1999*, București, 1999, pg. 30-31/35

Boroneanț et alii 2001

Boroneanț Vasile, Hurezan Pascu, Hügel Peter, *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *CCA 2001*, București, 2001, pg. 70/50.

Boroneanț et alii 2002

Boroneanț Vasile, Hurezan Pascu, Hügel Peter, *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *CCA*

2002, București, 2002, pg. 105-106.

Boroneanț et alii 2003

Boroneanț Vasile, Hurezan Pascu, Hügel Peter, *Săpăturile arheologice de la Cladova, jud. Arad*, în *CCA 2003*, București, 2003, pg. 89-90.

Boroneanț și Demșea 2005

Boroneanț Vasile, Demșea Dan, *Cercetările arheologice de la Conop-Cotârți din 1972. Probleme legate de stela funerară din cimitirul de secol XIII-XVII*, în *Ziridava*, XXIV, 2005, pg. 43 – 57.

Chirilă și Chidioșan 1965

Chirilă Eugen, Chidioșan Nicolae, *Tezaurul de monede dace de la Almaș*, în *AMN*, II, 1965, pg. 118-119.

Chirilă et alii 1969

Chirilă Eugen, Chidioșan Nicolae, Dumitrașcu Sever, Șteiu Nicolae, *Descoperiri monetare antice din Transilvania (IV)*, în *St.Com.Sibiu*, XIV, 1969.

Chirilă și Barbu 1979

Chirilă Eugen, Barbu Mireca, *Tezaurul monetar de la Șomoșcheș (Cermei) [jud. Arad]*, în *Ziridava*, XI, 1979, pg. 141-145.

Chirilă și Barbu 1980

Chirilă Eugen, Barbu Mircea, *O imitație de drahma dyrrhachiana din județul Arad*, în *Ziridava*, XII, 1980, pg. 127-130.

Chirilă și Barbu 1980b

Chirilă Eugen, Barbu Mircea, *Tezaurul monetar de la Șomoșcheș - Cermei (Cronologie și semnificație istorică)* în *Ziridava*, XII, 1980, pg. 97-99.

Chirilă și Barbu 1981

Chirilă Eugen și Barbu Mircea, *Sfârșitul emisiunilor monetare dace în Dacia intercarpatică*, în *Ziridava*, XIII, 1981, pg. 111-116.

Chirilă și Barbu 1987

Chirilă Eugen, Barbu Mircea, *Tezaurul dacic de la Feniș [jud. Arad] (Cronologia și semnificația istorică)*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, pg. 55-58.

Crișan 1965

Crișan Ioan Horațiu, *Ziridava*, în *Apulum*, V, 1965, pg. 127-135.

Crișan 1966

Crișan Ioan Horațiu, *Sanctuarul dacic de la Pecica*, în *AMN*, III, 1966, pg. 91-101.

Crișan 1968

Crișan Ioan Horațiu, *Continuitatea dacică în Câmpia Aradului*, în *Apulum*, VII, 1968, pg. 241-251.

Crișan 1974

Crișan Ioan Horațiu, *Descoperiri celtice păstrate în muzeul județean Arad*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, pg. 37-86.

Crișan 1975

Crișan Ioan Horațiu, *Ceramica de import în așezarea dacică de la Pecica*, în *A.I.I.A.*, XVIII, 1975, pg. 35-45.

Crișan 1978a

Crișan Ioan Horațiu, *Dacii din zona Aradului. 2000 de ani de la atestarea Ziridavei*, în *Ziridava* X, 1978, pg. 45-54.

Crișan 1979

Crișan Ioan Horațiu, *Ziridava - centrul dacilor din câmpia Aradului*, în *Ziridava*, XI, 1979, pg. 87-89.

Dömötör 1901

Dömötör Laszlo, *Római korbely edények a pécskai Nagysáncban*, în *Arch.Ert.*, 1901, pg. 327-328.

Dörner și Boroneanț 1968

Dörner Egon, Boroneanț Vasile, *O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre*, în *Ziridava*, II, 1968, pg. 7-19.

Dörner 1970

Dörner Egon, *Cercetări și săpături de suprafață în județul Arad*, în *MCA*, IX, 1970, pg. 440.

Dörner 1971

Dörner Egon, *Tezaurul de denari romani republicani de la Bârsa*, în *Tibiscus*, I, 1971, pg. 24-32.

Dörner 1972a

Dörner Egon, *Urme celtice pe teritoriul arădean*, în *Rev.Muz*, 2, 1972, pg. 149-154.

Dörner 1972b

Dörner Egon, *Cercetări și săpături de suprafață în județul Arad*, în *MCA*, 9, 1972.

Dudaș 1970

Dudaș Florian, *Repertoriul arheologic al Țării Zărandului în lumina noilor descoperiri*, în *Rev. Muz*, IV, tom 7, 1970, pg. 355-359.

Dudaș 1973

Dudaș Florian, *O interesantă descoperire arheologică în părțile Zarandului*, în *Orizont*, Ti-mișoara, an XXIV, nr. 45, pg. 10.

Dudaș 1974

Dudaș Florian, *Urme dacice la cetatea Șiriei*, în *Orizont*, Timișoara, an XXV, nr. 22, pg. 7.

Dudaș 1975

Dudaș Florian, *Descoperiri monetare antice în Țara Zărandului*, în *ActaMN*, XII, 1975, pg. 129-136.

Dumitrașcu 1969

Dumitrașcu Sever, *Contribuții la cunoașterea graniței de vest a Daciei romane*, în *AMN*, VI, 1969, pg. 483-491

Dumitrașcu 1970

Dumitrașcu Sever, *Cetățuia dacică de la Clit*, în *Lucrări Științifice*, IV, B, Oradea, 1970, pg. 142-160.

Dumitrașcu 1971

Dumitrașcu Sever, *Dakco hradisko e Clite*, în *Vyschodoslovensky Pravek*, 2, Kosice, 1971, pg. 31-49.

Dumitrașcu și Mărghitan 1971

Dumitrașcu Sever, Mărghitan Liviu, *Așezări și fortificații dacice din vestul și nord-vestul Ro-mâniei din sec. III î.e.n. - II e.n.*, în *Sargeția*, VIII, 1971.

Dumitrașcu 1972

Dumitrașcu Sever, *Așezări fortificate și cetățui dacice în partea de vest a Munților Apuseni*, în *Crisia*, II, 1972, pg. 120-149.

Dumitrașcu și Ordentlich 1973

Dumitrașcu Sever, Ordentlich Ivan, *Săpăturile arheologice de la Berindia*, în *Crisia*, III, 1973, pg. 47-95.

Dumitrașcu și Chidioșan 1977

Dumitrașcu Sever, Chidioșan Nicolae, *Așezarea de la Zerindul Mic, com. Zerind, jud. Arad*, în *Crisia*, VII, 1977, pg. 45-64.

Hurezan et alii 2007

Hurezan Pascu, Drașovean Florin, Szentmiklosi Alexandru, O'Shea John, Sherwood Sarah, Barker Alexander, *Pecica (com. Pecica, jud. Arad), punct „Șanțul Mare”*, în *CCA 2006*, București 2007, pg. 262-263.

Hurezan et alii 2008

Hurezan Pascu, Drașovean Florin, Szentmiklosi Alexandru, O'Shea John, Sherwood Sarah, Barker Alexander, *Pecica (com. Pecica, jud. Arad), punct „Șanțul Mare”*, în *CCA 2007*, Iași 2008, pg. 222-224.

Hurezan et alii 2009

Hurezan Pascu, Drașovean Florin, Szentmiklosi Alexandru, O'Shea John, Sherwood Sarah, Barker Alexander, *Pecica (com. Pecica, jud. Arad), punct „Șanțul Mare”*, în *CCA 2008*, Târgoviște 2009, pg. 166-169.

Hügel et alii 1995

Hügel Peter, Barbu Mircea, Hurezan Pascu, *Săvârșin (jud. Arad). Campania din 1994*, în *CCA 1994*, Cluj-Napoca, 1995, pg. 81/119.

Hügel et alii 1996

Hügel Peter, Barbu Mircea, Hurezan Pascu, *Săvârșin (jud. Arad). Campania din 1995*, în *CCA 1995*, Brăila, 1996, pg. 106/130.

Hügel et alii 1997

Hügel Peter, Barbu Mircea, Hurezan Pascu, *Săvârșin (jud. Arad). Campania din 1996*, în *CCA 1996*, București 1997, pg. 91-92/60.

- Hügel et alii 1999
Hügel Pascu, Barbu Mircea, Hurezan Pascu, *Săvârșin (jud. Arad). Campania din 1998*, în *CCA 1998*, București 1999, pg. 102/127.
- Hügel et alii 2002
Hügel Peter, Barbu Mircea, Hurezan Pascu, *Săvârșin (jud. Arad). Campania din 2001*, în *CCA 2001*, București 2002, pg. 106/130.
- Hügel et alii 2007
Hügel Peter, Hurezan Pascu, Sârbu Valeriu, *Săvârșin (jud. Arad), Campania din 2006*, în *CCA 2006*, Tulcea 2007, pg. 310-311.
- Hügel et alii 2008
Hügel Peter, Hurezan Pascu, Mărginean Florin, Sava Victor, Sârbu Valeriu, Bodo Cristina, *Săvârșin (jud. Arad), Campania din 2007*, în *CCA 2007*, Iași 2008, pg. 272-274.
- Hügel et alii 2009
Hügel Peter, Hurezan Pascu, Sava Victor, Sârbu Valeriu, Bodo Cristina, *Săvârșin (jud. Arad), Campania din 2008*, în *CCA 2008*, Tîrgoviște 2009, pg. 192-193.
- Hügel et alii 2010
Hügel Peter, Hurezan Pascu, Sava Victor, Sârbu Valeriu, Bodo Cristina, El Susi Georgeta, *Săvârșin (jud. Arad), Campania din 2009*, în *CCA 2009*, București 2010, pg. 169-170.
- Hügel et alii 2010 b
Hügel Peter, Hurezan Pascu, Mărginean Florin, Sava Victor, *Cercetarea arheologică în zona arădeană. Un scurt istoric*, în *Ziridava*, XXV/1, 2010, pg. 7-24.
- Hügel et alii 2011
Hügel Peter, Hurezan Pascu, Sava Victor, Sârbu Valeriu, Bodo Cristina, *Săvârșin (jud. Arad), Campania din 2010*, în *CCA 2010*, Sibiu 2011, pg. 125.
- Hügel et alii 2012
Hügel Peter, Hurezan Pascu, Mărginean Florin, Sava Victor *One and a half century of Archaeology on the Lower Mureș*, în *Ziridava*, XXVI/1, 2012, pg. 7-35.
- Kiss 1977
Kiss Nicolae, *Răspândirea monedelor geto-dace romane pe teritoriul arădean*, în *Ziridava*, VIII, 1977, pg. 539-557.
- Kiss 1978a
Kiss Nicolae, *Câmpia Aradului, unul din centrele monetăriei geto-dace*, *Ziridava*, IX, 1978, pg. 41-49.
- Kiss 1978b
Kiss Nicolae, *Răspândirea monedelor republicane romane pe teritoriul arădean*, în *Ziridava*, X, pg. 799-817.
- Kiss 1980
Kiss Nicolae, *Tezaure și obiecte de podoabă traco-dacice descoperite în județul Arad*, în *Ziridava*, XII, 1980, pg. 85-97.
- Mărghitan 1972
Mărghitan Liviu, *Considerații privind tezaurele dacice de argint din vestul și nord-vestul României*, în *Centenar Muzeal orădean*, Oradea, 1972, pg. 191-184.
- Mărghitan 1977
Mărghitan Liviu, *Valea Mureșului - parte integrantă a sistemului de fortificație dacic*, în *Sargeția*, XIII, 1977, pg. 203-207.
- Mărghitan 1979a
Mărghitan Liviu, *Considerații referitoare la geneza și evoluția societății dace pe meleagurile bănățene*, în *Ziridava*, XII, 1979, pg. 71-85.
- Mărghitan 1981
Mărghitan Liviu, *Sistemele de fortificații dacice și romane de pe valea inferioară a Mureșului în Ziridava*, XIII, 1981, pg. 117-123.
- Mărghitan 1993
Mărghitan Liviu, *Meleagurile arădene, vatră de continuitate daco-romana și românească*, în *Ziridava*,

XVIII, 1993, pg. 55-63.

Medeleț 1970

Medeleț Florin, *Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat*, în *Tibiscus*, I, 1970, pg. 59-63.

Medeleț 1988

Medeleț Florin, *Civilizația geto-dacă în sud-vestul Daciei*, în *SIB*, XIV, 1988, pg. 1-15.

O'Shea et alii 2004-2005

O'Shea John M., Barker Alex W., Sherwood Sarah, Szentmiklosi Alexandru, *New Archaeological Investigations at Pecica-Șanțul Mare*, în *Analele Banatului*, S.N., XII-XIII, 2004-2005, pg. 81-111.

O'Shea et alii 2006a

O'Shea John M., Barker Alex W., Nicodemus Amy, Sherwood Sarah, Szentmiklosi Alexandru, *Archaeological investigations at Pecica - "Șanțul Mare": The 2006 campaign*, în *Analele Banatului*, S.N., XIV, 2006, pg. 211-228.

O'Shea et alii 2006b

O'Shea John, Drașovean Florin, Szentmiklosi Alexandru, Hurezan Pascu, Barker Alex W., *Pecica (com. Pecica, jud. Arad), punct „Șanțul Mare”*, în *CCA 2005*, București 2006, pg. 256-259.

Pădurean 1979

Pădurean Eugen, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Vladimirescu*, în *Ziridava*, XI, 1979, pg. 145-181.

Pădurean 1985

Pădurean Eugen, *Contribuții la repertoriul arheologic de pe Valea Mureșului Inferior și a Crișului Alb*, în *Crisia*, XV, 1985, pg. 27-52.

Pădurean 1987

Pădurean Eugen, *Noi fortificații pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, pg. 29-37.

Pădurean 1988

Pădurean Eugen, *Așezări de sec. III-IV pe cursul inferior al Mureșului*, în *Crisia*, XVIII, 1988, pg. 381-405.

Pădurean 1990

Pădurean Eugen, *Noi descoperiri arheologice în așezarea fortificată de la Păuliș – Dealul Bătrân, jud. Arad*, în *Thraco-Dacica*, IX, 1-2, 1990, p. 157-192.

Pădurean 1992

Pădurean Eugen, *Așezarea dacică timpurie de la Arad – Cuvin*, în *SympThrac*, 9, 1992, pg. 158-159.

Pădurean 2000

Pădurean Eugen, *Cu privire la așezarea fortificată de la Groșeni-Jidovina (jud. Arad)*, în *Ziridava*, XXII, 200, pg. 13-24.

Pădurean 2006

Pădurean Eugen, *Depozitul de arme și unelte de la Neudorf – Pârâul Roșia*, în *Daci și Romani. 1900 de ani de la cucerirea și integrarea Daciei în Imperiul Roman*, Timișoara 2006, pg. 214-239.

Pădurean și Berzovan 2011

Pădurean Eugen, Berzovan Alexandru, *Așezarea dacică de la Agrișu Mare, pârâul Valea Mare (jud. Arad)*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare* (ed. Hügel P., Oarcea F.), Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pg. 31-45.

Pădurean 2011

Pădurean E., *An iron belt-buckle from the Late Iron Age discovered in Arad - Aurel Vlaicu Boulevard*, în *Annales d'Universite "Valahia" Târgoviște. Section d'Archeologie et d'Histoire*, tom XIII, no. 2, 2011, pg. 111-114.

Pop 1995-1996

Pop Horea, *Contribuții la cunoașterea modului de petrecere a timpului liber la dacii din NV României*, în *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania* (ed. Sorin Mitu, Florin Gogâltan), Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea - Cluj Napoca, 1995-1996, pg. 71-74.

Pop 2003

Pop Horea, *Fortificațiile dacice din vestul și nord-vestul României*, în *Buletinul Muzeului Militar Național*, II, 1, 2003, pg. 32-39.

- Popescu 1944
 Popescu Dorin, *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de antichități în anii 1942 și 1943*, București 1944.
- Sârbu și Hurezan 2011
 Sârbu Valeriu, Hurezan Pascu, *The Deposit of Iron Items from Neudorf*, în *Istros*, 2011, pg. 11-30.
- Stoicovici și Winkler 1971
 Stoicovici Eugen, Winkler Iudita, *Über die Stanzen von Pecica und von Ludești*, în *AMN*, VIII, 1971, pg. 477-479.
- Toma 2005
 Toma Corina, *Habitatul antic în Cîmpia de Vest. Condiții de locuire și descoperiri de epocă dacică*, în *Anuarul Școlii Doctorale "Istorie. Civilizație. Cultură"*, vol. I, Cluj-Napoca 2005.
- Toma 2006a
 Toma Corina, *Circulația monedei de inspirație greco-macedoneană pe teritoriul actual al Crișanei. (Economie și circulație monetară sau moneda și funcțiile ei?)*, în *Anuarul Școlii doctorale "Istorie. Civilizație. Cultură"*, vol. II, Cluj-Napoca 2006.
- Toma 2006b
 Toma Corina, *Repertoriul descoperirilor de epocă dacică din județul Bihor și posibilitățile de abordare a unor situații de analizat în Crisia*, XXXVI, 2006, pg. 21-43
- Winkler 1955
 Winkler Iudita, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘ*, 1955, pg. 92-93.
- Winkler 1958
 Winkler Iudita, *Descoperiri monetare antice în Transilvania*, în *SCN*, II, 1958, pg. 401-412
- Winkler 1968
 Winkler Iudita, *Tezaurele de monede dacice de la Chereuș (jud. Arad)*, în *SCN*, IV, 1968, pg. 69-100.
- Winkler 1969
 Winkler Iudita, *Tipurile monetare ale daco-geților*, în *AMN*, VI, 1969. *SCN*, I, 1957, pg. 79-112.
- Zdroba 1982
 Zdroba Mircea, *Săpăturile de salvare de la Arad-Bujac*, în *Ziridava*, XIV, 1982, pg. 75-89.

Lista Abrevierilor

- AIIA - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași.
 AMN - Acta Musei Napocensis, Cluj - Napoca
 CCA - Cronica Cercetărilor Arheologice
 MCA - Materiale și cercetări arheologice
 SCN - Studii și cercetări de numismatică.
 SCȘ - Studii și cercetări științifice, Cluj - Napoca
 SIB - Studii de Istorie a Banatului, Timișoara

A history of the investigations regarding the Late Iron Age in Arad county

In this present work we proposed to present a history of the investigations re-garding the Late Iron Age in the Arad County. The first period, before 1918, was mar-ked by the figures of L. Dömötor and S. Márki. An amateur archaeologists, Dömötor was the first to begun diggings in the Pecica - “‘anul Mare” archaeological site – however, he atributed the uncovered Dacian artefacts to the Roman period. After 1918, the investigations where continued by M. Roska, and during the war, by D. Po-pescu. During the researches of the latter are published the first information about the Late Iron Age layers. Between the years 1945-1989, there had been a lot of re-searches concerning especially the Dacian civilization. During this time, the Arad Museum is organized, and the activity of E. Dörner marks a new beginning, professio-nalizing the archaeology in Arad. Most important during this period where the researches of M. Barbu, S. Dumitraşcu, I.H. Crişan, L. Mărghitan and V. Boroneanţ who identified and dug some of the most important sites in the area, such as Pecica - “Şanţul Mare”, Săvârşin - “Dealul Cetăţii”, Vărădia de Mureş, Berindia - “Dealul Şindrioara”. Extensive field researches had been made by E. Pădurean and Fl. Du-daş, discovering many new sites, while numerous studies where published discussing various aspects of Late iron age civilization, from numismatics to fortification systems.

After the 1989 revolution, researches continued at Cladova and Săvârşin, the latter is going to have a published monography. Field researches continued too, by E. Pădurean and L. Măruia. Unfortunately, despite the extensive diggings of the previous decades, many artifacts remained to this day unpublished in the collections of the various local museums. For a better understanding of the period, we strongly believe that these materials should be published.

Octavian Milca

Reflectarea mileniului post-aurelian (sec. III-XIII) în manualele de istorie

Preambul

Studiul de față are ca punct de pornire prezumția că informația științifică generată de cercetarea istorică se supune aceluiași proces de degradare a conținutului prin circulația informației ca și oricare alt bun imaterial. Acolo unde circulația informației este instituționalizată, în mod firesc, procesul de alterare este limitat, în proporții care diferă în funcție de natura structurii instituționale respective. Sistemul învățământului de masă, generalizat la scară globală și istoricizat în lumea civilizată de peste un secol, reprezintă cadrul cel mai extins de circulație a informației științifice, care este vehiculată prin câteva vehicule privilegiate, supuse la rândul lor unui set întreg de norme și mecanisme de control: programele școlare, testele și examenele, dar mai ales manualele școlare, acestea din urmă fiind (spre deosebire de celelalte vehicule educaționale ale informației științifice, care sunt în întregul lor accesibile numai corpului profesoral și elevilor) accesibile și publicului larg, ieșit din sistemul educației de masă.

În acest context, ne-a interesat să determinăm gradul în care manualele de istorie¹ din învățământul românesc contemporan au reflectat avansul realizat de cercetarea științifică de specialitate pe una din secțiunile istoriei naționale cu cel mai ridicat grad de sensibilitate în plan identitar: mileniul post-aurelian. După cum este bine știut, acest amplu interval din istoria națională și europeană a fost desemnat, generații la rândul, prin sintagma „mileniul întunecat/mileniul marilor migrații”, care ar fi debutat printr-o suită de evenimente catastrofice² (căderea Romei pentru partea occidentală a Imperiului Roman – și, prin extensiune, a întregului continent – sau, în cazul istoriei naționale, așa-numita „retragere aureliană”³) și s-ar fi încheiat printr-o altă suită de evenimente de natură fondatoare (întemeierea Imperiului Carolingian pentru spațiul euro-occidental, respectiv, celebrele „descălecări” în cazul istoriei românești, dar și a altor națiuni est-europene⁴). Cercetările din ultima sută de ani, cu precădere din ultimele două generații, care au beneficiat de condiții culturale mai prielnice desprinderii istoriei din sfera politicului, reușit să creeze mari breșe în acest model simplist, acoperind prin reconstrucții evenimentiale ori procesuale durate ample din așa-numitul mileniu întunecat” (care nu-și mai merită astfel supranumele) și conturând, cel puțin pentru unele regiuni majore ale subcontinentului european⁵, un cadru

¹ Poate nu este inutil să amintim că istoria a constituit, alături de filosofie/teologie, gramatică și logică, una din disciplinele fondatoare ale învățământului instituționalizat, fie el de elită sau de masă, din cele mai vechi timpuri și până astăzi, în toate ariile de civilizație de pe mapamond.

² Aceste evenimente au fost considerate (și, printr-un reflex condiționat specific instituțiilor educaționale, mai sunt considerate și în prezent) ca limite superioare ale antichității clasice, chiar și după ce cercetările aprofundate au delegitimizat formulele prin care periodizările convenționale erau aplicate nediscriminatoriu asupra tuturor societăților contemporane de pe un continent sau chiar de pe întreaga planetă.

³ Semnalăm aici, fără a intra în detalii (acestea depășind obiectul studiului nostru) faptul că “antichități locale” de la Dunărea de Jos i se propune un sfârșit cu cel puțin un secol și jumătate mai timpuriu decât celei euro-occidentale, în totală contradicție cu faptul că, spre deosebire de occidentul continentului, la Dunărea de Jos sunt continuate pentru mai bine de trei veacuri, prin supraviețuirea Imperiului Roman de Răsărit, aceleași formule politico-juridice, culturale ș.a.m.d. din antichitatea târzie.

⁴ „Decălecările” sunt asociate, la rândul lor, în acest model de periodizare civilizațională a istoriei, unor evenimente de natură catastrofică – marea invazie mongolo-tătară din 1240-1241, în cazul nostru.

⁵ Este vorba, desigur, în primul rând de teritoriile romano-bizantine, unde reflexul istoriografic instituțional nu a încetat niciodată, dar și de cea mai mare parte a teritoriilor occidentale ale vechiului Imperiu Roman.

evoluționist general. Este foarte adevărat, aceste câștiguri aduse de cercetarea științifică și-au făcut loc cu greu și extrem de selectiv în manualele de istorie de la noi (și, în mare măsură, de pe întregul continent), însă această stare de fapt se explică prin natura sistemului educațional: cu rarissime excepții, inovațiile⁶ înregistrate de cercetarea științifică sunt preluate de programele școlare, iar abia după aceea și de manuale, doar după un interval de una-două generații, când inovațiile în cauză au parcurs atât faza de certificare (explicit, când s-au stins polemicile fundamentale în jurul subiectului), cât și pe cea de asimilare în bagajul elitelor culturale. Școala nu poate opera, este bine să subliniem acest fapt, decât cu certitudini științifice sedimentate.

Palier de referință

Întrucât aplicația noastră urmează o metodologie preponderent comparativă, este necesar să fixăm de la început termenii de referință. Astfel, în plan cronologic, ne vom raporta la structura manualelor de istorie de la începutul ultimului deceniu al mileniului trecut, din anul 1993 mai exact⁷, opțiunea fiind susținută și de faptul că acest interval relativ egal cu o generație convențională⁸ reprezintă și distanța temporală de la debutul procesului de metamorfoză care a schimbat structura societății românești, reflectându-se inevitabil și în procesul educațional. În acest interval, metodologia de operare cu manualele din sistemul educațional românesc a cunoscut o mutație importantă: apariția manualelor alternative, astfel că analiza noastră va avea în vedere mai multe manuale pentru fiecare din cele două nivele de studii luat în discuție⁹ (respectiv, trei manuale în cazul clasei a VIII-a¹⁰ și patru în cazul clasei a XII-a¹¹). În planul conținutului științific, vom avea în vedere faptul că programele școlare urmăresc obiective care nu se limitează la transferul de informații și modele științifice, modalitatea contemporană de predare a istoriei excedând cadrul restructurării structural-evenimentiale în favoarea unor prezumate formule de modelare conceptuală¹². Astfel, ca numitor comun pentru studiul istoriei naționale în clasa a VIII-a, programa fixează, corespunzător intervalului pe care l-am desemnat convențional drept mileniul post-aurelian, următoarea temă-cadru: *Romanitatea orientală în mileniul marilor migrații*, cu subtemele *Romanitate și creștinism*, *Autohtoni și migratori* – *așezarea ungarilor în Pannonia* și *Formarea poporului român și a limbii române*, respectiv, cu introducerea conceptelor *sedentari* și *migratori*, *creștinism-continuitate-etnogeneză*, respectiv, *romanitate orientală*. În ceea ce privește clasa a XII-a, studierea mileniului post-aurelian este disipată de programa școlară în vigoare în două domenii tematice distincte, care se suprapun domeniului nostru de interes doar parțial: *Romanitatea românilor în viziunea istoricilor*, respectiv, *Autonomii locale și instituții centrale în spațiul românesc (secolele IX-XVIII)*. Nu în ultimul rând, un al treilea palier de referință util studiului nostru este cel al stadiului atins de cercetarea științifică la temă, stadiu pe care îl exprimă cu cea mai mare acuratețe sinteza Istoria Românilor, elaborată sub girul Academiei Române¹³. Materia corespunzătoare epocii noastre de interes – mileniul post-aurelian – este cuprinsă în partea a doua a volumului 2 și prima parte a volumului 3 al acestei sinteze enciclopedice cu funcție de canon pentru istoriografia națională, după cum urmează: *Dobrogea în secolele IV-VI*¹⁴, *Perioada de trecere la Evul Mediu*¹⁵, respectiv, *Izvoarele istoriei ro-*

Absența unor sinteze pentru care, altminteri, există de pe acum materialul istoriografic necesar, face ca, formal, teritoriile de la Dunărea de Jos să nu se încadreze încă în acest proces recuperatoriu.

⁶ Cuprindem sub eticheta de *inovații* atât descoperirile și invențiile propriu-zise, cât și modificările de paradigme, exprimate sau nu prin teorii științifice punctuale

⁷ Ediția de lucru pe care o utilizăm este cea din 1998, însă aceasta reproduce practic fără modificări manualul „de tranziție” din 1991, revizuit în 1993

⁸ Studiile demografico-statistice relevă că, în prezent, distanța dintre două generații succesive (intervalul de o generație) se situează, pentru spațiul european, în jurul valorii de 22 de ani.

⁹ Programa școlară în vigoare prevede studierea disciplinei istorie și la nivelul clasei a IV-a, dar am avut în vedere faptul că la această grupă de vârstă primează conținutul pedagogic și nu cel științific

¹⁰ Lazăr-Lupu 2004, Oane-Ochescu 2003 și Vulpe et alii 2000

¹¹ Barnea et alii 2007, Băluțoiu-Grecu 2008, Petre 2007, respectiv, Scurtu et alii 2000

¹² Nu este obiectivul acestui studiu să ne pronunțăm dacă această opțiune este productivă sau nu.

¹³ Protase-Suceveanu 2010, Pascu-Theodorescu 2001

¹⁴ Protase-Suceveanu 2010, pg. 499-665, cu subtitlurile *Stăpânirea romano-bizantină în Dobrogea*, *Organizarea administrativă*, *Organizarea militară*, *Viața economică*, *Categorii sociale*, *Organizarea Bisericii în secolele IV-VI*, *Cultura*

¹⁵ Protase-Suceveanu 2010, pg. 667-896, cu subtitlurile *Populația autohtonă în Dacia post-romană (anul*

*mânilor în secolele VII-XIV*¹⁶, *Zorii unei noi epoci (secolele VII-VIII)*¹⁷, *Europa "Anului o mie" - Evoluția societății românești în secolele IX-XI*¹⁸, *Europa evului mediu "clasic" (secolele XII-XIII)*¹⁹.

Reflectarea mileniului post-aurelian în manualele de clasa a VIII-a

Cele trei manuale de clasa a VIII-a analizate aici acoperă tema noastră de interes (și, de altfel, întreaga tematică impusă de programa școlară) într-o manieră metodologică aproape unitară, subsumată viziunii clasice de predare a istoriei (care pune accent pe transmiterea unor informații clare asupra unor evenimente, procese și personaje colective considerate esențiale), diferențele de abordare ținând cu precădere de greutatea diferită acordată unor subteme și de modul de ilustrare a acestora. Astfel, manualul Oane-Ochescu acordă domeniului nostru tematic 21 de pagini dintr-un total de 176²⁰, manualul Lazăr-Lupu acordă aceluiași interval istoric 28 de pagini dintr-un total de 200²¹, iar manualul Vulpe et alii, 16 pagini din totalul de 144²². Diferențele cantitative sunt minore, ele ținând mai ales de organizarea tehnoredacțională a textelor; în schimb, cele trei manuale prezintă particularități semnificative sub aspectele expunerii, structurii argumentative și, mai ales, a accentului pus pe anumite probleme și procese convergente mileniului post-aurelian. Manualul Oane-Ochescu așază în deschiderea capitolului „Romanitatea orientală în mileniul marilor migrații” polemica fondatoare a istoriografiei românești, cea dintre teoriile imigraționistă și a continuității, lecțiile următoare jucând rolul de argumente implicite ale teoriei continuității; de asemenea, subtemele sunt prezentate foarte sintetic, cu accentul pe cele câteva procese structurale impuse de programă (continuitatea populației dacice după cucerirea romană și a populației daco-romane după așa-zisa „retragere aureliană”, creștinarea, etnogeneza etc.) și fără nici o referință la evenimentele majore ale intervalului: campania dunăreană a împăratului Valens, apariția hunilor și strămutarea la sudul Dunării a celor două grupări gotice, insurecția lui Vitalian, războaiele romano-avaro-slave, invazia bulgarilor turanici, campaniile bizantino-ruse, bizantino-pecenege sau bizantino-cumane etc., populațiile migratoare fiind doar enumerate selectiv. Lapidaritatea referințelor la reînstituirea autorității romane asupra Daciei nord-dunărene din timpul dinastiei constantiniene, la atestările prezenței daco-romanilor pe teritoriul Daciei, la cărturarii străromâni sau la formarea și evoluția statului Asăneștilor este compensată printr-o antologie de texte, iar prezentările sunt însoțite de numeroase hărți, imagini de descoperiri arheologice semnificative, desene și tabele. În ceea ce privește manualul Vulpe et alii, acesta plasează polemica asupra continuității în plan secund și pune un mai mare accent pe actorii răspândirii și afirmării creștinismului daco-roman, pe relațiile dintre autohtoni și migratori, introducând și o problematică ignorată de manualul precedent: cea a relațiilor dintre daco-romani și celelalte ramuri ale romanității orientale (vlahii sud-dunăreni). Acest manual apelează mai puțin la instrumentarul ilustrativ și la texte-document, aceleași trăsături fiind dovedite și de cel de-al treilea manual, Lazăr-Lupu, care recurge (ca și manualul Oane-Ochescu) la așezarea disputei din jurul continuității în deschiderea suitei de lecții consacrate mileniului post-aurelian, acordând însă mai multă atenție problematicii cărturarilor străromâni și individualizării principalelor populații migratoare.

Deși continuă să rămână îndatorată formulei clasicizate a argumentării continuității în polemică cu o teorie demult invalidată, prezentările de manual ale mileniului marilor migrații reușesc să extindă cunoștințele de bază despre realitățile societății daco-române din intervalul de referință, aducând în atenție problematici noi²³, individualizând un volum mai mare de elemente de istorie factuală (proces,

275-secolul al VI-lea), Stăpânirea romano-bizantină la nordul Dunării, Dacia vestică și nord-vestică în secolele IV-VI, Populația locală în secolul al IV-lea în regiunile extracarpatice, Populația autohtonă din regiunile extracarpatice în secolele V-VII, Populațiile migratoare pe teritoriul Daciei (sarmații, goții, hunii, gepizii, avarii timpurii, slavii)

¹⁶ Oane-Ochescu 2003, pg. 31-51

¹⁷ Oane-Ochescu 2003, pg. 31-51

¹⁸ Oane-Ochescu 2003, pg. 31-51

¹⁹ Oane-Ochescu 2003, pg. 31-51

²⁰ Oane-Ochescu 2003, pg. 31-51

²¹ Lazăr-Lupu 2004, pg. 32-59

²² Vulpe et alii 2000, pg. 24-39

²³ Noi, din perspectiva reflectării lor în manuale: avem în vedere subiectele interacțiunii dintre romanitatea nord-dunăreană și cea sud-dunăreană, complexitatea relațiilor dintre autohtoni și migratori, dar și inițiativele cultural-politice din societatea autohtonă (fenomenul cărturarilor străromâni, insurecția lui Focas, fondarea statului Asăneștilor ș.a.m.d.)

evenimente, personaje) și apropiindu-se – totuși nu îndeajuns, în aprecierea noastră – de schițarea unui context general al evoluțiilor istorice din bazinul carpato-balcanic.

Reflectarea mileniului post-aurelian în manualele de clasa a XII-a

În ceea ce privește manualele de clasa a XII-a, menționăm, pentru început, că acestea se diferențiază într-o oarecare măsură de cele de clasa a VIII-a printr-o parțială abordare de tip neevenimential și problematizant a istoriei. Din acest motiv, identificarea temelor care corespund mileniului post-aurelian este mai dificilă, întrucât autorii manualelor în cauză au abordat, urmând programa școlară aferentă, teme-cadru organizate după alte criterii. Astfel, în manualul Barnea et alii, lecțiile de interes pentru noi se limitează la subcapitolul „Romanitatea românilor în viziunea istoricilor”²⁴ (6 pagini dintr-un total de 128) și este axată mai puțin pe procesele caracteristice epocii de referință, cât pe politizarea cunoașterii acesteia în epoca modernă. În cea ce privește manualul Petre 2007, acesta abordează același subiect, în aceeași rețetă și sub același titlu în tot 6 pagini²⁵, însă mai alocă mileniului post-aurelian și prima parte a lecției introductive a capitolului „Statul și Politica”, intitulată „Autonomii locale și instituții centrale în spațiul românesc (secolele IX-XVIII)”²⁶, ridicând la 12 (dintr-un total de 160) numărul paginilor tematice – cel mai important aspect fiind însă transmiterea unor informații esențiale atât despre prezența populației autohtone daco-românești în epoca unltimelor mari migrații, cât și despre faptul că acestea dispuneau la acel moment, atât la sudul, cât și la nordul Dunării, de structuri politice elaborate care au participat la formarea primelor state medievale românești. Este consemnată, de asemenea, implicarea în procesele de la Dunărea de Jos a unor structuri ale universalității creștine, precum ordinele cavalerilor teutoni și a celor ioaniți. Manualul Scurtu et alii este, din perspectiva pe care o analizăm aici, sensibil mai generos, mileniul post-aurelian fiind tratat unitar într-un consistent prim capitol, intitulat „De la geneza etnică la geneza statală”²⁷ (care abordează atât procesul de etnogeneză, cât și constituirea statelor medievale românești), acoperind 16 din cele 271 de pagini ale întregului. În fine, dintre manualele pe care le-am reținut spre analiză, mai consemnăm faptul că manualul Băluțoiu-Grecu alocă domeniului nostru de interes atât prima parte a capitolului „Popoare și spații istorice” (lecția „Romanitatea românilor în viziunea istoricilor”²⁸), cât și prima parte a temei „Autonomii locale și instituții centrale în spațiul românesc (sec. IX-XVIII)”²⁹, deci un total de 15 pagini din cele 304 ale manualului. Ca notă generală, cu parțiala excepție a manualului Scurtu (care este însă anterior celorlalte), pentru manualele de clasa a XII, mileniul post-aurelian își pierde mult din importanță, abordările propuse enunțând cu totul marginal sau eludând complet probleme majore ale unui interval definitoriu pentru existența noastră istorică, precum participarea activă a societății de la Dunărea de Jos la istoria politico-militară a Imperiului Roman (apoi Romano-Bizantin), contribuțiile la sinteza cultural-religioasă a creștinismului, coabitarea cu o mare varietate de populații migratoare sau interferențele cu sintezele etno-culturale concurente romanizării, din vecinătatea apropiată – aceste dimensiuni problematice fiind abordate apoi în manualele respective, însă cu limitare la epocile medievală și modernă.

Gradul de preluare în manuale a *plusvalorii* din cercetarea științifică

Dacă, până în acest stadiu al intervenției noastre, ne-am limitat la a trece în revistă conținutul manualelor de istorie care vizează mileniul post-aurelian, în încercarea de a determina atât greutatea care este dată acestui răstimp istoric în ansamblul predării istoriei naționale, cât și natura informațiilor oferite despre evenimentele, procesele și mutațiile petrecute în acest lung interval, în cele ce urmează vom încerca să răspundem întrebării dacă predarea istoriei mileniului post-aurelian a ținut pasul cu *plusvaloarea* adusă de cercetarea științifică din ultimele două-trei decenii în acest domeniu. Aici tre-

²⁴ Barnea et alii 2007, pg. 4-9,

²⁵ Petre 2007, pg. 6-11

²⁶ Petre 2007, pg. 74-79

²⁷ Scurtu et alii 2000, pg. 7-29, din care primele 6 pagini sunt consacrate epocilor anterioare așa-numitei retrageri aureliene. Semnalăm faptul că, manualul fiind mai vechi, el este construit mai aproape de viziunea clasică a predării istoriei.

²⁸ Băluțoiu-Grecu 2008, pg. 4-13

²⁹ Băluțoiu-Grecu 2008, pg. 142-146

buie să introducem de la bun început următoarea precizare: ne putem raporta exclusiv la acea *plusvaloare* care a fost „canonizată” – adică a primit, într-un fel sau altul, girul unei autorități științifice de reglementare, grație căruia reconstituirea, modelul sau teoria în cauză dobândește valoarea de cvasicertitudine. Așa cum am precizat la începutul intervenției noastre, am pornit de la prezumția că autoritatea științifică de reglementare cu cea mai cuprinzătoare competență este Academia Română, în consecință, că sinteza sa istorică³⁰ reprezintă forma de canonizare a *plusvalorii* științifice din domeniu. Nu vom ignora însă faptul că, prin natura procesului său de elaborare, o asemenea lucrare nu poate fi nici exhaustivă, nici reprezentativă pentru ultimul stadiu la care a ajuns cercetarea științifică de gen – știut fiind că sintetizarea operată la un asemenea nivel are, la rândul său, drept bază de referință documentar-procesuală nivelul atins cu cel puțin un deceniu în urmă. În cazul nostru, acest interval de întârziere s-a dovedit a fi foarte prolific atât la nivelul descoperirilor științifice (care au pus în evidență, printre altele, cu relevanță pentru tema noastră de interes, lăcașe de cult și centre de profil urban la nord de așa-numita Brazdă a lui Novac – limesul nord-dunărean de epocă romano-bizantină, au reevaluat cronologia unor așezări și necropole, atestând o importantă prezență romană în spațiul intracarpatic ș.a.m.d.), cât și la nivelul analizei critice a izvoarelor (în special sursele creștine, care s-au dovedit un prețios izvor de informații cu privire la structurile sociale și motivațiile unor procese sau evenimente majore) sau, respectiv, al sintezelor monografice. Este firesc însă ca toate acestea să nu fie, încă, reflectate în manuale, înainte de consacrarea lor de istoriografia canonică, pentru că la nivel didactic nu se poate opera decât cu elemente de formalitate culturală general (dacă nu unanim) acceptate și, mai ales, opozabile: altfel spus, pe care elevul să le poată regăsi cu relativă ușurință într-o bibliografie complementară nivelului de instruire generală.

Rezumându-ne, așadar, la *plusvaloarea* canonică creată de cercetarea științifică recentă, putem constata că, în linii mari, ea este relativ bine receptată de manualele de istorie analizate. Ne limităm să punctăm câteva minusuri, comune tuturor manualelor în discuție: îndelungata apartenență politico-administrativă la Imperiul Roman (apoi Romano-Bizantin) a teritoriilor geto-dacice din sudul Dunării (în particular a Dobrogei), care se extinde cu cel puțin patru secole după așa-numita „retragere aureliană” este aproape cu totul neglijată, lapidarele referințe la procesele de romanizare și creștinare, la cele câteva personalități cultural-istorice ale epocii (cărturarii străromâni) sau la interacțiunile cu principalele populații migratoare fiind astfel lipsite de contextul necesar înțelegerii; sunt complet ignorate evenimente politico-militare majore care au implicat (inclusiv sub forma teatrului de operațiuni) teritoriile străromâne pe parcursul mileniului post-aurelian (cităm, dintr-o mult mai amplă listă, criza refugiaților goți de la sfârșitul secolului IV, războaiele romano-sarmate din epoca constantiniană, insurecția militar-religioasă a lui Vitalian de la începutul secolului VI, războaiele romano-slavo-avare de la sfârșitul aceluiași secol, confruntările forțelor bizantine cu bulgarii turanici, rușii kieveni, pecenegii și cumanii etc.), de același tratament având parte și formele de organizare politică sau ecleziastică de pe teritoriile Daciei Magna (formațiunile statale barbare ale Gothiei și Gepidiei, respectiv, episcopiile nord-dunărene – care, *nota bene*, au fost reprezentate la primele sinoade ecumenice ori au jucat un rol major în creștinarea structurilor statale formate în „epoca anului o mie”), precum și reflectările diferitelor formule de coabitare dintre autohtoni și migratori. Ca o notă marginală, și această întrucât aspectul nu este deloc abordat nici în tratatul de istorie al Academiei Române, remarcăm că manualele de istorie nu fac nici măcar aluzie la utilizarea continuă, de-a lungul mileniului post-aurelian, a termenului etno-politic *Romania*, *roman* în spațiul Europei răsăritene (prin comparație cu utilizarea termenului complementar *vlah*, destul de generos reflectată), iar numeroasele cazuri de continuitate toponimică (inclusiv în ceea ce privește așezările de profil urban) nu atrag atenția. Este important să menționăm, totuși, că datele generale pe care le oferă, în formulele mai sus trecute în revistă, manualele actuale de istorie pentru clasele a VIII-a și a XII-a, au calitatea – esențială, în opinia noastră – de a nu așteptări contrarii pachetelor de informație istoriografică canonică pe care nu le reflectă, ba chiar nici *plusvalorii* științifice deja certificate, dar încă necanonizate de istoriografie. Ca atare, nivelul cultural-formativ pe care manualul de istorie îl generează poate fi ulterior completat fie prin forme de instruire specializată, fie prin procesul de culturalizare continuă, în formă autodidactică sau instituționalizată.

³⁰ Ne referim la ultima ediție a tratatului în zece volume “Istoria Românilor”

În loc de concluzii

Formularea unor concluzii propriu-zise, la finalul acestei intervenții, ar fi de natură să pună în discuție probleme precum rolul predării istoriei în învățământul de cultură generală, raportul dintre funcția formativă și cea informativ-științifică a conținutului programelor, necesitatea asigurării unui orizont cultural de autoidentizare ș.a.m.d. Întrucât aceste teme depășesc obiectivele studiului de față³¹, ne vor rezuma să formulăm câteva observații concluzive cu caracter mai curând tehnic. Astfel, vom observa că, în pofida unor ample reevaluări politico-ideologice petrecute în societatea românească și europeană în ultima generație – la care, fatalmente, istoria și predarea sa sunt cu prisosință sensibile –, manualele analizate n-au cunoscut mutații radicale nici în ceea ce privește domeniul aici de interes (mileniul post-aurelian), și de altfel, nici în alte secțiuni tematice, raportându-se la manualele precedente în termeni de continuitate evolutivă. Dacă acest aspect este în mare măsură tributار principiului unității programei școlare, faptul că nici unul din elementele de diferență specifică dintre manualele alternative, indiferent de formula conceptuală pe care au fost acestea construite, nu este de natură să conducă la reprezentări sensibil diferite ale realității predate – în cazul nostru, a „mileniului continuității” – poate fi considerat un element suplimentar de validare metodologică a modelului clasicizat al cunoașterii acestui răstimp istoric. Deloc surprinzător, manualul de istorie continuă să fie un vector de difuzare, dar și de întârziere a difuzării inovației generate de cercetarea științifică de gen, însă acest aspect trebuie privit ca un avantaj și nu ca un punct slab, întrucât, astfel, istoriografia câștigă răgazul necesar validării (canonizării) *plusvalorii* științifice, precum și al elaborării unor sinteze cuprinzătoare ale temelor de interes. În fine, vom mai observa că imaginea asupra mileniului post-aurelian la a cărei formare contribuie manualele de istorie aici analizate a câștigat în consistență în raport cu cea de care a dispus generația precedentă, nemaipermițând vehicularea unor sintagme valorizatoare de genul „mileniul întunecat” – fiind totodată, ceea ce ni se pare important de subliniat, un factor decisiv de împiedicare a proliferării unor curente subculturale de distorsionare a adevărului istoric.

³¹ Prezenta intervenție constituie studiul-pilot al programului de cercetare „Rolul istoriei vechi în formarea culturală contemporană”, derulat sub egida Centrului de Studii DacoRomanistice „Lucus”, sub coordonarea jr. m. Laurențiu Nistorescu

Bibliografie selectivă

- Barnea et alii 2007
Barnea, Alexandru (ed.), Manea, Vasile Aurel, Palade, Eugen, Teodorescu, Bogdan, *Istorie - manual pentru clasa a XII-a*, ed. Corint, București
Băluțoiu-Grecu 2008
Băluțoiu, Valentin, Grecu, Maria, *Istorie – manual pentru clasa a XII-a*, ed. Didactică și Pedagogică, București
Lazăr-Lupu 2004
Lazăr, Liviu, Lupu, Viorel, *Istorie – manual pentru clasa a VIII-a*, ed. Teora, București
Manea et alii 1998
Manea, Mihai, Pascu, Adrian, Teodorescu, Bogdan, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la revoluția din 1821 – manual pentru clasa a XI-a*, ed. Didactică și Pedagogică, București
Oane-Ochescu 2003
Oane, Sorin, Ochescu, Maria, *Istorie – Manual pentru clasa a VIII-a*, ed. Humanitas Educațional, București
Petre 2007
Petre, Zoe (ed.), *Istorie – manual pentru clasa a XII-a*, ed. Corint, București
Scurtu et alii 2000
Scurtu, Ioan (ed.), Curculescu, Marian, Dincă, Constantin, Soare, Aurel Constantin, *Istorie – manual pentru clasa a XII-a*, ed. Petron, București
Vulpe et alii 2000
Vulpe, Al. (ed.), Păun, Radu G., Băjenaru, Radu, Grosu, Ioan, *Istorie – manual pentru clasa a VIII-a*, ed. Sigma, București
Protase-Suceveanu 2010
Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), *Istoria Românilor*, vol II, ed. Academia Română-Univers Enciclopedic, București
Pascu-Theodorescu 2001
Pascu, Ștefan, Theodorescu, Răzvan (ed.), *Istoria Românilor*, vol III, ed. Academia Română-Univers Enciclopedic, București

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS